

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ»

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ

ΤΗΣ
ΣΙΜΩΝΗ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΣ
ΑΜ. 177 ΈΤΟΣ ΕΓΓΡΑΦΗΣ 2010

ΜΕ ΤΙΤΛΟ

*Η έννοια της Δημοσιότητας στη σκέψη του
Ιμμάνουελ Καντ και του Καρλ Μαρξ*

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ

ΓΚΙΟΥΡΑΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ

ΡΕΘΥΜΝΟ

ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 2014

ΑΞΙΟΛΟΓΗΤΕΣ

1. ΓΚΙΟΥΡΑΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ	_____
2. ΑΡΑΝΙΤΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ	_____
3. ΝΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ ΘΩΜΑΣ	_____

Ημερομηνία Αξιολόγησης: 19/11/2014

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	σελ.3
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	σελ.4
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ	
1.1 Σύντομη ιστοριογραφία της περιόδου συγγραφής του Καντ σχετικά με τη δημοσιότητα	σελ.6
1.2 Δημοσιότητα και Διαφωτισμός	σελ.9
1.3 Διαχωρισμός σε δημόσια και ιδιωτική σφαίρα	σελ.12
1.4 Δημοσιότητα και ρεπουμπλικανικό πολίτευμα	σελ.17
1.5 Διάκριση σχολών και επιπέδων δημοσιότητας	σελ.22
1.6 Ο Καντιανός έλεγχος σύμφωνα με την αρχή της δημοσιότητας	σελ.29
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ	
2.1 Ιστορικά στοιχεία για την περίοδο συγγραφής του Μαρξ σχετικά με την ελευθερία του Τύπου	σελ.36
2.2 Η έννοια της λογοκρισίας και της ελευθερίας του Τύπου στον Μαρξ	σελ.38
2.3 Η ελευθεροτυπία ως κοινωνικό μέσο και ως εργαλείο του κράτους	σελ.47
2.4 Η ελευθεροτυπία ως είδος της γενικής έννοιας της ελευθερίας	σελ.53
2.5 Η ελευθεροτυπία ως αστικό δικαίωμα	σελ.56
ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ	σελ.61
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	σελ.66

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η έννοια της δημοσιότητας κατέχει εξέχοντα ρόλο στη σκέψη του Ιμμάνουελ Καντ. Ο Καντ, επηρεασμένος από τις αρχές του Διαφωτισμού, και παρά την αυστηρή λογοκρισία της εποχής, επιχείρησε τη θεωρητική αναγωγή της διεύρυνσης της δημόσιας σφαίρας σε απαραίτητη προϋπόθεση για την καλλιέργεια της αυτονόησης στα επιμέρους υποκείμενα. Ωστόσο, σύμφωνα με τον Καντ, η εξασφάλιση της ελευθερίας της σκέψης και έκφρασης, όπως αυτή ορίζεται με πρότιστο κριτήριο τον ορθό Λόγο, οφείλει να υποτάσσεται απόλυτα στις προθέσεις του ηγεμόνα και στο δεδομένο νομοθετικό πλαίσιο. Αντίθετα, σύμφωνα με τον Καρλ Μαρξ, η ελευθεροτυπία πρέπει να είναι απόλυτα ελεύθερη και ανεμπόδιστη σε κάθε περίπτωση. Ο νεαρός Μαρξ εξετάζει αναλυτικά την έννοια της δημοσιότητας, και συγκεκριμένα, τα οφέλη της ελευθεροτυπίας σε αντιδιαστολή με τις βλαβερές για την κοινωνία και τα άτομα επιπτώσεις της λογοκρισίας. Ορίζει την ελευθεροτυπία ως ένα αστικό δικαίωμα που δεν υποπίπτει σε αντιφάσεις και σφάλματα όπως άλλα ατομικά δικαιώματα, και την κατατάσσει στο ευρύτερο πλαίσιο της γενικής έννοιας της ελευθερίας εξυψώνοντάς την ταυτόχρονα στον μέγιστο προασπιστή της. Στο έργο και των δύο φιλοσόφων υποστηρίζεται emphatically η αναγκαιότητα της διασφάλισης και διεύρυνσης της δημόσιας σφαίρας, καθώς πρόκειται για τον χώρο εκείνο όπου τα άτομα επικοινωνούν την πνευματική και πολιτική τους ύπαρξη, αλλά και τον χώρο εκείνο όπου η κοινωνία γενικά επικοινωνεί με την εξουσία και τους θεσμούς της. Σε κάθε περίπτωση, η δημοσιότητα ανάγεται στο αναγκαίο εκείνο μέσο για την επίτευξη της ανθρώπινης αυτονόησης, είτε αυτό σημαίνει τον γενικό διαφωτισμό των ατόμων είτε την ανθρώπινη χειραφέτηση.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ελευθερία του λόγου συνίσταται στην ελευθερία έκφρασης των σκέψεων και ιδεών του ανθρώπου, αλλά και στη δυνατότητα μετάδοσης αυτών των σκέψεων και ιδεών. Προϋπόθεση για την έκφραση και μετάδοση τους αποτελεί φυσικά πρώτα απ' όλα η ίδια η διαμόρφωση τους. Ωστόσο, η συχνά ανυπόστατη ή και ακρωτηριασμένη τυπική εκπαίδευση που προσφέρεται σε συνδυασμό με την απουσία επιδίωξης μόρφωσης και ενημέρωσης μετά το τέλος της, διαμορφώνει άτομα κάθε άλλο παρά κριτικής αντίληψης και δημιουργικότητας, υπονομεύοντας αυτήν ακριβώς την προϋπόθεση. Ακόμα όμως και για το δεύτερο επίπεδο, αυτό της έκφρασης και διάδοσης των ιδεών, η κατάσταση διαγράφεται και πάλι εξαιρετικά δυσμενής. Η ελευθερία του λόγου είναι περιορισμένη, όχι λόγω μιας επίσημης λογοκρισίας που επιβάλλει το κράτος (όπως συνέβαινε σε προηγούμενες εποχές), αλλά λόγω της εκ βαθέων αλλοίωσης του ρόλου των μέσων ενημέρωσης – αλλοίωση που δεν αποτελεί βέβαια αποκλειστικά σύγχρονο φαινόμενο. Εμφανής είναι σήμερα ο άμεσος ή έμμεσος εκφοβισμός που δέχονται οι δημοσιογράφοι, γεγονός που οδηγεί συχνά στον (αυτό)περιορισμό τους, αλλά και το ευρύτερο πλαίσιο μέσα στο οποίο λειτουργούν τα μέσα μαζικής ενημέρωσης εξυπηρετώντας αποκλειστικά ιδιωτικά συμφέροντα, ακόμα κι όταν αυτά φαίνεται να διαμεσολαβούνται από το ίδιο το κράτος. Ειδική κατηγορία αποτελεί το διαδίκτυο, όπου συναντάται βέβαια κατά περίπτωση ανεξάρτητη διάδοση ιδεών και έγκυρων πληροφοριών, αλλά αφενός αποτελεί μια αχανή (και άρα χαοτική) πηγή πληροφοριών, αφετέρου η πρόσβαση δεν είναι ακόμα δεδομένη για όλους. Αναπόφευκτο αποτέλεσμα των παραπάνω αποτελεί η δημιουργία ενός κλίματος δυσπιστίας από τους πολίτες που πολύ συχνά οδηγεί και σε αποστασιοποίησή τους από τον χώρο των κοινών. Η κατάσταση αυτή επιφέρει ένα τεράστιο πλήγμα στον χώρο της δημοσιότητας με αποτέλεσμα τη ρήξη επικοινωνίας ανάμεσα στους πολίτες και το κράτος αλλά και ανάμεσα στους ίδιους τους πολίτες.

Καθώς το αίτημα για τη διάσωση και διεύρυνση της δημόσιας σφαίρας καθίσταται επιβεβλημένο, οι φωνές των Ιμμάνουελ Καντ και Καρλ Μαρξ ηχούν πιο επίκαιρες από ποτέ. Και οι δύο αυτοί μεγάλοι φιλόσοφοι ασχολήθηκαν εκτενώς με το θέμα της δημοσιότητας, ορίζοντας με σαφήνεια τον εργαλειακό της ρόλο αφενός, καθιστώντας την ως αναγκαία προϋπόθεση για την ανθρώπινη πρόοδο και ολοκλήρωση αφετέρου. Από τη μια, ο Καντ, παρά τους χαλεπούς καιρούς λογοκρισίας στους οποίους έζησε, αφιέρωσε εκτενή κομμάτια του έργου του για την

υπεράσπιση του ελεύθερου δημόσιου λόγου. Η διασφάλιση της δημόσιας σφαίρας αναδείχτηκε στο έργο του ως μέσο μείζονος σημασίας για τον διαφωτισμό των πολιτών, αλλά και της ίδιας της κυβέρνησης. Από την άλλη, ο Μαρξ εγκαινίασε τη δημοσιογραφική του πορεία με τη δημοσίευση μιας σειράς άρθρων για την υπεράσπιση της ελευθεροτυπίας. Η εμπειρία του αυτή αποτέλεσε και το εφαλτήριο για τη μετέπειτα διεξοδική μελέτη των πραγματικών συνθηκών μέσα στις οποίες ζουν οι άνθρωποι, ενώ μας παρέδωσε, παρά τον περιορισμένο αριθμό κειμένων, μια αξιόλογη ανάλυση για την ελευθερία του λόγου μέσα από το πρίσμα της γενικής έννοιας της ελευθερίας.

Η εργασία αυτή, μέσα από σύντομες ιστορικές αναφορές, θα επιχειρήσει την εξέταση των βασικών θέσεων του Ιμμάνουελ Καντ και του Καρλ Μαρξ σχετικά με την έννοια της δημοσιότητας. Η παράλληλη μελέτη των επιχειρημάτων των δύο μεγάλων φιλοσόφων κρίνεται ως ένα εγχείρημα εξαιρετικού επιστημονικού ενδιαφέροντος που βέβαια δεν θα μπορούσε να εξαντληθεί στα πλαίσια αυτής της εργασίας. Λόγω της απουσίας σχετικής βιβλιογραφίας που να μελετά συγκριτικά τις απόψεις των δύο αυτών φιλοσόφων, αλλά και λόγω της εξαιρετικά περιορισμένης ανάλυσης που βρίσκεται στη διάθεσή μας ειδικά για το σχετικό έργο του Μαρξ, ο αναγνώστης θα συναντήσει εδώ ένα πρώτο ερέθισμα για την κριτική ανάλυση των θέσεων των δύο φιλοσόφων. Το πάντοτε επίκαιρο ζήτημα της δημοσιότητας διερευνάται στην παρούσα εργασία βρίσκοντας έρεισμα στο συνδυασμό της περιεχομενικής και ουσιαστικής συνάφειας των επιχειρημάτων, στις σημαντικές αποκλίσεις που δημιουργούνται μεταξύ τους, αλλά και στη διαχρονικότητα των επιχειρημάτων αυτών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

1.1. Σύντομη ιστοριογραφία της περιόδου συγγραφής του Καντ σχετικά με τη δημοσιότητα

Αν και η ιστορική εμβάθυνση δεν αποτελεί στόχο της παρούσης εργασίας, εντούτοις κρίνεται απαραίτητη μια σύντομη ιστορική αναδρομή λόγω της ιδιαιτερότητας που παρουσιάζει το συγκεκριμένο θέμα. Η συγγραφική πορεία που ακολούθησε ο Καντ όσον αφορά τη θεματική της δημοσιότητας επηρεάστηκε βαθιά από τις ιστορικές εξελίξεις της εποχής του, κατάφερε δε να επηρεάσει και να αλληλεπιδράσει με τα ίδια τα γεγονότα.

Ήδη στο δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνα, το βασίλειο της Πρωσίας αποτελεί μια ανερχόμενη περιφερειακή δύναμη. Με την άνοδο στον θρόνο του Φρειδερίκου Β' το 1740 ξεκινά μια νέα περίοδος για το βασίλειο, αυτή της λεγόμενης πεφωτισμένης ολιγαρχίας. Κατά την περίοδο αυτή, οι ιδέες του Διαφωτισμού γίνονται εν πρώτοις αποδεκτές και εν συνεχεία διακινούνται, πάντοτε βέβαια στα στενά όρια που επιβάλλει η δεδομένη απολυταρχική κυβέρνηση. Η συνθήκη αυτή αποτελεί την απαραίτητη εκείνη «εμπράγματα ιστορική προϋπόθεση για τη διαμόρφωση της κριτικής φιλοσοφίας του Καντ», συνθήκη που διασφάλισε στον φιλόσοφο τον αναγκαίο χώρο για τη διαμόρφωση και δημοσίευση του έργου του¹.

Ένας άλλος σημαντικός ιστορικός παράγοντας που συντέλεσε στην ανάπτυξη του Διαφωτισμού και, ειδικά σε αυτό που μας ενδιαφέρει, στη διαμόρφωση δηλαδή του έργου του Καντ, υπήρξε το κίνημα της Θρησκευτικής Μεταρρύθμισης. Συγκεκριμένα, με τον Λουθηρανισμό να δίνει προτεραιότητα στους πιστούς (έναντι του ιερατείου) όσον αφορά τη βεβαιότητα της χάριτος στους πιστούς με ταυτόχρονη υποταγή στην πολιτική εξουσία που διασφαλίζει ακριβώς αυτή τη βεβαιότητα, και με την περαιτέρω εξέλιξή του στο ρεύμα του Ευσεβισμού² που εστίασε στη εσωτερικότητα της πίστης αλλά και στην υποχρέωση της κυβέρνησης να δρα με

¹ Πιο αναλυτικά βλ. την Εισαγωγή στη *Διένεξη των Σχολών*. Immanuel Kant 2004, *Η Διένεξη των Σχολών*, εισαγωγή-μετάφραση-επιμέλεια: Θ. Γκιούρας, εκδ. Σαββάλας, σελ.12 (εφεξής *Διένεξη*)

² Πιστοί του Ευσεβισμού υπήρξαν και οι ίδιοι οι γονείς του Καντ.

προστατευτική καλοσύνη³ προς τους υπηκόους της, αναδεικνύονται δύο βασικά χαρακτηριστικά της φιλοσοφίας του Καντ: από τη μια η έμφαση στο άτομο και στην επιθυμητή αυτονομία του, και από την άλλη, η απόλυτη υποταγή στις προσταγές της πολιτικής εξουσίας.

Το πρόσωπο που έμελλε να παίζει καθοριστικό ρόλο στον τρόπο με τον οποίο ο Καντ κατανοούσε τα όρια της δράσης της πολιτικής εξουσίας και συνεπώς την ελευθερία προς δημοσίευση ήταν αυτό του Johann Christoph von Wöllner. Με την άνοδο του Φρειδερίκου Γουλιέλμου Β' το 1786, κάνει την εμφάνισή του στο προσκήνιο ο Wöllner, πάστορας που ανήκε στο κίνημα των ροδόσταυρων⁴, με σαφείς προθέσεις ενάντια στο διαφωτιστικό κίνημα και τη θρησκευτική ανοχή. Μετά από μια ταχύτατη επαγγελματική ανέλιξη, ο Wöllner διορίζεται υπουργός Θρησκείας τον Ιούλιο του 1783, ενώ σε λιγότερο από δύο μήνες κοινοποιεί το περίφημο «Θρησκευτικό Διάταγμα» με βασικό περιεχόμενο την ανάσχεση ελευθερίας του δημόσιου λόγου των διορισμένων ιερέων. Λίγους μήνες μετά ακολουθεί το (συμπληρωματικό) «Διάταγμα περί Λογοκρισίας», ενώ το 1791 ο Wöllner ιδρύει την Άμεση Ιερατική Εξεταστική Επιτροπή, έργο της οποίας αποτελούσε η άσκηση λογοκρισίας σε όλα τα φιλοσοφικά και θεολογικά κείμενα που δημοσιεύονται στο Βερολίνο, αργότερα δε επεκτάθηκε και στην επαρχία.

Κατά τον 18^ο αιώνα υπήρχε η συνήθεια να τίθενται φιλοσοφικά ερωτήματα από τους εκδότες στο κοινό σχετικά με θέματα που δεν είχαν ακόμα επιλυθεί. Ένα τέτοιο ερώτημα σχετικά με την έννοια του Διαφωτισμού κάνει την εμφάνισή του στο περιοδικό *Berlinische Monatschrift* τον Νοέμβριο του 1784 και έναν μήνα μετά δημοσιεύεται η απάντηση του Καντ σε ένα σύντομο αλλά τεράστιας σημασίας κείμενο με τίτλο «Απόκριση στο ερώτημα: τι είναι διαφωτισμός». Στο

³ Ο ίδιος ο Καντ θα αναφερθεί ρητά στον τρόπο με τον οποίο πρέπει να ασκείται η εξουσία από τις αρχές: «Όχι πατρική, αλλά πατριωτική κυβέρνηση (*imperium non paternale, sed patrioticum*) είναι εκείνη που μπορεί να νοηθεί μόνο για ανθρώπους άξιους για δικαιώματα ακόμα και προς τη στοργή του άρχοντα. Πατριωτική δηλαδή είναι η νοοτροπία όπου ο καθένας μέσα στο κράτος (χωρίς εξαίρεση της κεφαλής του κράτους) θεωρεί την κοινότητα μητρικό κόλπο, ή τη χώρα πατρικό έδαφος από το οποίο και απάνω στο οποίο έχει ο ίδιος βλαστήσει, και το οποίο πρέπει επίσης να το αφήσει έτσι πίσω του σαν ακριβό ενέχυρο μόνο για να προστατευτεί τα δικαιώματά του με νόμους της κοινής βούλησης, δεν αναγνωρίζει όμως στον εαυτό του το δικαίωμα να το μεταχειρίζεται για τις χρείες του κατά την απεριόριστη αρέσκειά του.» Im. Kant, 1971, *Απάνω στο κοινό απόφθεγμα: «Τούτο μπορεί να είναι ορθό στη θεωρία, αλλά για την πράξη δεν ισχύει»*, Δοκίμια, εισαγωγή – μετάφραση – σχόλια: Ε.Π. Παπανούτσου, εκδ. Δωδώνη, σελ. 131 (εφεξής: *Απάνω στο κοινό απόφθεγμα*)

⁴ Στο ίδιο κίνημα είχε προσχωρήσει ήδη και ο βασιλιάς από το 1781. Λεπτομέρειες σχετικά με το κίνημα των ροδόσταυρων βλ. Εισαγωγή στη *Διένεξη*, ό.π., σελ. 23

πολυσυζητημένο αυτό κείμενο ο Καντ δίνει την απάντησή του ήδη από τις πρώτες γραμμές: «*Διαφωτισμός είναι η έξοδος του ανθρώπου από την ανωριμότητά του, για την οποία ο ίδιος είναι υπεύθυνος.*»⁵

Τον Οκτώβριο του 1786, ο Καντ δημοσιεύει στο ίδιο περιοδικό ένα σχετικό με θεολογικά ζητήματα άρθρο με τίτλο «*Τι σημαίνει: προσανατολίζομαι στη σκέψη*» Αφορμή για αυτό το άρθρο αποτέλεσε η διαμάχη⁶ που είχε προκύψει ανάμεσα σε δύο γερμανούς στοχαστές, και πιο συγκεκριμένα τον Jacobi και τον Mendelssohn, αναφορικά με τη σημασία του Διαφωτισμού. Μετά τον θάνατο τού Mendelssohn, ο Καντ αναλαμβάνει την ευθύνη υπεράσπισης του Διαφωτισμού και συνεπώς της αναγκαιότητας του ορθού λόγου. Ιδιαίτερης σημασίας, στο θέμα που μας αφορά, χαίρει η τοποθέτησή του σχετικά με την ελευθερία κοινοποίησης των ιδεών: «*Πόσο όμως και με ποιαν ορθότητα είναι δυνατόν να σκεπτόμαστε, άμα δεν σκεπτόμαστε από κοινού με άλλους, στους οποίους ανακοινώνουμε τις σκέψεις μας και εκείνοι σ' εμάς τις δικές τους;*»⁷

Τον Ιούλιο του 1792 ο Καντ λογοκρίνεται για πρώτη φορά για το κείμενό του «*Περί του αγώνα της αρχής του Καλού με εκείνη του Κακού για την κυριαρχία επί των ανθρώπων*», με την αιτιολογία ότι ενέπιπτε στο πεδίο της βιβλικής θεολογίας. Το ίδιο κείμενο μαζί με άλλα εγκρίνονται εντέλει προς δημοσίευση με τη μορφή βιβλίου τον επόμενο χρόνο με τίτλο *Η θρησκεία εντός των ορίων του απλού Λόγου*⁸. Ανάμεσα σε άλλα, η συλλογή αυτή εστιάζει στην ιδέα ότι ο *κάθε* άνθρωπος έχει τη δυνατότητα να καλλιεργήσει μέσα του το ηθικό Καλό, αρκεί να είναι εξασφαλισμένη η δυνατότητα ελεύθερης κοινοποίησης των ιδεών από τους λογίους στο ευρύτερο κοινό. Ήδη βέβαια από τον πρόλογο γίνεται σαφής αναφορά στη δυνατότητα και υποχρέωση των φιλοσόφων να ερευνούν και να ελέγχουν θεολογικά ζητήματα αλλά και στο δικαίωμά τους να δημοσιεύουν τις σχετικές απόψεις τους.⁹

⁵ Απόκριση στο ερώτημα: *τι είναι Διαφωτισμός, Δοκίμια*, ό.π., σελ.42

⁶ «Στον ισχυρισμό τού Γιακόμπι ότι όσον αφορά τον Διαφωτισμό είμαστε υποχρεωμένοι να αναγνωρίσουμε μια ασυμβίβαστη αντίφαση μεταξύ ορθού λόγου και ηθικής, ο Μέντελσον αντέτεινε ότι είναι κατ' αρχήν δυνατή η θεραπεία τής φαινομενικής αυτής αντίφασης, υπό τον όρο όμως μιας «ορθώς προσανατολισμένης» χρήσης τού Λόγου.» Πιο αναλυτικά για τη διαμάχη αυτή βλ. A.Badjou, 2006, *Προσωρινή Ηθική*.

⁷ *Τι σημαίνει: προσανατολίζομαι στη σκέψη, Δοκίμια*, ό.π., σελ.86

⁸ Πιο αναλυτικά για το περιεχόμενο των κειμένων, βλ. Εισαγωγή στη *Διένεξη*, ό.π., σελ.36-39

⁹ Εισαγωγή στη *Διένεξη*, ό.π., σελ.34-35

Τον Σεπτέμβριο του 1793 δημοσιεύεται και πάλι στο περιοδικό *Berlinische Monatschrift* το δοκίμιο του Καντ: «Απάνω στο κοινό απόφθεγμα: “Τούτο μπορεί να είναι ορθό στη θεωρία, αλλά για την πράξη δεν ισχύει.”» Στο κείμενο αυτό ο Καντ παρουσιάζει, ανάμεσα σε άλλα, μια από τις βασικές του θέσεις, την υπεράσπιση δηλαδή της δημόσιας κριτικής σε κρατικούς θεσμούς και πολιτικές που συνοδεύεται όμως με απόλυτη υποταγή στους όρους που θέτει το κράτος: «...η ελευθερία της πέννας – μέσα στους περιορισμούς του σεβασμού και της αγάπης προς το πολιτικό καθεστώς, όπου ζει κανείς, [...]– είναι το μοναδικό παλλάδιο των δικαιωμάτων του λαού.»¹⁰

Με τη δημοσίευση του δοκιμίου «Το τέλος των πάντων» τον Ιούνιο του 1794, κείμενο με σαφείς αναφορές ενάντια στη χειραγώγηση του δημόσιου λόγου, η σχέση του Καντ με τις αρχές πυροδοτείται ακόμα περισσότερο. Αναπόφευκτη κατάληξη αποτελεί η οριστική ρήξη που επέρχεται με το βασιλικό διάταγμα τον Οκτώβριο της ίδιας χρονιάς και που ωθεί τον Καντ σε μακροχρόνια σιωπή, μέχρι βέβαια τον θάνατο του Φρειδερίκου Γουλιέλμου Β' το 1797.

Χαρακτηριστικό σε όλη αυτή τη συγγραφική περίοδο του Καντ (1786-1797) αποτελεί το γεγονός ότι το «επιχείρημα κριτικής του θρησκευτικού Λόγου συνδυάζεται διαρκώς με μια θεωρία δημοσιότητας, η οποία θα λάβει τη ρητή της έκφραση και διατύπωση»¹¹ το 1798 με τη δημοσίευση του περίφημου κειμένου *Η Διένεξη των σχολών*. Συγκεκριμένα, στο βιβλίο αυτό εμπεριέχονται οι προβληματισμοί του Καντ πάνω στο τρίπολο κράτος – πανεπιστήμιο – κοινωνία, και στις δυνάμεις με τις οποίες οι χώροι αυτοί αναδεικνύονται και αλληλεπιδρούν μεταξύ τους. Ως κομβικό σημείο της αλληλεπίδρασης αυτής καταδεικνύεται η έννοια της δημοσιότητας μέσω της οποίας η γνώση διαχέεται και μεταμορφώνει τις σχέσεις αλλά και τις ίδιες τις έννοιες.

1.2 Δημοσιότητα και Διαφωτισμός

Στο πλαίσιο της γερμανικής φιλοσοφίας του Διαφωτισμού, οι εκπρόσωποί της προέτρεπαν με τα συγγράμματα τους τους αναγνώστες τους να τολμήσουν την έξοδο από την ανωριμότητά τους με βάση τον λόγο του Οράτιου: «*Εχε θάρρος να*

¹⁰ *Απάνω στο κοινό απόφθεγμα*, ό.π., σελ.147

¹¹ Εισαγωγή στη *Διένεξη*, ό.π., σελ.29

μεταχειρίζεσαι τον δικό σου νου!» (*sapere aude!*), πρόταγμα το οποίο θέτει και ο Καντ στην πρώτη κιάλας παράγραφο του δοκιμίου του «Απόκριση στο ερώτημα: τι είναι Διαφωτισμός». ¹² Το κάλεσμα για έξοδο από την εκούσια ανωριμότητα βασίστηκε στο γενικό αίτημα του Διαφωτισμού προς αυτονόμηση όλων των μελών της κοινωνίας, αίτημα στο οποίο επέμεινε ιδιαίτερα και ο ίδιος ο Καντ. Η αυτονόμηση αυτή θα προϋπέθετε μια κοινωνία που θα συλλογιζόταν, θα αποφαινόταν και θα έπραττε σύμφωνα με την αλάνθαστη αρχή του ορθού Λόγου, ενώ παράλληλα θα συνιστούσε μια κοινωνία βασισμένη στην ελευθερία, την ισότητα και τη δικαιοσύνη.

Καθώς τα αιτήματα αυτά του Διαφωτισμού διαχέονται ορμητικά στην κοινωνία της Πρωσίας του 18^{ου} αιώνα, σύντομα αναδεικνύονται ως πρωτεύον ζήτημα συζήτησης στους λόγιους κύκλους της εποχής. Οι ιδέες του Διαφωτισμού, βλαστοί του αιτήματος για επικράτηση της ορθολογικότητας, συνδέονται διαρκώς με τη δυνατότητα πρόσβασης στη γνώση πέρα από διακρίσεις αλλά και με επιτακτικό το αίτημα εξάλειψης του δογματισμού και της μυστικότητας, τόσο στο θεολογικό όσο και στο πολιτικό πεδίο. ¹³ Συχνά οι ιδέες αυτές λαμβάνουν ριζοσπαστικό χαρακτήρα και τείνουν να περιθωριοποιούνται ή να στιγματίζονται από τους αντιπάλους, γεγονός που οδηγεί σε μια διαδικασία δημιουργίας πολωτικών τάσεων. Αναπόφευκτη εξέλιξη αποτελεί η δημιουργία συντηρητικών και ενίοτε αντιδιαφωτιστικών κατευθύνσεων που υφίστανται βέβαια παράλληλα. Η προσφορά του Καντ, με την προφανή έμφαση στην κυριαρχία του Λόγου, στον οποίο αποδίδονται για πρώτη φορά ταυτόχρονα θεωρητικές, πρακτικές, φαντασιακές αλλά και πραγματιστικές διαστάσεις, λειτούργησε διαμεσολαβητικά ανάμεσα στις δυο αυτές τάσεις καθώς επιχείρησε εντέλει να δείξει ότι η φιλοσοφική θεωρία θα μπορούσε να αντεπεξέλθει και να σταθεί δημιουργικά απέναντι στις προκλήσεις που προέκυπταν και από τα δύο πολωτικά αυτά άκρα. ¹⁴

Άκρως συναφής στην ομαλή αυτή σύνδεση των δύο τάσεων αποδεικνύεται ο διαχωρισμός που εισηγήθηκε ο Καντ σε δημόσια και ιδιωτική σφαίρα του λόγου, διαχωρισμός που βασίζεται στη διατήρηση της ελευθερίας της σκέψης ως πρωταρχικό ιδεώδες του Διαφωτισμού από τη μια, αλλά και στη διατήρηση της

¹² *Απόκριση στο ερώτημα: τι είναι Διαφωτισμός*, ό.π., σελ.42

¹³ Εισαγωγή στη *Διένεξη*, ό.π., σελ.24-25

¹⁴ Lestition, 1993, *Kant and the end of the Enlightenment in Prussia*, p.58

μοναρχικής εξουσίας που δεν αμφισβητείται στην πράξη επ' ουδενί λόγω¹⁵ ως πρόταγμα της συντηρητικής τάσης από την άλλη. Ο συμβιβασμός αυτός, ο οποίος πραγματοποιείται με την κατοχύρωση της δυνατότητας για ελεύθερη δημοσιοποίηση των απόψεων με παράλληλη επιβολή πλήρους υπακοής στους υφιστάμενους νόμους, δεν αποτελεί αυτοσκοπό αλλά το εκπαιδευτικό εκείνο εργαλείο που θα οδηγήσει εντέλει τον λαό μέσω της καλλιέργειας της ελεύθερης σκέψης (στη δημόσια πάντα σφαίρα) στην *ελευθερία του πράττειν*.¹⁶

Έτσι, αυτό που αποτελεί τελικά αυτοσκοπό για τον Καντ είναι ο διαφωτισμός της ανθρωπότητας. Μια από τις προϋποθέσεις για την κατάκτηση του διαφωτισμού αποτελεί η καλλιέργεια της *αυτονόησης* στα εκάστοτε υποκείμενα. Η διαδικασία αυτή δεν σχετίζεται τόσο με τη διεύρυνση των γνώσεων ή τουλάχιστον δεν τις θέτει κατ' αρχήν ως δεδομένες ή απαραίτητες, αλλά στηρίζεται κυρίως στην ενδυνάμωση της ικανότητας που υπάρχει εγγενώς στον καθένα να σκέπτεται σύμφωνα με τον δικό του Λόγο. Το να μεταχειρίζεται κανείς τον δικό του Λόγο πέρα από δεισιδαιμονίες, προκαταλήψεις και κάθε είδους εξωτερική επιρροή σημαίνει κάθε φορά που συλλογίζεται πάνω σε κάτι να διερωτάται *«εάν βρίσκει πραγματοποιήσιμο να κάνει γενική βασική αρχή της δικής του χρήσης τού Λόγου το λόγο για τον οποίο παραδέχεται κάτι τι, ή επίσης τον κανόνα που ακολουθεί απ' αυτό που παραδέχεται»*.¹⁷

Μια δεύτερη προϋπόθεση για την έξοδο από την ανωριμότητα, η οποία αποτελεί συνάμα συνέχεια και εξέλιξη της προηγούμενης, αποτελεί η δημόσια διάδοση των ιδεών και της γνώσης. Η δυνατότητα δημοσιοποίησης ως μέσο παραγωγικής ανταλλαγής των απόψεων αποτελεί μια εξελικτική διεργασία που αφορά αρχικά τους πολίτες αλλά και που προσδοκάται να έχει τελικό αντίκτυπο και στις αποφάσεις της κυβέρνησης. Η διεργασία αυτή καθιστά την είσοδο στον διαφωτισμό μια χρονοβόρα και κοπιαστική διαδικασία. *«Μόνο αργά λοιπόν μπορεί ένα κοινό να φτάσει στο διαφωτισμό. Με μιαν επανάσταση [...] ποτέ δεν γίνεται αληθινή αναμόρφωση του τρόπου της σκέψης· νέες προλήψεις, εξίσου όπως και οι παλιές, χρησιμοποιούνται για σκοινί που οδηγεί τον αστόχαστο μεγάλο σωρό των*

¹⁵ «Αλλά και μόνο εκείνος που, διαφωτισμένος ο ίδιος, δεν φοβάται τους ίσκιους, σύγχρονα όμως έχει και στα χέρια του έχοντας έναν καλά πειθαρχημένο πολυάριθμο στρατό για τη διασφάλιση της δημόσιας ησυχίας, μπορεί να πει εκείνο που ένα ελεύθερο κράτος δεν δικαιούται να αποτολμήσει: χρησιμοποιείτε το λογικό σας όσο θέλετε και οπουδήποτε θέλετε· μόνο πειθαρχείτε.», *Απόκριση στο ερώτημα: τι είναι Διαφωτισμός*, ό.π., σελ.50

¹⁶ Εισαγωγή στη *Διένεξη*, ό.π., σελ. 26-27

¹⁷ *Τι σημαίνει: προσανατολίζομαι στη σκέψη*, ό.π., σελ.88, υποσ.1

ανθρώπων.»¹⁸ Οπωσδήποτε λοιπόν, όχι μια απότομη και βίαιη αλλαγή αλλά μια σταδιακή εκπαιδευτική διαδικασία που θα στοχεύει στην αυτονόμηση του καθενός και που θα υποστηρίζεται διαρκώς από την ελευθερία του δημόσιου λόγου είναι η απάντηση για την είσοδο στον Διαφωτισμό.

Τέλος, είναι σημαντικό να ειπωθεί ότι η διαδικασία αυτή διάδοσης των ιδεών και καλλιέργειας της αυτονόμησης συνδέεται αναπόσπαστα και μάλιστα απορρέει από την γενική έννοια της ελευθερίας. Η ελευθερία, ως το ‘δίκαιο της ανθρωπότητας’ (*right of humanity*), πρέπει να εξασφαλίζεται ανά πάσα στιγμή από το κράτος για τους πολίτες της. Για τον λόγο αυτό, το κεντρικό αυτό αίτημα του Διαφωτισμού ερμηνεύεται από τον Καντ περισσότερο ως το δικαίωμα του καθενός να είναι ανεξάρτητος από τη βούληση των άλλων και λιγότερο με όρους μη παρεμβατικότητας του κράτους. Έτσι, όσον αφορά το θέμα της δημοσιότητας, το κράτος οφείλει να αναλαμβάνει δραστικό ρόλο ως προς την ελευθερία του δημόσιου λόγου, και συγκεκριμένα να προστατεύει, να σέβεται και να ενθαρρύνει τη διάδοση των ιδεών, και όχι απλά να την επιτρέπει.¹⁹

1.3 Διαχωρισμός σε δημόσια και ιδιωτική σφαίρα

Η δημόσια χρήση του λόγου ωφελεί κατ’ αρχήν συνολικά την κοινοπολιτεία και κατά συνέπεια τα μέλη της. Επιπλέον όμως η ελευθερία του να κάνει κανείς δημόσια χρήση του λόγου παρέχει οφέλη και αντιστρόφως: πρώτα δηλαδή στους υπηκόους ατομικά και εν συνεχεία στην ίδια την κοινοπολιτειακή συνένωση. Αυτό συμβαίνει γιατί σύμφωνα ακριβώς με την αρχή της ελευθερίας του λόγου μπορεί να συντελεσθεί σταδιακά ο επιδιωκόμενος διαφωτισμός των υπηκόων και να οδηγηθεί η κοινοπολιτεία στην επιθυμητή ευημερία. Για τον Καντ ωστόσο η ελευθερία αυτή του λόγου δεν μπορεί να επιτρέπεται να είναι άμετρη παρά επιβάλλεται ο περιορισμός της σύμφωνα με το πεδίο μέσα στο οποίο εκφράζεται, δηλαδή σύμφωνα με τον διαχωρισμό στη δημόσια και ιδιωτική σφαίρα έκφρασης. Πιο συγκεκριμένα, όπως διατυπώνεται από τον Καντ²⁰:

¹⁸ Απόκριση στο ερώτημα: τι είναι Διαφωτισμός, ό.π., σελ.44

¹⁹ Peterson, 2008, *Enlightenment and Freedom*, p.224

²⁰ Απόκριση στο ερώτημα: τι είναι Διαφωτισμός, ό.π., σελ.44

«...η δημόσια χρήση του Λόγου μας πρέπει να είναι πάντοτε ελεύθερη, και αυτή μονάχα μπορεί να φέρει διαφωτισμό ανάμεσα στους ανθρώπους· η ιδιωτική όμως χρήση του μπορεί συχνά να υπόκειται σε στενούς περιορισμούς, χωρίς για τούτο να εμποδίζει ιδιαίτερα την πρόοδο του διαφωτισμού. Με τη δημόσια χρήση του Λόγου μας εννοώ εκείνη που κάνει ο καθένας ως συγγραφέας μπροστά σε ολόκληρο το κοινό του κόσμου των αναγνωστών. Ιδιωτική χρήση ονομάζω εκείνη που επιτρέπεται να κάνει κανείς του Λόγου του σε κάποια κρατική θέση ή κάποιο λειτουργήμα που του έχουν εμπιστευθεί.»

Οι διορισμένοι από το κράτος υπάλληλοι οφείλουν όχι μόνο να υπακούουν αλλά και να σωπαίνουν αδιαμαρτύρητα στην περίπτωση που διαφωνούν με τις κρατικές εντολές. Κάθε παρέκκλιση (έστω και λεκτική) από τα προστάγματα που θέτει η νομοθεσία μπορεί να διακυβεύσει την σταθερότητα της κοινοπολιτείας και να βάλει σε κίνδυνο τους υπηκόους συνολικά ή και μεμονωμένα²¹. Καθώς όμως ο εκάστοτε υπάλληλος αποτελεί ταυτόχρονα και πολιτικό μέλος της κοινότητας, (ακόμη και της πολιτείας του κόσμου²²) έχει όχι απλά το δικαίωμα αλλά και το καθήκον να σκέπτεται ελεύθερα, χωρίς βέβαια η ελευθερία του αυτή να έχει πρακτικό αντίκτυπο στον ρόλο του ως διορισμένου υπαλλήλου ή αξιωματούχου.²³ Πρόκειται για έναν περιορισμό που όχι απλά δεν αναστέλλει τον διαφωτισμό αλλά, σύμφωνα με τον Καντ, μάλλον τον προωθεί. Αποτελεί τον αναγκαίο εκείνο όρο για την έναρξη της διαδικασίας ανταλλαγής απόψεων μεταξύ των πολιτικών μελών μιας πολιτείας χωρίς ενδιάμεσα να παρεισφρέουν οι 'ιδιωτικές' απόψεις των διορισμένων υπαλλήλων και άρα χωρίς να διακυβεύεται η σταθερότητα του καθεστώτος. Η ανταλλαγή αυτή σκοπό έχει να εξυγιάνει το σύνολο της κοινοπολιτείας διαμορφώνοντας αρχικά και καταθέτοντας έπειτα στον ηγεμόνα τα αιτήματα εκείνα που σταδιακά αποκρυσταλλώνονται μέσα στην σφαίρα της δημοσιότητας με τη μορφή της λαϊκής βούλησης. Ο ηγεμόνας δεν θα έπρεπε καθόλου να ενδιαφέρεται για τις μεμονωμένες πεποιθήσεις των υπηκόων του ως οργάνων του κράτους αλλά αντίθετα υποχρεούται να ακροάζεται με προσοχή

²¹ Με την έννοια ότι θα έστρεφαν τον λαό ενάντια στην κυβέρνηση και θα μπορούσαν να τον οδηγήσουν σε στάση. *Διένεξη*, ό.π., σελ.127

²² *Απόκριση στο ερώτημα: τι είναι Διαφωτισμός*, ό.π., σελ.45

²³ Ως λύση της φαινομενικής αυτής αντίφασης για τις περιπτώσεις στις οποίες είναι ελεύθερος κανείς να δημοσιοποιεί τη γνώμη του, χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα που δίνει ο Καντ για την περίπτωση των ιερέων που είναι μεν δεσμευμένοι ως ιερείς να κάνουν το κήρυγμά τους σύμφωνα με το Σύμβολο Πίστεως της Εκκλησίας που υπηρετούν, είναι δε απεριορίιστα ελεύθεροι ως ειδήμονες να κοινοποιούν στο κοινό τις σύμφωνα με τον Λόγο σκέψεις και προτάσεις τους σχετικά με αυτό το ίδιο Σύμβολο Πίστεως. Βλ. *Απόκριση στο ερώτημα: τι είναι Διαφωτισμός*, ό.π., σελ.45-46

τη συλλογική φωνή του λαού, φωνή που άλλωστε ενσαρκώνεται στο πρόσωπό του. Αυτό στο οποίο πρέπει ωστόσο πάντοτε να επιμένει και να απαιτεί είναι η απόλυτη υπακοή στους νόμους του κράτους που είναι ήδη θεσπισμένοι.²⁴

Η δημόσια αυτή σφαίρα που σχηματίζεται και εξασφαλίζεται βάσει της δημόσιας χρήσης του λόγου δεν θα μπορούσε να αφορά μόνο τους υπαλλήλους ως ειδήμονες, αλλά σύμφωνα με τον Καντ έπρεπε να συμπεριλαμβάνει και τους εμπόρους μιας κοινοπολιτείας για τους οποίους βέβαια θα ίσχυε επίσης ο απόλυτος σεβασμός στο νομοθετικό πλαίσιο. Είναι σημαντικό να σημειωθεί εδώ ότι υπάλληλοι και έμποροι ήταν αμφότεροι εξαρτημένοι από τις διαθέσεις και αποφάσεις του εκάστοτε βασιλιά: οι μεν γιατί εξαρτώντο από αυτόν βιοποριστικά και οι δε γιατί οι δραστηριότητές τους επηρεάζονταν άμεσα από το νομοθετικό πλαίσιο (που πήγαζε από την εξουσία του βασιλιά) μέσα στο οποίο δρούσαν. Ο Καντ θεωρούσε ότι ένας βαθμός ανεξαρτησίας έπρεπε να ανήκει και σε αυτές τις κατηγορίες των πολιτών. Έτσι, διεύρυνε αρκετά την έννοια του συνόλου των μελών μιας κοινοπολιτείας με δημόσια φωνή εξισώνοντας τους με αυτό που πραγματικά τον αφορούσε στο σκεπτικό του, το αναγνωστικό κοινό γενικά – τους δυνάμει δηλαδή μελλοντικούς διαφωτιστές. Η βασική ιδέα πίσω από μια τέτοια τολμηρή διεύρυνση ήταν ότι για να αναλάβουν οι πολίτες αυτοί έναν τέτοιο ρόλο, αφού διαφωτιστούν βέβαια πρώτα οι ίδιοι, θα έπρεπε να απολαμβάνουν έναν βαθμό ανεξαρτησίας πέρα από τους βασιλικούς περιορισμούς.²⁵

Σύμφωνα με τα παραπάνω, γίνεται φανερό πως ο Καντ έδειξε μεγάλο ενδιαφέρον στο να διευρύνει, στο μεγαλύτερο δυνατό για την εποχή του βαθμό, το σύνολο των ατόμων που θα είχαν δικαίωμα στη δημοσιοποίηση των απόψεών τους, στο να διευρύνει δηλαδή τη δημόσια σφαίρα. Ενώ όμως στις πρώτες του σχετικές δημοσιεύσεις²⁶ τα όρια που θέτει διαγράφονται αρκετά σαφή, δεν διατηρεί αναλλοίωτη την τάση του αυτή μέχρι το τέλος της συγγραφικής του πορείας. Αυτό που μεσολαβεί και φαίνεται να τον έχει επηρεάσει βαθιά είναι η λογοκρισία που δέχθηκε κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Φρειδερίκου Γουλιέλμου Β' το 1792,

²⁴ Απόκριση στο ερώτημα: τι είναι Διαφωτισμός, ό.π., σελ.48

²⁵ Laursen, 1986 *The Subversive Kant: The Vocabulary of "Public" and "Publicity"*, pp.589

²⁶ Κυρίως όπως αυτά περιγράφονται στα έργα του *Απόκριση στο ερώτημα: τι είναι Διαφωτισμός*, (πρώτη δημοσίευση: 1784), *Απάνω στο κοινό απόφθεγμα* (πρώτη δημοσίευση: 1793) και υπονοούνται στο *Τι σημαίνει: προσανατολίζομαι στη σκέψη* (πρώτη δημοσίευση: 1786)

καθώς και οι απειλές εναντίον του που ακολούθησαν στη συνέχεια.²⁷ Η στροφή αυτή του Καντ γίνεται φανερή καταρχάς στην απαντητική του επιστολή²⁸ στον βασιλιά μετά τις κατηγορίες που δέχθηκε, όπου ο ίδιος χαρακτηρίζει το προς δημοσίευση κείμενο του που τελικά λογοκρίθηκε «*ακατανόητο και απρόσιτο για το κοινό, αποτελώντας απλώς μια πραγμάτευση μεταξύ ειδημόνων των σχολών, την οποία ο λαός δεν λαμβάνει υπόψη*»²⁹, μεταλλάσσοντας έτσι τις θέσεις του ως προς την ικανότητα του αναγνωστικού κοινού που προηγουμένως αξίωνε ως πολύ πιο δεκτικό στην κατανόηση παρόμοιων κειμένων και που μάλιστα έκρινε πως η τριβή τους με τέτοια κείμενα θα αποτελούσε προϋπόθεση για τον επιθυμητό και επερχόμενο διαφωτισμό τους. Κατά δεύτερον, η στροφή αυτή γίνεται φανερή στο ίδιο το κείμενο της *Διένεξης*, όπου σχετικά με τις δημοσιοποιημένες απόψεις μεταξύ των ειδημόνων των σχολών αναφέρει σχετικά πως είναι αδιάφορες στον λαό και πως «*ακόμη κι όταν αποκτά γνώση περί αυτών, διότι έχοντας αποφασίσει ο ίδιος ότι η άσκηση του ορθού Λόγου δεν είναι υπόθεση του και, ως εκ τούτου, νιώθει δεσμευμένος να τηρήσει αυτό που του ανακοινώνεται από την κυβέρνηση...*».³⁰ Αυτό βέβαια που στο συγκεκριμένο κείμενο φαίνεται να έχει αποφασίσει ο λαός για τον εαυτό του, να απέχει δηλαδή από τον αγώνα για τον προσωπικό του διαφωτισμό, απέχει μάλλον πολύ από αυτό για το οποίο τον παροτρύνει ο Καντ σε παλαιότερά του κείμενα, να χρησιμοποιεί δηλαδή την διάνοια του «*χωρίς την καθοδήγηση ενός άλλου*»³¹ αξιοποιώντας πάντοτε γόνιμα τις διανοητικές αλληλεπιδράσεις με τους υπολοίπους.

Στη στροφή αυτή του Καντ, όσον αφορά στο απεριόριστο στην δημοσιότητα και της οριοθέτησης της δημόσιας σφαίρας, ανεπηρέαστη μένει μια και μοναδική ομάδα, αυτή των λογίων της φιλοσοφικής σχολής. Πέραν των ειδημόνων των υπολοίπων σχολών και των υπαλληλικών τους οργάνων, πέραν των εμπόρων και του υπόλοιπου αναγνωστικού κοινού, υπάρχουν και εκείνοι που ως μέλη της φιλοσοφικής σχολής κρίνεται σκόπιμο να απολαμβάνουν κατ' αρχήν το μέγιστο της ελευθερίας στη δημόσια χρήση του λόγου, σύμφωνα πάντα με την άνθιση της κοινοπολιτείας. Τα μέλη της φιλοσοφικής σχολής οφείλουν να ανταλλάσσουν συλλογισμούς και απόψεις

²⁷ Laursen, ό.π., p.591

²⁸ Η επιστολή αυτή συμπεριλήφθηκε ως κομμάτι του προλόγου στη *Διένεξη*, ό.π., σελ.87

²⁹ *Διένεξη*, ό.π., σελ.85

³⁰ *Διένεξη*, ό.π., σελ.125

³¹ *Απόκριση στο ερώτημα: τι είναι Διαφωτισμός*, ό.π., σελ.42

μεταξύ τους με σκοπό την διάχυση της αλήθειας και την διαπαιδαγώγηση του λαού οδηγώντας τον προς την προσωπική του χειραφέτηση, στον διαφωτισμό του.

Στο κείμενο της *Διένεξης*, η άμετρη αυτή ελευθερία αυτή δεν απαιτεί, δεν προϋποθέτει και δεν συνεπάγεται³² την γενικευμένη ελευθερία του δημόσιου λόγου αλλά περιορίζεται στο σύνολο των φιλοσόφων που συνδιαλέγονται προς το γενικό όφελος. Ταυτόχρονα βέβαια, ο Καντ φαίνεται να υποστηρίζει³³ ότι οι λόγιοι επιτελούν το έργο τους χωρίς να χρειάζονται πλήρη δημοσιότητα γιατί ως άνθρωποι της γνώσης είναι ήδη δεσμευμένοι στον δημόσιο λόγο. Είναι η ίδια η φύση του ρόλου τους που τους κατευθύνει στην αναζήτηση και στη διοχέτευση της αλήθειας. Για τον λόγο αυτό δεν τους αφορά να κατασκευάσουν επιχειρήματα που απευθύνονται σε κάποιο συγκεκριμένο κοινό αλλά τα παγκόσμια εκείνα επιχειρήματα εκείνα που θα συνάδουν με τον καθαρό λόγο και που συνεπώς θα ευσταθούν σε κάθε περίπτωση. Έτσι, ακόμα κι αν δεν συνδιαλέγονται με το υπόλοιπο αναγνωστικό κοινό σε καθεστώς πλήρους δημοσιότητας, τα μέλη της φιλοσοφικής σχολής επιδιώκουν να αναπαράγουν συλλογιστικά τον υποθετικό εκείνο διάλογο που θα ενσωματώνει το μεγαλύτερο δυνατό φάσμα απόψεων σαν αυτές να προερχόταν από το σύνολο του λαού παραδίδοντας του στη συνέχεια τη γνώση που έχουν αποκομίσει.

Έτσι, το μεγαλύτερο μέρος του αναγνωστικού κοινού τίθεται εκτός της δυνατότητας προς δημοσίευση των απόψεών του. Ακόμα και για τους υπαλλήλους του κράτους, που αποτελούν ταυτόχρονα και μια ιδιαίτερη κατηγορία ειδημόνων (απόφοιτοι πανεπιστημίου που ως διορισμένοι έχουν καθαρά εργαλειακή χρήση για το κράτος), το δικαίωμα αυτό περιορίζεται, δεν εκλείπει ωστόσο εντελώς. Οι υπάλληλοι αυτοί διατηρούν το δικαίωμα να κάνουν ελεύθερα *δημόσια χρήση της γνώσης*, πάντοτε όμως *υπό την λογοκρισία των σχολών*, ενώ παράλληλα παραμένουν υποκείμενοι στον διαρκή και αυστηρό έλεγχο από το κράτος.³⁴

Αν και η άρνηση παραχώρησης πλήρους και απεριόριστης δημοσιότητας σε όλα τα στρώματα, άρνηση που βασίζεται μερικώς³⁵ στον διαχωρισμό μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού, φαίνεται με μια πρώτη ματιά να πηγάζει από τις λεγόμενες

³² τουλάχιστον μέχρι να επέλθει ο διαφωτισμός όλων.

³³ Chambers, 2004, *Behind Closed Doors: Publicity, Secrecy and the Quality of Deliberation*, p.409, n.51

³⁴ *Διένεξη*, ό.π., σελ.105

³⁵ Βασίζεται επίσης στην ικανότητα χρήσης του ορθού Λόγου, όπως θα αναλυθεί παρακάτω.

συντηρητικές καταβολές του Καντ, εντούτοις αποτελεί μια από τις πιο ανατρεπτικές του τοποθετήσεις. Στην περίοδο του Μεσαίωνα στη Γερμανία, ως ‘δημόσιο’ θεωρείτο κυρίως οτιδήποτε βρισκόταν έξω στο ύπαιθρο, σε ανοιχτό χώρο, ενώ τον 16^ο αιώνα η ευρεία αυτή σημασία άρχισε να περιορίζεται σε αυτό που σχετίζεται με το κράτος. Μέχρι το τέλος του 18^{ου} αιώνα η έννοια ‘δημόσιο’ σήμαινε πλέον σε πολύ μεγάλο βαθμό αυτό που αναφέρεται στο κράτος ή που ανήκει σε αυτό. Σταδιακά, οτιδήποτε βρισκόταν στην ύπαιθρο, οτιδήποτε ‘δημόσιο’ είχε πλέον την έννοια ότι ανήκει στον αντίστοιχο πρίγκιπα. Παρόλο που η σημασία αυτή του ‘δημόσιου’ κυριαρχούσε σε όλες τις νομικές διατυπώσεις, η ευρύτερη αρχική έννοια, δεν είχε εκλείψει εντελώς και διατήρησε κάποιες από τις συνιστώσες της, όπως το να σημαίνει αυτό που ανήκει σε όλη την κοινότητα. Την σημασία αυτή αξιοποίησε και ανέδειξε ο Καντ απορρίπτοντας συλλήβδην την αποκλειστική αναφορά του ‘δημόσιου’ στο κράτος και τους πρίγκιπες. Παράλληλα, την ίδια περίοδο, διάφοροι άλλοι συγγραφείς επιχειρούσαν εκ νέου τη διεύρυνση του όρου αποδίδοντας την άλλοτε σε συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες κι άλλοτε γενικά στο γερμανικό αναγνωστικό κοινό, μετατρέποντας τον αγώνα υπέρ της ελευθερίας του Τύπου σε ένα κίνημα που πιθανώς να μην είχε δημιουργηθεί χωρίς τη συμβολή του Καντ και καθιστώντας τον ίδιο ανατρεπτικό όχι μόνον όσον αφορά το έργο του, αλλά και γενικότερα για την εποχή του.³⁶

1.4 Δημοσιότητα και ρεπουμπλικανικό πολίτευμα

Η αποφυγή των συγκρούσεων και η θεμελίωση της πολυπόθητης ειρήνης εξασφαλίζεται στον Καντ μόνο με τη συγκρότηση ενός αστικού συντάγματος το οποίο ο λαός έχει εγκρίνει για τον ίδιο. Η έγκριση αυτή δεν είναι απαραίτητο, όπως προαναφέρθηκε, να είναι πάντοτε πραγματική, για την ακρίβεια τις περισσότερες φορές πρόκειται για μια συγκατάθεση που ο λαός θα έδινε δυνάμει στον εκάστοτε νόμο μιας και του αποδίδεται η αδυναμία να κρίνει πάντοτε νηφάλια και σύμφωνα με την λογική³⁷. Οι φιλόσοφοι – διανοούμενοι είναι αυτοί που στην θέση του λαού έχουν την δυνατότητα να αναπαράγουν την υποτιθέμενη συζήτηση και διαπραγμάτευση που θα προέκυπτε σε κάθε περίπτωση, λαμβάνοντας υπόψη όλες τις δυνατές θέσεις και

³⁶ Για πιο αναλυτικά βλ. Laursen, ό.π., pp.585-588

³⁷ *Απάνω στο κοινό απόφθεγμα*, ό.π., σελ.139

προοπτικές που θα έδινε ο λαός, παρέχοντας εντέλει την πρότασή τους στην υπηρεσία του ρεπουμπλικανικού πολιτεύματος. Γι αυτό και η ελευθερία στις θεωρητικές συνδιαλλαγές ανάμεσα στους φιλοσόφους οφείλει να είναι αδιαπραγμάτευτη σε ένα τέτοιο καθεστώς ώστε να δρουν συμβουλευτικά σε κάθε περίπτωση θέσπισης κάποιου νόμου ή λήψης σημαντικών αποφάσεων. Με τον τρόπο βέβαια αυτόν υποκαθίσταται η συμβολή του λαού ως μέλος του αντιπροσωπευτικού πολιτεύματος που μόνο υποθετικά συμμετέχει στην λήψη, περιορισμός βέβαια που ισχύει μέχρι να επέλθει ο επιδιωκόμενος διαφωτισμός.

Παράλληλα, αποτελεί χρέος και διαρκή επιδίωξη των φιλοσόφων να διαπαιδαγωγούν τον λαό και να τον ενημερώνουν για τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις του οδηγώντας τον σταδιακά στην ατομική του χειραφέτηση και απελευθέρωση από τα δεσμά της ανωριμότητάς του. Η άποψη αυτή του Καντ συνάδει με τα προστάγματα της Γαλλικής Επανάστασης όπου σύμφωνα με τον ορισμό του 1784 ενδεικτικά αναφέρεται: *«Λαϊκός διαφωτισμός είναι η δημόσια διδασκαλία του λαού περί των καθηκόντων και δικαιωμάτων του ως προς το κράτος στο οποίο ανήκει»*³⁸. Βασική προϋπόθεση για να συμβεί βέβαια αυτό αποτελεί η εξασφάλιση της ελευθερίας των φιλοσόφων να δρουν σύμφωνα με τις παραπάνω αρχές, ελευθερία που προϋποθέτει την ανεμπόδιστη δημοσιοποίηση των απόψεών τους μεταξύ τους, αλλά και την ανεμπόδιστη διάχυση των απόψεων τους στο υπόλοιπο αναγνωστικό κοινό. Η θεωρητική αυτή συνδιαλλαγή είναι που (οφείλει να) συνδιαμορφώνει την νομοθεσία με τον συμβουλευτικό της χαρακτήρα, ενώ η γνώση της νομοθεσίας αυτής (που περιλαμβάνει δικαιώματα και υποχρεώσεις) καταλήγει στον λαό μέσω των διορισμένων από το κράτος διδασκάλων όσον αφορά στα νόμιμα και τυπικά δικαιώματα, ενώ επαφίεται στη βούληση, διάθεση αλλά και υποχρέωση των φιλοσόφων όσον αφορά στα φυσικά δικαιώματα *«που προέρχονται από τον υγιή κοινό νο»*³⁹. Συνολικά λοιπόν, ο ρόλος των φιλοσόφων στο ρεπουμπλικανικό πολίτευμα αναδύεται δυναμικά με δύο τρόπους: Από τη μια δρουν συμβουλευτικά στην δημιουργία ενός δίκαιου και ηθικού αστικού συντάγματος και από την άλλη εξασφαλίζουν την σταδιακή διάχυση του περιεχομένου αυτού του συντάγματος στα

³⁸ Διένεξη, ό.π., σελ. 251

³⁹ Διένεξη, ό.π., σελ.251

υπόλοιπα στρώματα. Το ρεπουμπλικανικό πολίτευμα καθίσταται με τον τρόπο αυτό «εφαλτήριο και περιεχόμενο της δημοσιότητας.»⁴⁰

Απαραίτητη προϋπόθεση και όρος για τον λαϊκό διαφωτισμό, όπως αυτός περιγράφεται παραπάνω, αποτελεί η άνευ όρων υπακοή στους νόμους του κράτους και στα προστάγματα του εκάστοτε ηγεμόνα⁴¹. Η προϋπόθεση αυτή πρέπει να διατηρείται σε κάθε περίπτωση, ακόμα και σε στιγμές αδικίας. Ο λαός οφείλει να υπομένει χωρίς να αντιδρά, διατηρώντας όμως πάντοτε το δικαίωμα να εκφράζει δημόσια τις αντιρρήσεις του και να συνδιαλέγεται πάνω σε αυτές.

«Πρέπει μέσα σε κάθε κοινότητα να υπάρχει υπακοή κάτω από τον μηχανισμό του πολιτεύματος σύμφωνα με νόμους αναγκασμού (που αναφέρονται στο σύνολο), αλλά συνάμα και πνεύμα ελευθερίας, αφού ο καθένας σε ό,τι αφορά ένα γενικό ανθρώπινο καθήκον απαιτεί να πεισθεί με τον Λόγο ότι αυτός ο αναγκασμός είναι σύννομος, για να μην έρχεται σε αντίφαση με τον ίδιο τον εαυτό του. Το πρώτο χωρίς το δεύτερο είναι η αιτία που δημιουργεί όλες τις μυστικές εταιρείες. Γιατί οι άνθρωποι έχουν από τη Φύση προοριστεί, σ' αυτό κυρίως που ενδιαφέρει γενικά τον άνθρωπο, να ανακοινώνει ο ένας στον άλλο τις σκέψεις του· εκείνες λοιπόν οι εταιρείες θα λείψουν όταν εννοηθεί αυτή η ελευθερία. Και με ποιο άλλο μέσο μπορούν να έρθουν στην Κυβέρνηση οι γνώσεις που προάγουν τη δική της ουσιαστική πρόθεση, παρά μόνο με τούτο: να αφήνει να εκδηλώνεται το τόσο αξιοσέβαστο, στην πηγή του και στα αποτελέσματά του, πνεύμα της ελευθερίας;»⁴²

Παρατηρούμε πως η έννοια της υπακοής χάριν της διατήρησης της κοινοπολιτείας αποτελεί σταθερά στις αξιώσεις που θέτει ο Καντ. Πρόκειται για μια υποχώρηση που ο λαός δοκιμάζει σύμφωνα με μια αρχή που καθιστά την Ιστορία έναν μακρύ εκπαιδευτικό δρόμο προς την τελική ανύψωση και απελευθέρωση της ανθρωπότητας.⁴³ Σταδιακά, και πάντοτε υπακούοντας στους νόμους, οι άνθρωποι αυτοβελτιώνονται ως έλλογα όντα αρχικά σε επίπεδο σκέψης και στη συνέχεια ως πολίτες που δρουν και αλληλεπιδρούν με τους υπόλοιπους σε πραγματικό χρόνο και τόπο. Με την στάση τους αυτή που εξελικτικά διαμορφώνει εαυτούς αλλά και τους

⁴⁰ Εισαγωγή στη Διένεξη, ό.π., σελ.70

⁴¹ Η επιμονή αυτή του Καντ στην απόλυτη υπακοή στον νόμο και την κυβέρνηση συχνά επισκιάζει τις φιλελεύθερες θέσεις και προθέσεις του. Για πιο αναλυτικά, βλ. Reiss, 1956, *Kant and the right of Rebellion*, p.182

⁴² Απάνω στο κοινό απόφθεγμα, ό.π., σελ 148-149

⁴³ Reiss, ό.π., σελ.187

γύρω τους επιτυγχάνεται η βελτίωση του τρόπου με τον οποίο ασκείται και η εξουσία: οι πράξεις που σταδιακά θα προσεγγίσουν και εν τέλει θα συμμορφωθούν με το δίκαιο με την παράλληλη ελεύθερη κυκλοφορία των ιδεών θα επηρεάσουν αναπόφευκτα την κυβέρνηση η οποία οφείλει να τις λαμβάνει υπόψη και η οποία εν τέλει θα συμπεριφερθεί στους υπηκόους της με τον σεβασμό που απαιτείται, αναγνωρίζοντας σε αυτούς όχι πια τα άβουλα πιόνια μιας σκακιέρας αλλά ελεύθερους και χειραφετημένους πολίτες⁴⁴. Έτσι με την προοπτική που δίνει ο Καντ στην πορεία της ιστορίας «το αίτημα του Διαφωτισμού γίνεται ρητά μακροκοινωνικό αίτημα⁴⁵» που δεν περιορίζεται σε μια αποτραβηγμένη πνευματική ελίτ αλλά διαχέεται σαν δυνατότητα τόσο σε όλους τους ανθρώπους αλλά και στον χρόνο δίνοντας καθολικά την ευκαιρία εκπαίδευσης και χειραφέτησης.

Απόρροια της παραπάνω αρχής αποτελεί η κατάργηση του δικαιώματος της επανάστασης και κάθε είδους έμπρακτης αντίστασης από τη μεριά του λαού. Αυτό προκύπτει από την ιδέα ότι ο νομοθέτης κρίνει και αποφασίζει πάντοτε σύμφωνα με μια έλλογη αρχή που υποτάσσεται στο όφελος του λαού. Συγκεκριμένα, οφείλει να λαμβάνει τις αποφάσεις με τρόπο τέτοιο σαν αυτές να προέρχονταν από την ενωμένη βούληση του λαού και σύμφωνα με το δίκαιο συμφέρον του. Ο ηγεμόνας αποφασίζει λοιπόν σύμφωνα με την αρχή του Λόγου που ορίζει και επιτάσσει το δίκαιο και συνεπώς ωφέλιμο (και όχι με την έννοια της ευδαιμονίας ως αυτοσκοπό), την διατήρηση δηλαδή της ίδιας της κοινοπολιτείας ως μια σύνδεση πολλών ατόμων, όπου η ίδια αυτή σύνδεση αποτελεί αυτοσκοπό διασφαλίζοντας και προφυλάσσοντας τον καθένα από οποιαδήποτε εξωτερική επέμβαση.⁴⁶ Γι' αυτό και «κάθε αντίσταση εναντίον της υπέρτατης νομοθετικής εξουσίας, κάθε εξέγερση, για ν' αφεθεί να εκδηλωθεί έμπρακτα η δυσαρέσκεια των υπηκόων, κάθε επανάσταση που ξεσπά σε ανταρσία, είναι το πιο μεγάλο και πιο αξιοτιμώρητο έγκλημα μέσα στην κοινότητα, γιατί καταστρέφει τα θεμέλιά της.»⁴⁷.

⁴⁴ *Απάνω στο κοινό απόφθεγμα*, ό.π., 157 «Γιατί ακριβώς η μεταξύ τους αντενέργεια των κλίσεων, από τις οποίες πηγάζει το κακό, δίνει στον Λόγο ένα ελεύθερο παιχνίδι να τις υποτάξει όλες μαζί και, αντί για το κακό που αυτοκαταστρέφεται, να κάνει κυρίαρχο το καλό που, όταν μια φορά παρουσιαστεί, διατηρείται από κει και πέρα μόνο του.»

⁴⁵ Γκιούρας, σελ. 27

⁴⁶ *Απάνω στο κοινό απόφθεγμα*, ό.π., 129

⁴⁷ *Απάνω στο κοινό απόφθεγμα*, ό.π., 141

Καθώς λοιπόν ο λαός υποχρεούται σε πλήρη υπακοή⁴⁸ στους νόμους δεν έχει άλλο τρόπο ελέγχου της νομιμότητας των κυβερνητικών πράξεων παρά την ίδια την δημοσιότητα. Ακόμα και στην περίπτωση που αδικείται, δεν έχει το δικαίωμα να επαναστατήσει γιατί οποιαδήποτε έμπρακτη αντίδραση θα έβαζε σε κίνδυνο την ίδια την ύπαρξη της κοινοπολιτείας και θα οδηγούσε σε αναρχία. Ούτε βέβαια μπορεί να επικαλεστεί κάποιο είδος *δικαίου ανάγκης*⁴⁹ γιατί και αυτό θα εγκυμονούσε παρόμοιους κινδύνους. Αυτό που διαθέτει ο λαός προς υπεράσπισή του, σύμφωνα τουλάχιστον με τα πρώτα κείμενα του Καντ περί δημοσιότητας, είναι η ελεύθερη δημοσιοποίηση της γνώμης του.

«...πρέπει να δίνεται στον πολίτη του κράτους η ευχέρεια, και μάλιστα με τη συγκατάθεση του ίδιου του ανώτατου άρχοντα, να κάνει δημόσια γνωστή τη γνώμη του απάνω σε όποιαν από τις ενέργειες (του ηγεμόνα) του φαίνεται άδικη απέναντι στην κοινότητα. Γιατί το να παραδεχτούμε ότι η υψηλή κεφαλή του κράτους δεν μπορεί ούτε μια φορά να πλανηθεί, ή να είναι απληροφόρητη για μια υπόθεση, θα ισοδυναμούσε με το να υποθέτουμε ότι τον ανώτατο άρχοντα προικισμένον με ουράνια χαρίσματα και υψωμένον πάνω από την ανθρωπότητα [...] Όταν αρνιέται κανείς στο λαό αυτή την ελευθερία, είναι όχι μόνο σαν να του αφαιρεί κάθε αξίωση για δικαιώματα απέναντι στον έχοντα το πρόσταγμα [άρχοντα] (κατά τον Hobbes) αλλά και σαν να απομακρύνει απ' αυτόν [...] κάθε γνώση εκείνου που, αν το γνώριζε, θα άλλαζε ο ίδιος [στάση], και να τον θέτει σε αντίφαση προς τον ίδιο τον εαυτό του.»⁵⁰

Πράγματι, αν υποθέσουμε ότι ο ηγεμόνας λειτουργεί σε κάθε περίπτωση προς όφελος του λαού, οφείλει και να αποτελεί όχι μόνο τον εκφραστή αλλά και τον φύλακα του γενικού συμφέροντος. Ως τέτοιος δεν θα έπρεπε να έχει κανένα λόγο να φοβάται τον δημόσιο έλεγχο των πράξεών του, αλλά μάλλον θα έπρεπε να επιζητά την δημόσια κριτική ώστε παίρνοντας την ανατροφοδότηση από τους υπηκόους τους να βελτιώνει το έργο του πάντα προς όφελος του λαού.⁵¹

⁴⁸ Αντίθετος με αυτή την άνευ όρων υπακοή ήταν ο σύγχρονος του Καντ, Ludwig von Schlözer, που ενώ υπήρξε επίσης υπέρμαχος της δημοσιότητας, αναγνώριζε στον λαό το δικαίωμα να αντιστέκεται σε αυτούς που καταχρώνται την εξουσία. Βλ. Laurssen, ό.π., p.595.

⁴⁹ *Απάνω στο κοινό απόφθεγμα*, ό.π., σελ.142

⁵⁰ *Απάνω στο κοινό απόφθεγμα*, ό.π., σελ.147-148

⁵¹ Μια άλλη οπτική μας υπενθυμίζει ότι υπάρχει μια καθοριστική διαφορά ανάμεσα στο να έχει κανείς επαρκείς γνώσεις ώστε να λαμβάνει τις σωστές αποφάσεις σχετικά με περίπλοκα πολιτικά ζητήματα και στο να έχει τις επαρκείς γνώσεις ώστε απλώς να δίνει τη συνετή συγκατάθεσή του σε αυτές τις αποφάσεις. Η διαφορά αυτή έγκειται, σύμφωνα με τον Luban (ό.π., p.195), στην επισταμένη και

1.5 Διάκριση σχολών και επιπέδων δημοσιότητας

Σύμφωνα με τον παραπάνω διαχωρισμό στους επιμέρους ειδήμονες μιας κοινοπολιτείας ακολουθεί και η διάκριση των σχολών⁵² σε ανώτερες και στην κατώτερη όπου ανώτερες θεωρούνται η Νομική, η Θεολογική και η Ιατρική, ενώ ως κατώτερη χαρακτηρίζεται η Φιλοσοφική. Ο διαχωρισμός αυτός σε ειδήμονες και αντίστοιχα στις επιμέρους σχολές προκύπτει κατά βάση από την θέληση αλλά και ανάγκη της κυβέρνησης να επιτυγχάνει κάθε φορά τους στόχους της, να επιδρά δηλαδή καταλυτικά στον λαό και να τον χειρίζεται σύμφωνα πάντα με το καλό του, αρχή που απορρέει βέβαια από τον πρωταρχικό της σκοπό, την ευδαιμονία των πολιτών της και συνεπώς την άνθιση της κοινοπολιτείας.

Ο διαχωρισμός ανάμεσα στις ανώτερες σχολές προκύπτει από τη διάκριση των στόχων που η κυβέρνηση κάθε φορά θέτει ανάλογα με το είδος του *Καλού* που επιθυμεί να εξασφαλίσει για τους πολίτες της και συγκεκριμένα:

«...εν πρώτοις το αιώνιο Καλό του καθενός, κατόπιν το αστικό Καλό ως μέλους της κοινωνίας και, τέλος, το σωματικό Καλό...Όσον αφορά το πρώτο, η κυβέρνηση δύναται, μέσω των δημοσίων διδασκαλιών, να έχει τη μεγαλύτερη επιρροή ακόμα και επί του εσωτερικού των σκέψεων, όπως και επί των πλέον ενδόμυχων βουλευσιακών προθέσεων των υπηκόων, δυνάμενη τις μεν να ανακαλύψει και τις δε να οδηγήσει. Μέσω δε των διδασκαλιών που αναφέρονται στο δεύτερο, μπορεί να διατηρεί την εξωτερική συμπεριφορά των υπηκόων υπό το χαλινό των δημόσιων νόμων, ενώ μέσω του τρίτου διασφαλίζει την ύπαρξη ενός δυνατού και πολυπληθούς λαού, τον οποίο θεωρεί χρήσιμο για τις προθέσεις της.»⁵³

Η αντιστοιχία των προθέσεων αυτών της κυβέρνησης με την κατάταξη των ανώτερων πανεπιστημιακών σχολών είναι μάλλον φανερή: Ως ανώτερη ανάμεσα στις ανώτερες ορίζεται η θεολογική που αναλαμβάνει να οδηγήσει τον λαό στη

συνήθως μακροπρόθεσμη μελέτη, έρευνα και συσσωρευμένη εμπειρία που συνεπάγεται η προσπάθεια σχεδιασμού και λήψης αποφάσεων. Αν υπάρχει κάποιου είδους ποιοτικής υπερίσχυσης για αυτούς που λαμβάνουν τις πολιτικές αποφάσεις έναντι αυτών που καλούνται να τις εγκρίνουν, αυτό έγκειται ακριβώς στον παραπάνω λόγο, αλλά και στο γεγονός ότι το κοινό που καλείται να δώσει συγκατάθεση δεν είναι το ίδιο καλά πληροφορημένο σχετικά με όλες τις λεπτομέρειες που αφορούν την υπόθεση όσο είναι εκείνοι που τη διαχειρίζονται.

⁵² Η συγκεκριμένη διάκριση ορίζεται από την κυβέρνηση και όχι από την τάξη των ειδημόνων. Βλ.

Διένεξη, ό.π., σελ.105

⁵³ Διένεξη, ό.π., σελ.111

μακαριότητα, θεραπεύοντας τους πόνους της ψυχής και πείθοντας τον να πράττει το Καλό, ως δεύτερη η νομική που κατευθύνει τον λαό σύμφωνα με τα αστικά του δικαιώματα και τις υποχρεώσεις, και τέλος η ιατρική που επιδιώκει να εξασφαλίσει το μέγιστο της καλής του φυσικής κατάστασης.

Σύμφωνα όμως με τον Καντ όλες οι παραπάνω σχολές αδυνατούν να θεμελιώσουν την ύπαρξη τους σύμφωνα με έλλογα κριτήρια. Συγκεκριμένα, η θεολογική χρησιμοποιεί αποκλειστικά υπερβατολογικά επιχειρήματα για τις προθέσεις της και την εκπλήρωσή τους, ενώ παράλληλα βασίζεται στις ερμηνείες δογματικών κειμένων, ερμηνείες που μπορούν εύκολα να εκπέσουν στον *σχετικισμό* αφού εξαρτώνται πάντοτε από τις διαθέσεις και προθέσεις των εκάστοτε ερμηνευτών. Όσον αφορά την νομική, ο σχετικισμός αυτός αποκλείεται μιας υπάρχει πάντοτε ένας σταθερός ερμηνευτής των νόμων, αλλά η διατύπωση και κατοχύρωση των ίδιων των νόμων εναπόκειται κάθε φορά στις προθέσεις της εκάστοτε κυβέρνησης, πράγμα που τους καθιστά *σχετικούς και ευμετάβλητους* στον ιστορικό χρόνο. Συνεπεία αυτού δεν υπάρχει καμία εγγύηση ότι η έννοια του δικαίου όπως αυτή ορίζεται σύμφωνα με τον ορθό Λόγο θα αποτυπώνεται κάθε φορά στο επιμέρους δίκαιο που θεμελιώνει κάθε πολιτεία. Τέλος, η ιατρική κρίνεται ως η πιο συμβατή με την ορθολογικότητα μιας και η επιτέλεση του έργου της απαιτεί την μικρότερη δυνατή ανάμειξη του κράτους, προϋποθέτει ωστόσο την *σύμπραξη* με το κράτος όσον αφορά πρακτικά ζητήματα σχετικά με τους τρόπους που θα εφαρμοσθούν οι γνώσεις της στην κοινωνία.⁵⁴

Διαφορετική θα ήταν η κατάταξη, όχι σύμφωνα με τις επιθυμίες και επιδιώξεις της κυβέρνησης, αλλά σύμφωνα με το φυσικό ένστικτο των πολιτών. Στην περίπτωση αυτή η πιο σημαντική σχολή θα ήταν η Ιατρική που μέσω των γιατρών και της περίθαλψης που αυτοί παρέχουν διατηρεί την καλή σωματική υγεία των ανθρώπων και επεκτείνει, όπου αυτό είναι δυνατόν, τη διάρκεια του βίου τους. Δεύτερη στην κατάταξη αυτή θα ερχόταν η Νομική που εξασφαλίζει πρώτα απ' όλα την διατήρηση της ιδιοκτησίας και συνεπώς την κατοχύρωση των υπολοίπων δικαιωμάτων, ενώ τελευταία θα κατατασσόταν η Θεολογική αφού στην παρηγοριά του ιερωμένου απευθύνονται οι άνθρωποι κυρίως όταν βλέπουν να πλησιάζει ο

⁵⁴ Ψυχοπαίδης, 1995, *Πολιτική Δημοσιότητα και η Ιδέα ενός Πανεπιστημίου*, σελ.51

θάνατος παρ' όλο που σαν Σχολή σκοπό έχει τη μακαριότητα των πιστών σε όλη τη διάρκεια της ζωής τους.⁵⁵

Ωστόσο ο Καντ, παρ' όλο που αναφέρεται σε αυτά τα δυο είδη κατάταξης των σχολών (σύμφωνα με τις επιδιώξεις της κυβέρνησης και σύμφωνα με το φυσικό ένστικτο), φαίνεται ταυτόχρονα να απορρίπτει και τις δύο δεδομένου ότι προκύπτουν «από μια αντιστοιχία των δυνάμεων της ανθρώπινης φύσης, του Λόγου, της Διάνοιας και του Ενστίκτου προς ευδαιμονικά αγαθά (θεία ευδαιμονία, κοινωνική ευδαιμονία και σωματική ευδαιμονία)»⁵⁶. Οι κατατάξεις αυτές επικεντρώνονται σε αυτό που οι άνθρωποι είθισται να αξιώνουν ως το μέγιστο αγαθό, δηλαδή την ευδαιμονία τους, παραβλέποντας έτσι τον προσανατολισμό στο αίτημα για ελευθερία. Για τον Καντ, η ευδαιμονία καθεαυτή δεν θα έπρεπε να λογίζεται ως αυτοσκοπός. Αντίθετα, η βούληση και ακολούθως οι πράξεις που τη συνοδεύουν θα έπρεπε να υποτάσσονται στον ορθό Λόγο ορίζοντας το καθήκον με τρόπο τέτοιο ώστε ανά πάσα στιγμή να προσανατολίζεται κανείς στην ελεύθερη επιλογή του ηθικά καλού. Το να προτιμά κανείς βέβαια μια τέτοια επιλογή επιφέρει αναγκαστικά θυσίες⁵⁷, ενώ ο λαός είναι επαναπαυμένος στην επιθυμία του να εξαπατάται από τους πρακτικούς των σχολών (ιερωμένους, νομικούς και γιατρούς), όπως άλλωστε και η ίδια η κυβέρνηση συχνά μπορεί να παραπλανάται παρεκκλίνοντας από τους στόχους της που θα έπρεπε να συνάδουν με τον ορθό Λόγο. Είναι πιθανό να επιβάλλει δηλαδή στις σχολές θεωρίες που δεν προκύπτουν ορθολογικά, αλλά που ορίζονται σύμφωνα με την εξυπηρέτηση των συμφερόντων και επιδιώξεών της ασκώντας την προαποφασισμένη επίδραση που θέλει να έχει στον λαό πάλι μέσω των πρακτικών των σχολών.⁵⁸

Κρίνεται έτσι απαραίτητο να αποκατασταθεί η σχέση των ανώτερων σχολών προς τη φιλοσοφική ώστε να υπάρξει μια ορθολογική κατάταξη μεταξύ τους αλλά και ώστε να διέπονται από τον απαραίτητο έλεγχο και κριτική της φιλοσοφικής⁵⁹. Ταυτόχρονα κρίνεται αναγκαίο για τον ρόλο της φιλοσοφικής να διαπερνά μέσω της κριτικής της τις διαβουλεύσεις και πράξεις της κυβέρνησης ώστε να περιορίζεται κάθε πιθανότητα πλάνης.

⁵⁵ Διένεζη, ό.π., σελ.111

⁵⁶ Ψυχοπαίδης, ό.π., σελ.50

⁵⁷ Απάνω στο κοινό απόφθεγμα, ό.π., σελ. 115-118

⁵⁸ Διένεζη, ό.π., σελ.133

⁵⁹ Ψυχοπαίδης, ό.π., σελ.50

Η φιλοσοφική, αν και ορίζεται παραδόξως αλλά κατά γενική ομολογία ως η κατώτερη ανάμεσα σε όλες τις σχολές⁶⁰, κατοχυρώνει ως πρωταρχικό της καθήκον την προάσπιση του επιστημονικού συμφέροντος και την ανάδειξη της αλήθειας. Το έργο της αυτό επιτελείται βασιζόμενο σε δύο βασικές λειτουργίες: Από τη μια αναλαμβάνει τον έλεγχο των διδασκαλιών των ανώτερων σχολών ενώ παράλληλα παρέχει συμβουλές στην κυβέρνηση σχετικά με τα διατάγματα που η τελευταία επιβάλλει. Έχει δηλαδή *«την ελευθερία όχι μεν να δίνει διαταγές, αλλά να κρίνει όλες τις διαταγές»⁶¹*. Η κυβέρνηση όχι απλά δεν πρέπει να απαγορεύει την λειτουργία αυτή αλλά μάλλον να την ενθαρρύνει, καθώς οι συμβουλές από τους υπηρέτες της αλήθειας θα της είναι καθ' όλα χρήσιμες στο να οδηγήσει στη συνέχεια τους ίδιους τους υπηκόους της στην αλήθεια.⁶² Επιπλέον, οι πρακτικοί των ανώτερων σχολών θεωρούνται από τον Καντ *«ανά πάσα στιγμή τέτοιοι θαυματουργοί, εάν δεν επιτραπεί στη φιλοσοφική σχολή να τους αντιταχθεί δημοσίως, όχι για να καταρρίψει τις διδασκαλίες τους αλλά για να εκφράσει αντίρρηση στη μαγική δύναμη που αποδίδει το κοινό σε αυτές και σε αντίστοιχες τελετές»⁶³*, ώστε έχουν τη δύναμη να παρασύρουν τον λαό με τις προσαρμοσμένες, σύμφωνα με τις επιδιώξεις τους, θεωρίες απομακρύνοντας τον έτσι από τη χειραφέτησή του. Αντίστοιχα από τη μεριά τους και οι ανώτερες σχολές έχουν όφελος στο να ενστερνίζονται τις προτάσεις της φιλοσοφικής σχολής, με το σκεπτικό ότι και οι ίδιες μπορούν να φέρουν έτσι *«τους υπαλλήλους όλο και περισσότερο στη γραμμή της αλήθειας, οι οποίοι καθώς, από πλευράς τους είναι καλύτερα διαφωτισμένοι περί του καθήκοντός τους, δεν βρίσκουν αφορμή για αλλαγή της διδασκαλίας τους»⁶⁴*, αποφεύγοντας έτσι ενδεχόμενες αντιρρήσεις και στάσεις.

Η απεριόριστη ελευθερία της φιλοσοφικής σχολής στη δημόσια έκφραση καθίσταται έτσι απαραίτητη, καθώς συμβάλλει καθοριστικά από τη μια *«στην ανάδειξη του ορθού και ορθολογικού, προσήκοντος προς την ανθρώπινη ελευθερία τρόπου κυριαρχίας»⁶⁵* και από την άλλη στην διασφάλιση της εγκυρότητας του λόγου

⁶⁰ Η θεολογική σχολή θεωρεί την φιλοσοφική ως υπηρέτριά της, απαίτηση που αποδίδεται από τον Καντ με την δυνατή εκείνη εικόνα της υπηρέτριας που *προπορεύεται φωτίζοντας τον δρόμο* της αξιοσέβαστης κυράς της, και δεν την *ακολουθεί κρατώντας την ουρά του φορέματός της*, όπως θα αξίωνε η θεολογική. Διένεζη, ό.π., σελ.125

⁶¹ Διένεζη, ό.π. σελ.109

⁶² δεδομένου ότι ο διαφωτισμός του λαού αποτελεί πραγματικό στόχο της κυβέρνησης.

⁶³ Διένεζη, ό.π., σελ.131

⁶⁴ Διένεζη, ό.π., σελ.127

⁶⁵ Εισαγωγή στη Διένεζη, ό.π., σελ.27

των υπόλοιπων σχολών που μέσω των διορισμένων τους υπαλλήλων διαχέονται στο ευρύτερο κοινό. Αυτό βέβαια που επιτρέπεται (μάλιστα θα έπρεπε να επιβάλλεται) στην κατώτερη σχολή⁶⁶ δεν μπορεί να αποτελεί προνόμιο και των ανώτερων σχολών οι οποίες είναι σε κάθε περίπτωση υποκείμενες στον έλεγχο της κυβέρνησης, αλλά όπως προαναφέρθηκε και της φιλοσοφικής. Αυτό δεν σημαίνει ότι η κυβέρνηση υποκαθιστά με κάποιον τρόπο την επιστημονική κοινότητα στο έργο της. Οφείλει ωστόσο να «ελέγχει την δημόσια εκδήλωση της διδασκαλίας των σχολών αυτών ως προς την εφαρμογή της στην κοινωνία»⁶⁷ και να επιτελεί το έργο της αυτό σύμφωνα με τον ορθό Λόγο, λαμβάνοντας δηλαδή υπόψη τις συμβουλές των μελών της φιλοσοφικής.

Σε κάθε περίπτωση λοιπόν, ήτοι σε κάθε πανεπιστήμιο και άρα σε κάθε κοινοπολιτεία, κρίνεται απαραίτητη η ύπαρξη μιας φιλοσοφικής σχολής. Ο ρόλος της είναι όχι απλά κομβικός αλλά και απαραίτητος αφού αναλαμβάνει την υποχρέωση να ελέγχει τις υπόλοιπες σχολές αλλά και την ίδια τη κυβέρνηση, ασκώντας παράλληλα τη δυνατότητά της να τους είναι ωφέλιμη. Και ενώ ο έλεγχος και η ωφελιμότητα που προσφέρουν οι άλλες σχολές προκύπτουν από τους στόχους της καθεμιάς και εξυπηρετούν τα μεμονωμένα τους συμφέροντα, η φιλοσοφική υπάγεται μόνο στην «αλήθεια (την ουσιώδη και πρώτη συνθήκη της γνώσης εν γένει)»⁶⁸ και υπηρετεί μόνον αυτή.

Το έσχατο κριτήριο της αλήθειας για τον Καντ αποτελεί ο Λόγος⁶⁹ και μάλιστα ο Λόγος εκείνος που ορίζεται βάσει ενός ορθού προσανατολισμού που αποκλείει τη θεμελίωση του σε εμπειρικές παραστάσεις και αντιλήψεις αλλά και σε κάθε είδους πίστη. «Όλες οιπίστεις είναι υποκειμενικά επαρκείς, αντικειμενικά όμως συνειδητά ανεπαρκείς δοξασίες· επομένως αντιτίθενται στη γνώση»⁷⁰, και μάλιστα πολύ συχνά μπορεί να εξυπηρετούν συμφέροντα αλλότρια προς την ίδια τη λογική και την αλήθεια. Το μόνο που απαιτεί ο Λόγος είναι να ακολουθεί τους κανόνες που θέτει ο ίδιος στον εαυτό του, αναθέτοντας δηλαδή την κρίση της εγκυρότητάς του αποκλειστικά και μόνο στην ίδια τη λογική. Προϋπόθεση και συνέπεια αυτής της διεργασίας αποτελεί η ελευθερία της σκέψης που πρέπει βέβαια να είναι απεριόριστη,

⁶⁶ στην οποία θα έπρεπε να ασκείται έλεγχος μόνο από τα ίδια της τα μέλη

⁶⁷ Ψυχοπαίδης, ό.π., σελ.50

⁶⁸ Διένεξη, ό.π., σελ.125

⁶⁹ Τι σημαίνει: προσανατολίζομαι στη σκέψη, ό.π., σελ.80

⁷⁰ Τι σημαίνει: προσανατολίζομαι στη σκέψη, ό.π., σελ.81

οφείλει ωστόσο να συνάδει με τις αρχές του Λόγου. Σε αντίθετη περίπτωση, όταν δηλαδή η ελευθερία αυτή, είτε καθοδηγείται από ένα είδος ημιτελούς Λόγου, τη λεγόμενη *κοινή αίσθηση* που υπάρχει στους ανθρώπους είτε καταδυναστεύεται από διάφορους *κηδεμόνες* που σκοπό έχουν να προωθήσουν τα ιδιαίτερα τους συμφέροντα, καθίσταται αναπόφευκτος ο αποπροσανατολισμός και η απομάκρυνση από τη θεωρητικά επιζητούμενη αλήθεια, ενώ η ελευθερία της σκέψης με το να μην υπάγεται στον έλεγχο του ίδιου του Λόγου *ζημιώνεται και, επειδή ένοχος εδώ είναι όχι η ατυχία αλλά η αληθινή υπεροψία, κυριολεκτικά χάνεται.*⁷¹

Ο Λόγος λοιπόν πρέπει να διέπεται πάντοτε από κανόνες που να αποτελούν ίδιον της λειτουργίας του και που να τον επιβεβαιώνουν, αλλά και να απολαμβάνει ταυτόχρονα ένα είδος ελευθερίας που δεν τον καταστρέφει αλλά αντίθετα τον προάγει. Έτσι, σύμφωνα με τις παραπάνω προϋποθέσεις, η ελευθερία στην δημόσια έκφραση του λόγου δεν μπορεί να επιτρέπεται άμετρα και ανεξέλεγκτα σε όλους γιατί μια τέτοια απόφαση θα διακύβευε την ίδια την αξιοπιστία του Λόγου.⁷² Καταλήγουμε λοιπόν στο ότι μόνον εκείνοι που έχουν αναπτύξει επαρκώς την ικανότητα να προσανατολίζονται σωστά στον Λόγο θα έπρεπε να διαθέτουν απεριόριστο το δικαίωμα στην ελεύθερη δημόσια άσκηση του, εξασφαλίζοντας έτσι την αποφυγή κάθε κινδύνου αποπροσανατολισμού της ακαδημαϊκής κοινότητας, της κυβέρνησης αλλά και του ευρύτερου κοινού.

Στο παραπάνω επιχείρημα έγκειται και η επιλογή του Καντ να διαχωρίσει επίπεδα στη δημοσιότητα που διαμεσολαμβάνονται μεν (καθώς υπάρχει αλλά και επιβάλλεται ένας βαθμός διάχυσης του λόγου μεταξύ τους) διαθέτουν σαφή όρια δε. Η διάχυση αυτή ανάμεσα στις σχολές και στην κυβέρνηση, που παίρνει άλλοτε την μορφή *διαλόγου* και άλλοτε την μορφή *ανατροφοδότησης*, είναι αναγκαία γιατί προωθεί καλύτερα το έργο των ανώτερων σχολών, που μέσω της γνώσης που παράγουν εξοπλίζουν καλύτερα τους αρμόδιους δημόσιους υπαλλήλους στο να επιτελούν καλύτερα το έργο τους και να προσεγγίζουν περισσότερο την αλήθεια, ενώ παράλληλα διευκολύνει τον κρατικό έλεγχο και την κρατική αποτελεσματικότητα. Ωστόσο, αυτός ο διαχωρισμός επιπέδων *«δεν αφορά με κανέναν τρόπο κατ' ευθείαν τον λαό του οποίου δουλειά δεν είναι να αναμειγνύεται σε ζητήματα επιστήμης και*

⁷¹ *Τι σημαίνει: προσανατολίζομαι στη σκέψη, ό.π., σελ.86*

⁷² *Τι σημαίνει: προσανατολίζομαι στη σκέψη, ό.π., σελ 84-85*

φιλοσοφίας που δεν κατανοεί ή ημι-κατανοεί». ⁷³ Αν και ο γενικευμένος διαφωτισμός του λαού αποτελεί διαρκές αίτημα σε μια κοσμοπολιτεία, η ανεξέλεγκτη πρόσβαση του στη γνώση δεν αποτελεί προϋπόθεση, μιας και αποδεικνύεται ανέτοιμος να την αξιοποιήσει, τουλάχιστον σε ένα αρχικό στάδιο, συγκεκριμένα για το διάστημα που επιδίδεται, καθώς έτσι έχει συνηθίσει, στις εγωιστικές του επιδιώξεις (επιδιώξεις που συντηρούν και εν μέρει καλύπτουν οι ανώτερες σχολές). Το ίδιο βέβαια ισχύει και για τους αποφοίτους των σχολών, τους λεγόμενους ‘πρακτικούς’ της γνώσης, οι οποίοι *«εμπλεκόμενοι στο πλαίσιο των ατομικών φυσικών επιδιώξεων [...] ολισθαίνουν σε ταύτιση με τις ατομικές και ιδιοτελείς επιδιώξεις, εργαλειοποιώντας γι’αυτόν τον σκοπό τη γνώση που απέκτησαν στο πανεπιστήμιο»* ⁷⁴, έχοντας απολέσει έτσι το απεριόριστο δικαίωμα στη δημοσιότητα.

Καθοριστικό ρόλο οφείλει να διαδραματίσει η φιλοσοφική που σκοπό έχει να εξασφαλίσει την έγκυρη μετάβαση της γνώσης από τις ανώτερες σχολές και διαμέσου των κρατικά διορισμένων υπαλλήλων στον λαό, που μόνο σταδιακά και υπό τον απαραίτητο έλεγχο μπορεί να μεταμορφωθεί σε διαφωτισμένο κοινό. Έτσι, ο ελεγκτικός και συμβουλευτικός ρόλος της φιλοσοφικής έγκειται στην επιδίωξη της αποκατάστασης των σχέσεων στο πανεπιστημιακό σύνολο αλλά και προς την κοινωνία ώστε να μην *«αναπαράγονται ψευδείς και επικίνδυνες σχέσεις μεταξύ των επιμέρους επιστημών (σχολών) και κομματιών της κοινωνίας, που η κυβέρνηση από λανθασμένη εκτίμηση θα ανέχεται και θα υποθάλπει προς βλάβην του όλου, με μείωση του διαφωτισμού σε κοινωνικό επίπεδο και αύξηση του δογματισμού και της αυθαιρεσίας κατά την διεκδίκηση επιμέρους στόχων από όλες τις πλευρές.»* ⁷⁵

Όπως γίνεται φανερό, ο Καντ αποδεικνύεται ιδιαίτερα διστακτικός στο να παραχωρήσει απεριόριστη ελευθερία στον λαό, αλλά ακόμα και ανάμεσα στα ανώτερα επίπεδα (αυτά των σχολών και της κυβέρνησης) κρίνεται απαραίτητο να επιβάλλεται ένας ουσιαστικός και ορθολογικός έλεγχος πριν από κάθε δημοσίευση. Η διάκριση ανάμεσα στα επίπεδα δημοσιότητας δεν είναι πάντοτε ευκρινής, αφού παρατηρούμε πως υπάρχουν στην πραγματικότητα δύο ειδών διαβαθμίσεις που αλληλοεμπλέκονται με κεντρικό άξονα το ίδιο το πανεπιστήμιο, και συγκεκριμένα τη σχολή της φιλοσοφικής: Η πρώτη διαβάθμιση αφορά την κάθετη κατάταξη λαός –

⁷³ Ψυχοπαίδης, ό.π., σελ.51

⁷⁴ Εισαγωγή στη Διένεξη, ό.π. σελ.58

⁷⁵ Ψυχοπαίδης, ό.π., σελ.52

πανεπιστήμιο – κυβέρνηση, ενώ η δεύτερη που λειτουργεί παράλληλα με την πρώτη, αφορά τις σχέσεις και αλληλεπιδράσεις μέσα στο σύνολο του πανεπιστημίου.

1.6 Ο Καντιανός έλεγχος σύμφωνα με την αρχή της δημοσιότητας

Ο Καντ ορίζει ως σημείο ελέγχου της νομιμότητας κάθε δημόσιου νόμου την υποθετική συγκατάθεση που θα έδινε ο λαός για την ύπαρξη και διατήρηση του εκάστοτε νόμου. Συγκεκριμένα, όπως αναφέρει στο δοκίμιό του «Περί του κοινού αποφθέγματος...» :

«Εάν δηλαδή αυτός [ο νόμος] είναι καμωμένος έτσι ώστε είναι αδύνατο να μπορεί ένας λαός να δώσει σ' αυτόν τη συγκατάθεσή του [...] τότε δεν είναι δίκαιος· εάν, όμως είναι μόνο δυνατόν να συμφωνήσει σ' αυτό ένας λαός, τότε είναι καθήκον να θεωρείται ο νόμος αυτός δίκαιος - έστω και αν ο λαός βρίσκεται τώρα σε μια τέτοια θέση ή διάθεση της νοοτροπίας του, ώστε, αν ήθελε ρωτηθεί για τούτο, είναι πιθανόν ότι θα αρνιότανε τη συγκατάθεσή του.»⁷⁶

Η σκέψη του αυτή συνοψίζεται δύο χρόνια αργότερα στο έργο του *Προς την αιώνια ειρήνη* με τη μορφή αξιώματος:

«Όλες οι πράξεις που σχετίζονται με δικαιώματα άλλων ανθρώπων και των οποίων η υποκειμενική αρχή είναι ασυμβίβαστη με την δημοσιότητα, είναι άδικες.»⁷⁷

Με το αξίωμα αυτό ο Καντ επιχειρεί ένα θεωρητικό πείραμα, ένα είδος ελέγχου για το δίκαιο κάθε πολιτικής πράξης. Πρόκειται βέβαια για έναν υποθετικό έλεγχο που δεν συνεπάγεται ότι κάθε πράξη θα δημοσιεύεται πραγματικά, αλλά θα λειτουργεί σαν ένα αρνητικό πείραμα του Καθαρού Λόγου⁷⁸. Αυτό που εξετάζεται δηλαδή κάθε φορά είναι η δυνατότητα ενός αξιώματος να αντέχει και να επιβιώνει της

⁷⁶ Απάνω στο κοινό απόφθεγμα, ό.π., σελ.139

⁷⁷ Όπως παρατίθεται σε Luban, ό.π. p.155 Η μετάφραση του συγκεκριμένου αποσπάσματος, όπως και κάθε άλλη μετάφραση άμεσης παράθεσης στο υπόλοιπο της εργασίας, έχει γίνει από τη γράφουσα.

⁷⁸ Άλλωστε μόνο η καθαρή πίστη του Λόγου είναι ο οδηγός για να προσανατολίζεται ο στοχαστής στο πεδίο των υπεραισθητών αντικειμένων. Πιο αναλυτικά βλ. *Τι σημαίνει: προσανατολίζομαι στη σκέψη*, ό.π., σελ.84

δημοσιοποίησής του και όχι οι *πραγματικές* αντιδράσεις του κοινού στην περίπτωση της πραγματικής δημοσιοποίησης.⁷⁹

Όπως γίνεται φανερό, ο Καντ επιχειρεί να συνδέσει στο αξίωμα αυτό την ιδέα της δικαιοσύνης με την δημοσιότητα και άρα με την αποδοχή του κοινού, που εντέλει καταδεικνύεται ως απαραίτητος αλλά και επαρκής όρος για το δίκαιο κάθε πράξης. Η αρχή της δημοσιότητας (*publicity principle*) διατυπώνεται με τρόπο τέτοιο ώστε να υποδεικνύει τον συλλογισμό σύμφωνα με τον οποίο η πολιτική μπορεί να διενεργείται με δίκαιο τρόπο, να βρίσκεται δηλαδή σε συμφωνία με τον ηθικό νόμο. Παρά τις δυσκολίες που φαίνεται να φέρει ένας τέτοιος συνδυασμός, ο Καντ πιστεύει πως η ευημερία του λαού (που αποτελεί σκοπό της πολιτικής) και οι ηθικοί περιορισμοί (που προκύπτουν από τον ηθικό νόμο) μπορούν τελικά να συνδυαστούν επιτυχώς.⁸⁰

Η καθολική αποδοχή του νόμου αποτελεί κριτήριο για την εγκυρότητά του, ενώ, για την περίπτωση του ηθικού νόμου, γνώμονα αποτελεί πάλι η δύναμη καθολικότητας του. Έτσι, σύμφωνα με τον Davis⁸¹, η αρχή της δημοσιότητας είναι μια εκδοχή της περίφημης κατηγορικής προσταγής του Καντ⁸². Η μόνη διαφορά που θα μπορούσαμε να επισημάνουμε εντοπίζεται στο είδος της πηγής των αξιωμάτων για τα οποία κάθε φορά ισχύει. Η κατηγορική προσταγή εφαρμόζεται για να ελεγχθεί το κατά πόσον το προσωπικό αξίωμα κάποιου θα μπορούσε να ισχύσει καθολικά *στην ηθική*, ενώ η αρχή της δημοσιότητας εφαρμόζεται *στην πολιτική* για να ελεγχθεί το κατά πόσον τα αξιώματα που θέτει ο εκάστοτε νομοθέτης θα μπορούσαν να είναι αποδεκτά από όλους.

Ενώ, βέβαια, η αρχική κατηγορική προσταγή διατυπώνεται αντανακλώντας το εμπειρικό της περιεχόμενο και διατηρώντας τον θετικό της προσανατολισμό, δεν θα μπορούσαμε να πούμε ότι ισχύει το ίδιο για την αρχή της δημοσιότητας. Σύμφωνα λοιπόν με την τελευταία, ακριβώς επειδή δεν αποτελεί μια εμπειρική αρχή αλλά ένα πείραμα της σκέψης, δεν είναι πάντοτε εξασφαλισμένο ότι θα έχουμε πάντοτε ένα σαφές και ακριβές πόρισμα που θα μας υποδεικνύει ποια πράξη είναι άδικη και ποια όχι. Επιπλέον, ο έλεγχος αυτός που διενεργείται σύμφωνα με την αρχή της

⁷⁹ Luban, ό.π., σελ.156

⁸⁰ Davis, 1981, *Kantian 'Publicity' and Political Justice*, p.409

⁸¹ Davis, ό.π., p.409

⁸² Όπως αναφέρεται στην πρώτη διατύπωση: «Πράττε μόνο σύμφωνα με έναν τέτοιο γνώμονα, μέσω του οποίου μπορείς συνάμα να θέλεις, αυτός ο γνώμονας να γίνει καθολικός νόμος.» Καντ, 1984, *Τα θεμέλια της μεταφυσικής των ηθών*, σελ.71

δημοσιότητας είναι κατ' αρχήν αρνητικός. Αυτό συνεπάγεται ότι μπορεί να μας υποδειξει μόνο ποιες πράξεις είναι άδικες αλλά όχι αυτές που είναι δίκαιες.⁸³

Ένα άλλο πρόβλημα που ανακύπτει είναι ότι, σε κάποιες περιπτώσεις, μπορεί να λαμβάνονται πολιτικές αποφάσεις που δεν χαίρουν μεν κοινής αποδοχής, φαίνονται ωστόσο να είναι οι κατάλληλες σύμφωνα με το γενικό δίκαιο. Ο K.R. Luban χωρίζει τις περιπτώσεις αυτές βάσει παραδειγμάτων σε τέσσερις κατηγορίες⁸⁴. Η πρώτη κατηγορία αφορά περιπτώσεις όπου η επίδειξη ελέους σε θέματα δικαιοσύνης μπορεί να έχει μεν θετικά αποτελέσματα ως προς τη μετέπειτα συμπεριφορά του δράστη, η δημοσίευση της όμως μπορεί να οδηγήσει κάποιους να επαναλάβουν την εγκληματική αυτή συμπεριφορά, σκεπτόμενοι ότι ενδεχομένως δεν θα υποστούν τις ανάλογες συνέπειες. Η δεύτερη κατηγορία αφορά περιπτώσεις δίκαιης μεν αποχώρησης (π.χ. ενός άδικου καθεστώτος) ή απόσυρσης (π.χ. ενός νόμου) που η δημοσιοποίησή τους όμως μπορεί να προκαλέσει ανεπιθύμητες και έντονες αντιδράσεις (π.χ. η δημοσίευση της ημερομηνίας για την προσπάθεια ελέγχου της αγοράς των όπλων θα οδηγούσε σε μαζική ώθηση στις αγορές). Η τρίτη κατηγορία αναφέρεται σε περιπτώσεις όπως αυτή του Ψυχρού πολέμου, όπου η διατήρηση της μυστικότητας των εναέριων παραβιάσεων και από τις δυο πλευρές συγκρατούσε τους λαούς από την απαίτηση να ανταποδίδονται και άρα να διαιωνίζονται οι πράξεις εχθρότητας. Η τελευταία κατηγορία αναφέρεται στις «κεκλεισμένων των θυρών» διαδικασίες προκειμένου να ξεδιπλωθεί ένα διπλωματικό παιχνίδι ανάμεσα σε πολιτικούς και ιδιωτικά συμφέροντα με σκοπό την εξασφάλιση χρηματοδότησης που θα εξυπηρετεί μεν το κοινό καλό, θα παρακάμπτει δε την αρχή της δημοσιότητας.

Κρίνεται έτσι σκόπιμο να επανεξετάσουμε την αρχή της δημοσιότητας ώστε να ελέγξουμε αν και κατά πόσον μπορεί εντέλει να αποτελεί κριτήριο για την επιλογή δίκαιης πολιτικής συμπεριφοράς. Θα επιχειρήσουμε τον έλεγχο αυτόν διασαφηνίζοντας και ορίζοντας εκ νέου τις έννοιες στις οποίες στηρίζεται, και συγκεκριμένα θα επιδιώξουμε να προσδιορίσουμε το είδος της δημοσιότητας στο οποίο αναφερόμαστε, την υπόσταση των πολιτικών πράξεων που τίθενται προς

⁸³ Luban, ό.π., p.156

⁸⁴ Για πιο αναλυτικά βλ. Luban, ό.π., p.183-187

δημοσίευση, αλλά και τη μορφή υπό την οποία εμφανίζεται ο λαός στο πλαίσιο της αρχής της δημοσιότητας.

Για να κατανοήσουμε καλύτερα την καντιανή αντίληψη σχετικά με το περιεχόμενο της έννοιας του λαού θα πρέπει να ανατρέξουμε στις απόψεις του Καντ για το αρχικό συμβόλαιο συγκρότησης που υποχρεούται να συνάψει κάθε αστική πολιτική κοινότητα και μάλιστα στον ίδιο τον σκοπό αυτού του συμβολαίου:

«Τη σύνδεση πολλών για οποιοδήποτε (κοινό) σκοπό (που τον έχουν όλοι) μπορούμε να τη βρούμε σε όλα τα κοινωνικά συμβόλαια· αλλά σύνδεση πολλών, που είναι αυτή καθαυτήν ο σκοπός (που οφείλει να τον έχει ο καθένας), άρα [μια σύνδεση που να] είναι καθήκον άνευ όρων και πρώτο – μια τέτοια σύνδεση μπορεί να υπάρξει μόνο μέσα σε μια κοινωνία ενόσω αυτή βρίσκεται στο καθεστώς της πολιτείας, δηλαδή αποτελεί ένα σώμα. Ο σκοπός [του συμβολαίου] είναι το δίκαιο των ανθρώπων κάτω από δημόσιους νόμους αναγκασμού, από τους οποίους μπορεί στον καθένα να εξασφαλιστεί ό,τι του ανήκει οριστικά και εναντίον της επιβουλής κάθε άλλου.»⁸⁵

Έτσι λοιπόν, το συμβόλαιο αυτό από τη μια αποτελεί αυτοσκοπό, ενώ από την άλλη διασφαλίζει την ελευθερία και ανεξαρτησία του καθενός (στο βαθμό βέβαια που δεν διακυβεύει την ελευθερία και ανεξαρτησία των υπολοίπων). Σύμφωνα με τον Peterson⁸⁶, στον βαθμό που ένας λαός είναι ενωμένος υπό ένα τέτοιο συμβόλαιο, συγκροτεί ταυτόχρονα τη συνολική λαϊκή βούληση. Αυτό σημαίνει πως στην κοινή αυτή βούληση συνενώνεται ταυτόχρονα κάθε ατομική χάριν της εξασφάλισης του δικαίου των ανθρώπων. Συνεπεία αυτού θα μπορούσαμε να ερμηνεύσουμε την ιδέα ενός λαού με όρους κοινής βούλησης που προσανατολίζεται στην επίτευξη του στόχου του αρχικού αυτού συμβολαίου, στη διασφάλιση δηλαδή των δικαιωμάτων όλων υπό δημόσιους εξαναγκαστικούς νόμους. Με αυτούς τους όρους λοιπόν πρέπει να κατανοήσουμε την έννοια της θεωρητικής συγκατάθεσης που δίνει ο λαός στην αρχή της δημοσιότητας, ήτοι με το να τη συνδέσουμε με το αρχικό συμβόλαιο που συνάπτει κάθε κοινοπολιτεία. Το κανονιστικό αυτό περιεχόμενο που αποδίδεται στην αρχή της δημοσιότητας, η ανάγκη δηλαδή συγκατάθεσης του λαού (έστω υποθετική) που προσβλέπει στη διατήρηση μιας δίκαιης κοινοπολιτείας, νοηματοδοτεί αυτόματα την ίδια την αρχή της δημοσιότητας καθώς θα ήταν αντιφατικό για τον λαό να

⁸⁵ *Απάνω στο κοινό απόφθεγμα*, ό.π., σελ.129

⁸⁶ Peterson, ό.π., p.239

συναινέσει σε οποιαδήποτε πολιτική απόφαση που θα διακύβευε τους ίδιους τους στόχους της κοινοπολιτείας. Αν λοιπόν σκοπό της κοινής βούλησης αποτελεί η διατήρηση της κοινοπολιτείας και μάλιστα η διασφάλιση του δίκαιου των ανθρώπων που ζουν μέσα σε αυτή, τότε το κριτήριο που αξιώνει η αρχή της δημοσιότητας εισάγει ένα ηθικό πρότυπο συμπεριφοράς σύμφωνα με το οποίο οι νόμοι θα πληρούν ή όχι τις απαραίτητες προϋποθέσεις προς θέσπισή τους, αποδίδοντάς της έτσι θετικό περιεχόμενο.

Ένα δεύτερο χαρακτηριστικό που πρέπει να αποδώσουμε στον λαό είναι αυτό της ορθολογικότητας των μελών του. Η εφαρμογή της αρχής της δημοσιότητας ως εργαλείο ελέγχου των πολιτικών πράξεων εξαρτάται από την αντίδραση ενός *ιδανικού*⁸⁷ κοινού στο αξίωμα που κάθε φορά ανακοινώνεται. Το κοινό πρέπει να θεωρηθεί ότι απαρτίζεται καταρχήν από ορθολογικά όντα που ταυτόχρονα αξιώνουν την δυνατότητα να δρουν ελεύθερα και αυτόνομα. Μόνο υπό αυτές τις προϋποθέσεις οι πολίτες μπορούν να αποτελούν άξιους κριτές του πολιτικού αξιώματος που κάθε φορά προτείνεται, γιατί μόνον έτσι θα ήταν εφικτό να αντιταχθούν σε αξιώματα που θα αποτελούσαν απειλή για την ελευθερία τους⁸⁸, και γιατί μόνον έτσι (σύμφωνα δηλαδή με τον ορθό Λόγο) θα ενέκριναν αξιώματα που θα υπηρετούσαν το κοινό καλό.

Όσον αφορά τώρα την υπόσταση των πολιτικών πράξεων που τίθενται προς δημοσίευση, είναι σημαντικό να αναφερθούμε στον διάλογο που αναπτύχθηκε σχετικά με το αν ηθική αξία που τους αναλογεί ορίζεται βάσει των κινήτρων που τις υπαγορεύουν ή αν το ίδιο το περιεχόμενο των πράξεων είναι αυτό που τις καθιστά δίκαιες ή όχι. Ο ίδιος ο Καντ αναφέρει ότι⁸⁹:

«Η ηθική αξία δεν μπορεί να υπάρχει αλλού παρά μόνο στο αξίωμα που καθορίζει τη θέληση, άσχετα από τους σκοπούς, οι οποίοι μπορούν να πραγματοποιηθούν με μια τέτοια πράξη· γιατί όντας η θέληση τοποθετημένη ανάμεσα στο a priori αξίωμά της, το οποίο αφορά τη μορφή, και στο a posteriori κίνητρό της, το οποίο αφορά το περιεχόμενο, βρίσκεται τρόπον τινά σε ένα σταυροδρόμι· εφόσον η θέληση πρέπει με κάτι να καθοριστεί, θα πρέπει να καθορίζεται με το μορφικό αξίωμα της βουλευτικής

⁸⁷ που βρίσκεται στο ανώτατο επίπεδο, αλλά και με την έννοια του 'ιδεατού'. Η έμφαση είναι δική μου.

⁸⁸ Davis, ό.π., p.413

⁸⁹ Καντ, 1984, σελ.42-43

δύναμης γενικά, όταν μια πράξη γίνεται από καθήκον, γιατί τότε αποσύρεται κάθε αξίωμα που αφορά το περιεχόμενο.»

Σύμφωνα με τον Luban⁹⁰, το να εστιάζουμε την προσοχή μας περισσότερο στα αξιώματα που διέπουν τις πράξεις παρά στις πράξεις καθεαυτές σημαίνει ότι εστιάζουμε περισσότερο στα κίνητρα που κατευθύνουν τις πράξεις, παρά στη φύση των ίδιων των πολικών πράξεων. Από τη στιγμή που τα κίνητρα των ανθρώπων δεν είναι πάντοτε αναγνωρίσιμα, η καντιανή αυτή άποψη υποδηλώνει ότι η αρχή της δημοσιότητας θα ήταν πολύ πιο χρήσιμη σε αυτούς που αποφασίζουν και εκτελούν τις πολιτικές πράξεις (δηλαδή στις πολιτικές αρχές), παρά σε αυτούς που ως παρατηρητές έχουν τη δυνατότητα μόνο να τις αξιολογήσουν (δηλαδή στον λαό). Η οπτική αυτή έχει το πλεονέκτημα του ελέγχου της ηθικής αξίας μιας πολιτικής πράξης με την έννοια ότι το πραγματικό αξίωμα που τη διέπει θα πρέπει να χαίρει λαϊκής συναίνεσης μέσω της δημοσιοποίησής της και δεν θα μπορούσε να επιβιώσει χωρίς αυτή. Ταυτόχρονα όμως έχει και ένα μειονέκτημα: αφού είναι δυνατόν για όλους τους ανθρώπους να τρέφονται ενίοτε με αυταπάτες, το ίδιο θα μπορούσε να ισχύει και για τις πολιτικές αρχές, οι οποίες, εκμεταλλευόμενες μια τέτοια πιθανότητα, θα μπορούσαν να ισχυριστούν ότι τα υποκείμενα κίνητρά τους είναι ανεπίληπτα, ακόμα κι αν σε κάποιες περιπτώσεις φαίνεται στους υπολοίπους ότι οι αρχικές προθέσεις ήταν αξιόμεμπτες.

Άλλοι μελετητές, όπως ο Davis⁹¹, διαφωνούν με την παραπάνω ερμηνεία και θεωρούν ότι είναι η προτιθέμενη πράξη, και όχι το κίνητρο που την κατευθύνει, το κριτήριο για να διαπιστωθεί μέσω του ελέγχου της δημοσιότητας αν μια πολιτική πράξη είναι δίκαιη ή όχι. Εκείνο που πρέπει να ελεγχθεί είναι το κατά πόσον το αξίωμα της θέλησης ως η υποκειμενική αρχή της βούλησης θα μπορούσε ταυτόχρονα να υφίσταται και ως αντικειμενική αρχή της βούλησης και άρα να ισχύσει ως γενικός νόμος. Το κίνητρο της εκάστοτε πράξης μπορεί να στοχεύει σε οτιδήποτε, αρκεί η ίδια η πράξη να συμμορφώνεται εντέλει προς τον ηθικό νόμο. Συμπερασματικά, για να διατηρηθεί η νομιμότητα ή το δίκαιο με την κανονιστική του έννοια αρκεί οι πολιτικές πράξεις (και όχι τα κίνητρα) να συμφωνούν με τις αρχές της καθολικότητας, όπως άλλωστε ορίζει η αρχή της δημοσιότητας.

⁹⁰ Luban, ό.π., p.168-169

⁹¹ Davis, ό.π., p.419

Τέλος, είναι σημαντικό να εξετάσουμε το είδος της δημοσιότητας στο οποίο αναφέρεται η καντιανή αρχή της δημοσιότητας. Σύμφωνα με το Luban⁹², υπάρχουν τρεις πιθανές εκδοχές μορφής για την ύπαρξη της: η *γενική γνώση*, η *αμοιβαία γνώση* και ο *κριτικός δημόσιος διάλογος*. Το πρώτο είδος της δημοσιότητας αναφέρεται στις περιπτώσεις όπου κάτι είναι γνωστό στο ευρύ κοινό. Η γενική ή γενικευμένη αυτή γνώση αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση της δημοσιότητας, δεν εξασφαλίζει ωστόσο την πολιτική της διάσταση, αφού πρόκειται περισσότερο για παράλληλη γνώση πολλών ατόμων, για ιδιωτική δηλαδή γνώση. Αυτό συνεπάγεται πως για να θεωρηθεί μια γνώση δημόσια πρέπει ταυτόχρονα να είναι και αμοιβαία. Η αμοιβαία γνώση ισχύει για τις περιπτώσεις όπου όλοι (το ευρύ κοινό) είναι γνώστες μιας πληροφορίας και ταυτόχρονα όλοι γνωρίζουν ότι όλοι είναι γνώστες αυτής της ίδιας πληροφορίας. Η αμοιβαία αυτή γνώση δεν συνεπάγεται ωστόσο ότι θα συνοδεύεται και από κριτικό δημόσιο διάλογο ή δημόσια αντιπαράθεση επί αυτής της πληροφορίας – συνθήκη που χαρακτηρίζει το τρίτο είδος δημοσιότητας.

Ωστόσο, μια τέτοια ερμηνεία της δημοσιότητας παρουσιάζει σημαντικές δυσκολίες όταν συνδυάζεται με την καντιανή αρχή της δημοσιότητας. Αυτό συμβαίνει γιατί, παρά τα προφανή οφέλη ενός κριτικού δημόσιου διαλόγου που θα στόχευε στην επιλογή δίκαιων πολιτικών αποφάσεων, ο διάλογος αυτός παραμένει πάντοτε μια *a priori* συνθήκη και μάλιστα μια συνθήκη που, όπως προαναφέρθηκε, έχει μόνο θεωρητικό χαρακτήρα. Έτσι, ενώ φαίνεται πως η αρχή της δημοσιότητας συνάδει περισσότερο με τη μορφή του κριτικού δημόσιου διαλόγου, στην πραγματικότητα μια τέτοια επιλογή θα μείωνε την ίδια την αξία της αρχής ως εργαλείο ελέγχου και επιλογής πολιτικών αποφάσεων. Σύμφωνα λοιπόν με τον Luban⁹³, αν κρίνουμε απαραίτητο να διατηρήσουμε την χρησιμότητα της αρχής, το είδος της δημοσιότητας που διακυβεύει στον μικρότερο βαθμό την αξιοπιστία της καντιανής αρχής της δημοσιότητας δεν μπορεί να είναι παρά η περίπτωση της αμοιβαίας γνώσης.

⁹² Luban, ό.π., p.169-170

⁹³ Luban, ό.π., p.171-172

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

2.1 Ιστορικά στοιχεία για την περίοδο συγγραφής του Μαρξ σχετικά με την ελευθερία του Τύπου⁹⁴

Την εποχή που ο Μαρξ ξεκινά τη συγγραφική του σταδιοδρομία ως δημοσιογράφος η Γερμανία αποτελεί μια ομοσπονδία κρατιδίων με δεύτερο μεγαλύτερο, μετά την Αυστρία, το κρατίδιο της Πρωσίας. Η Ρηνανία, κομμάτι του Πρωσικού κράτους και γενέτειρα⁹⁵ του Μαρξ, αποτελούσε εκείνη την εποχή την πιο αναπτυγμένη βιομηχανικά και κοινωνικά επαρχία, ενώ διατηρούσε (παρά την προσάρτησή της στην Πρωσία) τον Ναπολεόντειο Κώδικα, σύνολο νόμων αστικού δικαίου βασισμένο στις αρχές της Γαλλικής Επανάστασης, γεγονός που της παρείχε κάποια δημοκρατικά πλεονεκτήματα σε σχέση με την υπόλοιπη Πρωσία.

Στο ιστορικό αυτό πλαίσιο, τον Δεκέμβριο του 1841, η πρωσική βασιλική κυβέρνηση θεσπίζει και δημοσιεύει μια Οδηγία Λογοκρισίας προς ενίσχυση του παλαιότερου Διατάγματος Λογοκρισίας του 1819. Η Οδηγία αυτή, παρά τον κατ' επίφαση φιλελεύθερο χαρακτήρα της, αποδεικνύεται ακόμα πιο αυστηρή και συντηρητική, βασίζεται δε σε κριτήρια αυθαίρετα και ανυπόστατα: «*Η λογοκρισία της μεροληψίας και η μεροληψία της λογοκρισίας είναι ένα δώρο της νέας φιλελεύθερης Οδηγίας*»⁹⁶. Με το άρθρο του «Παρατηρήσεις για την πρόσφατη πρωσική οδηγία περί λογοκρισίας. Από έναν Ρηνανό» ο Μαρξ ασκεί δριμύτατη κριτική στο περιεχόμενο της Οδηγίας, αλλά και στην άσκηση της λογοκρισίας γενικά. Λόγω της αυστηρής λογοκρισίας στην Πρωσία το άρθρο δημοσιεύεται στην Ελβετία από τον φίλο του Μαρξ, Arnold Ruge, στο προοδευτικό περιοδικό του *Ανέκδοτα για την νεότερη γερμανική φιλοσοφία και δημοσιότητα* το 1843.

Την ίδια εποχή, ξεκινά στην Πρωσία μια συζήτηση για τη λογοκρισία που σύντομα εξελίσσεται σε δημόσια αντιπαράθεση. Πέρα από την επιβολή της Οδηγίας,

⁹⁴ Τα ιστορικά στοιχεία αντλήθηκαν από MECW, *General Introduction: On Freedom of the Press*, από την Εισαγωγή του Θ. Γκιούρα στο *KARL MARX κείμενα από τη δεκαετία του 1840, μια ανθολογία*, από το άρθρο του Hutt A. *Marx as a Journalist* και από το *Letter to Ruge* στις 25/1/1843

⁹⁵ Και συγκεκριμένα, η πόλη Τριρ

⁹⁶ Παρατηρήσεις για την πρόσφατη πρωσική Οδηγία περί Λογοκρισίας [Από έναν Ρηνανό], 2014, *KARL MARX κείμενα από τη δεκαετία του 1840, μια ανθολογία*, σελ. 68 (εφεξής Παρατηρήσεις)

αφορμή αποτέλεσε και η δημοσίευση μιας σειράς άρθρων στην επίσημη κυβερνητική εφημερίδα της Πρωσίας που είχε ως θέμα την υπεράσπιση του θεσμού της λογοκρισίας. Σκοπός των άρθρων ήταν να «δια φωτίσουν το κοινό σχετικά με τις πραγματικές προθέσεις της κυβέρνησης»⁹⁷. Το θέμα της λογοκρισίας και της ελευθερίας του Τύπου περνά αναπόφευκτα και στις συνεδριάσεις του Περιφερειακού Κοινοβουλίου της Επαρχίας του Ρήνου.

Τα Περιφερειακά Κοινοβούλια, θεσμός που υπήρχε ήδη από το 1823, είχαν καθαρά συμβουλευτικό χαρακτήρα και αποτελούσαν αποτέλεσμα της κυβερνητικής δέσμευσης για μια Γερμανία με πιο ενισχυμένο κοινοβουλευτικό χαρακτήρα. Καθώς όμως η πλειοψηφία των μελών της προερχόταν από την τάξη των ευγενών, οι αποφάσεις των Κοινοβουλίων αποτελούσαν αναπόφευκτα μέσο για τη διατήρηση και διεύρυνση των συμφερόντων των ίδιων των ευγενών. Τα Κοινοβούλια πραγματεύονταν θέματα που αφορούσαν αποκλειστικά την τοπική οικονομία και διοίκηση, διατηρούσαν όμως και το δικαίωμα υποβολής προτάσεων σχετικά με κυβερνητικά νομοσχέδια προς ψήφιση. Όλες οι συνεδριάσεις διεξάγονταν κεκλεισμένων των θυρών και σε πλήρη μυστικότητα μέχρι το 1841, όταν με την άνοδο του Φρειδερίκου Γουλιέλμου Δ' αποφασίστηκε να αρθεί κάθε μυστικότητα που τις περιέβαλε. Η πρώτη συνεδρίαση σύμφωνα με τα νέα δεδομένα διεξήχθη στο Ντίσελντορφ μεταξύ 23 Μαΐου και 25 Ιουλίου της ίδιας χρονιάς.

Ο Μαρξ ασχολήθηκε εκτενώς με τις συνεδριάσεις του 6^{ου} Περιφερειακού Κοινοβουλίου της Επαρχίας του Ρήνου που είχαν ως θέμα, ανάμεσα σε άλλα, τη δημοσίευση των πρακτικών των συνεδριάσεων και την ελευθερία του Τύπου. Ο Μαρξ συνέγραψε τρεις σειρές άρθρων σχετικά με τις συνεδριάσεις του Κοινοβουλίου, εκ των οποίων η πρώτη εμπεριείχε την κριτική του για την πρωσική λογοκρισία, αλλά και μια σειρά επιχειρημάτων για την υπεράσπιση της ελευθερίας του Τύπου και της ελευθερίας εν γένει. Τα άρθρα αυτά, έξι στο σύνολο και δημοσιευμένα από τις 5 Μαΐου⁹⁸ μέχρι και τις 19 του ίδιου μήνα το 1842, με γενικό τίτλο «Συζητήσεις για την ελευθεροτυπία και τη δημοσίευση των συνεδριάσεων του Περιφερειακού Κοινοβουλίου» συνιστούν την πρώτη δημοσιογραφική συμβολή του Μαρξ στην *Εφημερίδα του Ρήνου (Rheinsche Zeitung)*.

⁹⁷ MECW, General introduction: On Freedom of the Press

⁹⁸ Την ίδια ημερομηνία εορταζόταν στη Σοβιετική Ένωση η Ημέρα του Τύπου, γεγονός που αποτελεί μάλλον απλή σύμπτωση.

Η *Εφημερίδα του Ρήνου*, αποτέλεσμα της σύμπραξης μιας ομάδας εμπόρων και τραπεζιτών, και συνεπώς εργαλείο προάσπισης των συμφερόντων της αστικής τάξης, ήταν ήδη σε κυκλοφορία από τον Ιανουάριο του 1842. Σχεδόν άμεσα η εκδοτική ομάδα της εφημερίδας ήρθε σε επαφή με τον Μαρξ και επεδίωξε τη συνεργασία μαζί του. Λίγο μετά τη δημοσίευση των άρθρων του για την ελευθεροτυπία και τις διθυραμβικές κριτικές που αυτά απέσπασαν, ο ίδιος αναλαμβάνει χρέη αρχισυντάκτη και πολύ σύντομα οι πωλήσεις της *Εφημερίδας του Ρήνου* εκτοξεύονται στα ύψη. Η αυστηρή και σε βάθος πολιτική κριτική που ασκείται χάρις στην οξύνοια και πάντα υπό την επίβλεψη του Μαρξ, αλλά και η έκταση που η κριτική αυτή λαμβάνει, καθώς και η επιμονή της σύνταξης να μην αποκαλύψει το όνομα του δημοσιογράφου ενός αιχμηρού άρθρου οδηγεί την πρωσική κυβέρνηση σε αλλαγή στάσης και στην υιοθέτηση επιθετικής τακτικής. Η εφημερίδα υπάγεται αρχικά σε αυστηρή λογοκρισία, ενώ η κυκλοφορία της απαγορεύεται εντελώς από την 1^η Απριλίου του 1843. Καθώς ο Μαρξ αδυνατεί να αποτρέψει την απαγορευτική αυτή απόφαση, παραιτείται στις 17 Μαρτίου του ίδιου έτους και μέχρι το τέλος του μήνα αποχωρεί από τη χώρα.

2.2 Η έννοια της λογοκρισίας και της ελευθερίας του Τύπου στον Μαρξ

Η επιχειρηματολογία του Μαρξ σχετικά με την λογοκρισία και την ελευθερία του Τύπου εστιάζει κυρίως στην επίδραση που ασκεί ο θεσμικός κρατικός παράγοντας αρχής, ήτοι στις πολιτικές ή νομικές αποφάσεις της Πρωσικής κυβέρνησης, και λιγότερο στις υπάρχουσες οικονομικές συνθήκες, όπως συνηθίζεται στο ύστερο έργο του Μαρξ. Ωστόσο, ο ορισμός και η προστασία της δημόσιας σφαίρας με σκοπό την άσκηση κριτικής και ελέγχου ακριβώς στις πολιτικές αυτές δυνάμεις κρίνονται ως απαραίτητες εργασίες προς αυτή την κατεύθυνση. Το σημαντικότερο ίσως εργαλείο των εργασιών αυτών αποτελεί ο Τύπος, η αποστολή του οποίου συνίσταται στην αναζήτηση της αλήθειας που κατά βάση ορίζεται ως η εντελεχής διερεύνηση των πραγματικών κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών συνθηκών μέσα στις οποίες δρουν και αλληλεπιδρούν τα άτομα. Ο Μαρξ προσπάθησε μέσω της αρθογραφίας του να αναδείξει τα οφέλη που θα προέκυπταν από έναν πραγματικά ελεύθερο Τύπο αξιοποιώντας την έννοια της ελευθερίας γενικά, και δίνοντας έμφαση στην αναγκαιότητα θέσπισης σχετικής νομοθεσίας που θα

προστάτευε και δεν θα καταδυνάστευε τον Τύπο. Επιπλέον, απέδωσε στον Τύπο χαρακτηριστικά αντανάκλασης των κοινωνικοπολιτικών δεδομένων της κοινωνίας μέσα στην οποία υφίσταται, ενώ αφιέρωσε εκτενή κομμάτια του δημοσιογραφικού του έργου στο να στηλιτεύσει κάθε είδος άσκησης λογοκρισίας – ένα μείζον θέμα της εποχής του.

Η βασική κριτική που άσκησε ο Μαρξ στη λογοκρισία ξεκινά από την αυτοαναίρεσή της ως λειτουργία του κράτους, αλλά και την αυτοαναίρεσή της ως πνευματική εργασία. Ο Τύπος που λειτουργεί ως διαμεσολαβητής ανάμεσα στο κράτος και τους πολίτες σκοπό έχει να διευκολύνει τη μεταξύ τους αλληλεπίδραση μέσω της ανταλλαγής πληροφοριών που αφορούν σε δημόσια θέματα, στις αποφάσεις και πράξεις δηλαδή του κράτους αλλά και στις αντίστοιχες των πολιτών. Βασική προϋπόθεση της παραγωγικής αυτής ανταλλαγής είναι η ελεύθερη πρόσβαση και των δύο μερών στον δημόσιο αυτό χώρο επικοινωνίας που δημιουργείται. Η άσκηση λογοκρισίας, η οποία ασκείται αποκλειστικά από τη μεριά του κράτους, διαρρηγνύει αυτόν τον διάυλο επικοινωνίας, καθιστώντας την ελεύθερη πρόσβαση και διάθεση πληροφοριών μονοπωλιακό κρατικό προνόμιο. Έτσι, *«η κυβέρνηση ακούει μόνο τη φωνή της, γνωρίζει ότι ακούει μόνο τη φωνή της, ωστόσο καλλιεργεί την ψευδαίσθηση ότι ακούει τη φωνή του λαού, και απαιτεί επίσης από τον κόσμο να υιοθετήσει αυτή την ψευδαίσθηση»*⁹⁹, οδηγώντας αμφότερους σε μια πολιτική πραγματικότητα που βιώνεται σύμφωνα με ψευδείς όρους. Με την έννοια λοιπόν αυτή μπορούμε να πούμε ότι το κράτος αναιρεί τον εαυτό του όταν εσκεμμένα εθελοτυφλεί ως προς την ακεραιότητα των λειτουργιών του, όταν συνειδητά αποκρύπτει πληροφορίες από τους πολίτες παραβιάζοντας με το νομότυπο βάρος του τον δημόσιο χώρο.

Επιπλέον, η λογοκρισία αυτοαναιρείται και ως πνευματική εργασία αφού ενώ ο ρόλος της ίδιας συνίσταται στη άσκηση κριτικής, ενώ είναι η *επίσημη κριτική* και άρα *«οι κανόνες της είναι κριτικοί κανόνες, οι οποίοι συνεπώς δεν θα έπρεπε να διαφύγουν την κριτική, με την οποία τίθενται στο ίδιο πεδίο»*¹⁰⁰, τίθεται αυτόματα ως μονοπωλιακό έργο στο απυρόβλητο. Η κρατική λογοκρισία δεν επιδέχεται κριτική αλλά ακόμα κι αν αυτό συνέβαινε, ακριβώς επειδή παραμένει πάντοτε κρατικό εργαλείο, θα εκτεινόταν στο διηνεκές με την προσθήκη κάθε φορά επιπλέον κρατικών

⁹⁹ Censorship, *Rheinische Zeitung*, 15/05/1842 (εφεξής RZ)

¹⁰⁰ Παρατηρήσεις, ό.π., σελ.55

λογοκριτών της λογοκρισίας, κάθε φορά ανώτερων από τους προηγούμενους, με αναπόφευκτη κατάληξη μιας τελευταίας και ανώτατης ομάδας λογοκριτών που δεν θα ήταν να δυνατόν να επιδεχθούν κριτική από κανέναν¹⁰¹. Σε κάθε περίπτωση δεν θα επρόκειτο κατ' αρχήν για κριτική που θα πήγαζε από τη μεριά του λαού. Η λογοκρισία, η ίδια ως εργαλείο κριτικής και ελέγχου, αποτελεί εξ ορισμού το πιο διασφαλισμένο μέσο διαφυγής ακριβώς αυτού του ελέγχου και της κριτικής που επιδιώκει.

Μια άλλη αδυναμία που αποδίδεται από τον Μαρξ στον θεσμό της λογοκρισίας πηγάζει από τα ίδια τα άτομα που την ασκούν άμεσα, ήτοι τα πρόσωπα των λογοκριτών. Ο τρόπος επιλογής των λογοκριτών αλλά και η ίδια η φύση της εργασίας τους αποδεικνύονται προβληματικά και αποτελούν ένα επιπλέον επιχείρημα ενάντια στην ύπαρξη λογοκρισίας. Όπως επισημαίνει ο Μαρξ, η κυβέρνηση προϋποθέτει ότι οι υπάλληλοι που ασκούν τη λογοκρισία *«θα ενεργήσουν τελείως απρόσωπα, χωρίς μνησικακία, χωρίς εμπάθεια, χωρίς μικρομυαλιά και ανθρώπινη αδυναμία»*¹⁰², ενώ ταυτόχρονα για το έργο και την ποιότητα του χαρακτήρα των συγγραφέων δείχνει άμετρη δυσπιστία. Εικάζει ότι τα πρόσωπα της κυβέρνησης μπορούν να αποτελέσουν πρότυπα ηθικής ακεραιότητας ενώ για τις ιδέες που είναι απρόσωπες υποψιάζεται ότι είναι *«γεμάτες προσωπικές δολοπλοκίες και υποκειμενικές αχρειότητες»*¹⁰³. Η κυβέρνηση επιλέγει να αγνοεί το υποκειμενικό στοιχείο που αναπόφευκτα υπεισέρχεται κάθε φορά που ο ανθρώπινος παράγοντας εμπλέκεται σε μια εργασία και προτιμά να θεωρεί ότι υπάρχει στο εγγενές αυτό χαρακτηριστικό της υποκειμενικότητας διαφορά από άνθρωπο σε άνθρωπο, ότι υπάρχουν άνθρωποι οι οποίοι μπορούν να απεμπλακούν από την υποκειμενική αυτή τους φύση και να φέρονται σε κάθε περίπτωση αμερόληπτα και ευσυνείδητα και πως μάλιστα η ίδια η κυβέρνηση είναι σε κάθε περίπτωση ικανή να προσλαμβάνει αυτούς και όχι άλλους ανθρώπους ως λογοκριτές της.

Ωστόσο, ο τρόπος επιλογής λογοκριτών όπως αυτός εισάγεται με τη νέα Οδηγία Λογοκρισίας του 1842 φαίνεται πως κάθε άλλο παρά καλύπτει τις αξιώσεις αυτές της κυβέρνησης. Ενώ το παλαιότερο Διάταγμα του 1819 απαιτούσε τουλάχιστον *«επιστημονικά εκπαιδευμένους»* και μάλιστα *«διαφωτισμένους»*

¹⁰¹ As a privilege of particular individuals or as a privilege of the human mind? RZ, 12/05/1842

¹⁰² Παρατηρήσεις, ό.π., σελ.68

¹⁰³ Παρατηρήσεις, ό.π., σελ.68

λογοκριτές», η μετέπειτα Οδηγία του 1842 αξιώνει γενικόλογα ως βασικό κριτήριο επιλογής την «ικανότητα» και εξειδικεύει μόνο στο ότι η ικανότητα αυτή πρέπει να είναι «δοκιμασμένη» όπως άλλωστε και το φρόνημα.¹⁰⁴ Η προχειρότητα και επιπολαιότητα με την οποία αντιμετωπίζεται το ζήτημα φαίνεται να είναι συνειδητή και εμπρόθετη αφού κατά βάθος αυτό που απασχολεί την πρωσική κυβέρνηση δεν είναι η ελεγμένη κυκλοφορία αξιόλογων δημοσιευμάτων αλλά ο έλεγχος αυτών των δημοσιευμάτων βάσει του φρονήματος που αντικατοπτρίζουν. Έτσι, ο κρατικός μηχανισμός χρησιμοποιεί το εργαλείο της λογοκρισίας διατηρώντας ως προαπαιτούμενο το να μπορεί να χειρίζεται τους λογοκριτές της και να τους κατευθύνει με ευκολία και χωρίς αντιστάσεις προς την εξυπηρέτηση των συμφερόντων της, ήτοι την αποσιώπηση των ενδεχόμενων σφαλμάτων της αλλά και την επιβολή τροχοπέδης σε κάθε απόπειρα ανάπτυξης κριτικής από τη μεριά του λαού, ώστε να μπορεί εντέλει να λειτουργεί ανά πάσα στιγμή ανεμπόδιστα και χωρίς να υπόκειται σε κάποιον έλεγχο προς επίτευξη πάντα των ειδικών πολιτικών της επιδιώξεων. Αυτό δηλώνεται άλλωστε και εμμέσως στη φράση της Οδηγίας σχετικά με το αξίωμα του λογοκριτή που θα πρέπει να μεταβιβάζεται μόνο σε άνδρες «οι οποίοι ανταποκρίνονται πλήρως στην αξιότιμη εμπιστοσύνη την οποία προϋποθέτει το αξίωμα».¹⁰⁵ Το κριτήριο της εμπιστοσύνης λαμβάνει εδώ το προσωπείο που πρέπει να φέρουν οι λογοκριτές, άτομα ετεροκίνητα που δεν προάγουν το δημόσιο συμφέρον, αλλά τις ιδιαίτερες επιδιώξεις της κυβέρνησης.

Έτσι το έργο των λογοκριτών ως κριτών δεν απορρέει από αντικειμενικές συνιστώσες αλλά αφενός από τις ιδιαιτερότητες του εκάστοτε χαρακτήρα και αφετέρου από τις επιταγές που επιβάλλει η κυβέρνηση. Ο λογοκριτής ως κριτής δεν βασίζεται σε κάποιον νόμο παρά μόνο στους ανωτέρους του, είναι απολύτως εξαρτώμενος και δρα μόνο ως κυβερνητικό υποχείριο. Κρίνει βάσει του ατομικού χαρακτήρα του, γεγονός που καθιστά τις πράξεις του αυθαίρετες και συχνά παράνομες, αφού δεν υπακούει πρώτιστα σε κάποιον θεσπισμένο και αντικειμενικό νόμο. Δεν τιμωρεί το έγκλημα, αλλά το δημιουργεί, αφού αυτό που καταδικάζει δεν είναι άνομες πράξεις αλλά πεποιθήσεις που δεν συνάδουν με εκείνες της κυβέρνησης αλλά και του ίδιου, βάσει των αρχών με τις οποίες έχει οριστεί για το συγκεκριμένο αξίωμα. Ο ρόλος του λογοκριτή ως κριτή συγκρίνεται από τον Μαρξ με εκείνον του

¹⁰⁴ Παρατηρήσεις, ό.π., σελ.73-74

¹⁰⁵ Παρατηρήσεις, ό.π., σελ.74

δικαστή που ως μόνο ανώτερό του αναγνωρίζει τον ίδιο τον νόμο, που καθήκον έχει να τον ερμηνεύει μετά από *ευσυνείδητο έλεγχο* και να τον εφαρμόζει ανά περίπτωση. Στην περίπτωση του λογοκριτή όμως η ερμηνεία αυτή του νόμου του επιβάλλεται εξωτερικά, χωρίς να του δίδεται αντικειμενικό έρεισμα για να αποφανθεί σχετικά με τα υπό λογοκρισία κείμενα¹⁰⁶. Το γεγονός αυτό θέτει απευθείας τον λογοκριτή εκτός του γένους των κριτών και τον καθιστά, όπως προαναφέρθηκε, ένα απλώς υποκινούμενο κυβερνητικό όργανο.

Ένα επιπλέον εγγενές ελάττωμα της λογοκρισίας αποτελεί το γεγονός ότι η απουσία αντικειμενικότητας δεν έγκειται μόνο στην επιλογή των προσώπων τα οποία ασκούν τη λογοκρισία, αλλά και στα ίδια τα κριτήρια βάσει των οποίων ασκείται η λογοκρισία. Όπως αναφέρεται στο σχετικό διάταγμα, οι λογοκριτές καλούνται να ελέγξουν τα προς δημοσίευση κείμενα κυρίως σύμφωνα με τη *σοβαρότητα* και *μετριοπάθεια* της έρευνας¹⁰⁷, αλλά και σύμφωνα με την *τάση* του συγγραφέα¹⁰⁸. Όσον αφορά την δημοσιογραφική έρευνα η έμφαση δεν δίδεται στην εντιμότητα με την οποία οφείλει ο συγγραφέας να την διεξάγει, ούτε βέβαια γίνεται αναφορά στον μοναδικό σκοπό που θα έπρεπε να έχει, την αναζήτηση δηλαδή και αποκάλυψη της αλήθειας. Απεναντίας, η προσοχή του λογοκριτή επιστάται σε εξωτερικά προς την εύρεση της αλήθειας στοιχεία, σε χαρακτηριστικά που ουδεμία σχέση έχουν με το πραγματικό περιεχόμενο της έρευνας. Ωστόσο, ο τρόπος αναζήτησης της αλήθειας είναι εξίσου σημαντικός με την εύρεσή της: *«Στην αλήθεια δεν ανήκει μόνο το αποτέλεσμα, αλλά και η οδός. Η έρευνα της αλήθειας πρέπει να είναι η ίδια αληθής, η αληθινή έρευνα είναι η εκδιπλωμένη αλήθεια, τα διάσπαρτα μέλη της οποίας συνοψίζονται στο αποτέλεσμα.»*¹⁰⁹

Με την εισαγωγή της *τάσης*, όπως επίσης της *θέσης* και του *χαρακτήρα*¹¹⁰ του συγγραφέα που αναφέρονται ως κριτήρια αξιολόγησης των κειμένων η υποκειμενικότητα και η αυθαιρεσία της Οδηγίας γίνεται ακόμα πιο αχανής, η εγκυρότητά της εντελώς αμφίβολη. Αυτό που καλείται εντέλει να λογοκρίνει ο εκάστοτε λογοκριτής είναι οι προσωπικές πεποιθήσεις του συγγραφέα, οι *ιδέες* του

¹⁰⁶ Censorship, ό.π.

¹⁰⁷ Παρατηρήσεις, ό.π., σελ.57

¹⁰⁸ Βλ. Παρατηρήσεις, ό.π., σελ.65, υποσημ. 10 όπου ο μεταφραστής επεξηγεί ότι ο όρος 'τάση' *«λαμβάνει την ευρύτερη σημασία της προκατάληψης και του προϊδεασμού για μια συγκεκριμένη κατεύθυνση [...] ακριβώς ως μια πορεία που 'τείνει' σε κάποιο συγκεκριμένο στόχο.»*

¹⁰⁹ Παρατηρήσεις, ό.π., σελ.59

¹¹⁰ Παρατηρήσεις, ό.π., σελ.70

και όχι η προσέγγιση της αλήθειας. Όπως επισημαίνει ο Μαρξ τέτοιου είδους νόμοι είναι προϊδεασμένοι νόμοι που

«καθιστούν κύριο κριτήριό τους όχι την πράξη ως τέτοια αλλά το φρόνημα του δράστη» αποτελούν δε «θετικές κυρώσεις της ανομίας [...] Ο προϊδεασμένος νόμος δεν τιμωρεί μόνο αυτό που κάνω αλλά και αυτό που φρονώ έξω από την πράξη μου. Είναι λοιπόν μια προσβολή για την τιμή του πολίτη, ένας εμπαικτικός νόμος ενάντια στην ύπαρξή μου. [...] Αυτό που είναι ύποπτο είναι η ύπαρξή μου, η εσωτερική ουσία μου· η ατομικότητά μου θεωρείται κακή και γι' αυτή τη γνώμη τιμωρούμαι. Ο νόμος με τιμωρεί όχι για την αδικία που διαπράττω αλλά για την αδικία που δεν διαπράττω. [...] Αίρει την ισότητα των πολιτών ενώπιον του νόμου. Είναι νόμος του διαχωρισμού και όχι της ενότητας. [...] Δεν είναι νόμος αλλά προνόμιο.»¹¹¹

Η λογοκρισία αποδεικνύεται έτσι ένα στρεβλό σύστημα δημόσιων κανόνων, αφού αφενός απουσιάζει κάθε έννοια αντικειμενικότητας που είναι θεωρητικά αναπόσπαστο και εξαρχής εγγενές χαρακτηριστικό των κανόνων και αφετέρου αφού το ίδιο το περιεχόμενο των κανόνων αυτών έρχεται σε σύγκρουση με το δημόσιο συμφέρον λόγω του προνομιακού του χαρακτήρα.

Ουσιαστικά, αυτό που επιδιώκεται με το μέτρο της λογοκρισίας δεν είναι η προστασία των πολιτών και του κρατικού θεσμού, αλλά η επιβολή ενός είδους χειρισμού στην έκφραση και στις συνειδήσεις των συγγραφέων αλλά και των πολιτών προς εξυπηρέτηση των ειδικών επιδιώξεων της κυβέρνησης. Ο χειρισμός αυτός καθίσταται αποτελεσματικός με την επιτακτική προώθηση ενός είδους ομοιομορφίας στα κείμενα που δημοσιεύονται, πρακτική που επιτυγχάνεται με την άσκηση ενός έμμεσου εξαναγκασμού των συγγραφέων να προσαρμόσουν το ύφος τους ώστε να γίνεται 'αποδεκτό' από την κυβέρνηση. Η ισοπέδωση του ύφους, η μονοτονία της έκφρασης στη μορφή καθίστανται κριτήρια για την αδειοδότηση δημοσίευσης των κειμένων ενώ οι ίδιοι οι συγγραφείς καλούνται να γίνουν κάποιος άλλος ώστε να μη τους στερηθεί το δικαίωμα έκφρασης. Για την πρακτική αυτή πάνω από εύλογη ακούγεται η απορία του Μαρξ: *«Θαυμάζετε τη γοητευτική πολυσχιδία, τον ανεξάντλητο πλούτο της φύσης. Δεν απαιτείτε το ρόδο να μυρίζει όπως ο μενεζές, αλλά*

¹¹¹ Παρατηρήσεις, ό.π., σελ.65-66

το υπέρτατο, το πνεύμα, πρέπει να υπάρχει μόνο με έναν τρόπο;»¹¹² Απώτερο σκοπό βέβαια της κυβέρνησης δεν αποτελεί η επιβολή ομοιομορφίας καθεαυτή αλλά η συγκρότηση ενός αναγνωστικού κοινού που θα παρακολουθεί αδιάφορα τα τεκταινόμενα, που δεν θα αντιδρά και που βέβαια δεν θα συγκινείται από κείμενα που φέρουν τη σφραγίδα της μονοτονίας. Έτσι, η κυβέρνηση, εκμεταλλευόμενη αυτή την πλευρά της λογοκρισίας, κατοχυρώνει ακόμη ένα μέσο για να προωθεί τους σκοπούς της ανεμπόδιστα και να επιβάλλει την πολιτική της εξουσία με τις λιγότερο δυνατές αντιστάσεις.

Τέλος, η λογοκρισία δίνει χώρο σε μια ακόμη παρασπονδία. Σε περίοδο λογοκρισίας, κάθε λογοκριμένο έργο μπορεί να αποκτήσει αμέσως φήμη κι ο συγγραφέας του να ηρωοποιηθεί, ακριβώς λόγω της λογοκρισίας που έχει δεχθεί. Αυτό μπορεί να συμβεί ανεξάρτητα από την αξία του αδημοσίευτου έργου και ανεξάρτητα βέβαια από την ποιότητα του συγγραφέα. Έτσι, εξαιτίας του μέτρου της λογοκρισίας είναι πιθανόν να δημιουργούνται ψευδείς εντυπώσεις και να παραπλανάται και πάλι το αναγνωστικό κοινό. Η πιθανότητα αυτή ακυρώνει την υποτιθέμενη αξία της λογοκρισίας ως μέτρο προστασίας των πολιτών αφού αποδεικνύεται εντέλει ότι «δεν πετυχαίνει αυτό που επιδιώκει και δεν επιδιώκει αυτό που πετυχαίνει.»¹¹³

Σύμφωνα με τα παραπάνω, είναι ίσως αναπόφευκτο να συμπεράνουμε πως η λογοκρισία δεν επιδέχεται βελτίωση. Είναι ένα κακό μέτρο που κάθε άλλο παρά βοηθά στην προστασία του πολίτη και στην πνευματική του ανέλιξη. Καθώς αποτελεί η ίδια ακρωτηριασμό¹¹⁴, η μόνη δυνατή θεραπεία που θα μπορούσε να υπάρξει για την ίδια είναι ο ακρωτηριασμός της. Κάθε άλλο μέτρο αλλαγής θα αποτελούσε ημίμετρο, κάθε προσπάθεια τροποποίησής της θα αποδεικνυόταν ατελέσφορη. Συνεπώς, η απαγόρευση της λογοκρισίας, με την παράλληλη βέβαια προστασία της ελευθεροτυπίας, αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την πνευματική πρόοδο μιας κοινωνίας.

Η κατοχύρωση του δικαιώματος της ελευθεροτυπίας στο πλαίσιο της γενικότερης ελεύθερης και ανεμπόδιστης επικοινωνίας μεταξύ των ατόμων συνιστά

¹¹² Παρατηρήσεις, ό.π., σελ.58

¹¹³ Censorship, ό.π.

¹¹⁴ Παρατηρήσεις, ό.π., σελ.70

προαπαιτούμενο, πάντοτε βέβαια προς διεκδίκηση, μιας ομαλά αναπτυσσόμενης κοινωνίας που τη διέπει η λογική και τη χαρακτηρίζει η πολιτική και κοινωνική ευημερία. Όσο η άποψη αυτή ισχύει για την κοινωνία ως σύνολο, άλλο τόσο ισχύει για τα επιμέρους άτομα. *«Το ανθρώπινο πνεύμα πρέπει να αναπτύσσεται ελεύθερα και σε συμφωνία με τους εσωτερικούς του νόμους και να του επιτρέπεται να επικοινωνεί τα επιτεύγματά του, αλλιώς το καθαρό και ζωογόνο ρεύμα [του πνεύματος] θα μετατραπεί σε λοιμικό βάλτο.»*¹¹⁵ Δεν είναι δυνατόν για μια κοινωνία να ευημερήσει όταν στα άτομα που τη συναπαρτίζουν καταπιέζεται η ενδότερη ουσία τους, ήτοι το πνεύμα τους. Τα άτομα πρέπει να έχουν τη δυνατότητα να καλλιεργούν το πνεύμα τους ελεύθερα, αυτό καθίσταται εφικτό με τις συνθήκες ελευθερίας που διασφαλίζει το κράτος, αλλά και δημιουργικά, αυτό καθίσταται δυνατό με την ελεύθερη και ανεμπόδιστη αλληλεπίδραση με τα υπόλοιπα άτομα, όρος που και πάλι χρήζει προστασίας από τη μεριά του κράτους. Απαρέγκλιτη προϋπόθεση για την κατοχύρωση και των δύο αυτών όρων αποτελεί η προάσπιση της ελευθεροτυπίας η οποία αποτελεί κομβικό σημείο επικοινωνίας μεταξύ των ατόμων αλλά και παράβατη αρχή για την προσωπική πρόοδο και έκφραση.

Μία από τις βασικές κατηγορίες που δέχθηκε¹¹⁶ ο Τύπος ως θεσμός είναι η διαχωρισμός του σε ‘καλό’ και ‘κακό’ με σκοπό την απαγόρευση του δεύτερου και προστασία του πρώτου. Η βάση του επιχειρήματος στηρίχτηκε στην αντίληψη ότι η ανθρώπινη φύση δεν διέπεται από τελειότητα αλλά ότι κατά μείζονα λόγο χαρακτηρίζεται και άλλοτε μάλιστα κυβερνάται από μια σωρεία αδυναμιών. Το συμπέρασμα που προκύπτει είναι ότι, λόγω της αδυναμίας αυτής της ανθρώπινης φύσης, κάθε ανθρώπινο δημιούργημα θα είναι επίσης ατελές και άρα ‘κακό’. Συνεπώς και ο Τύπος ως καθαρά ανθρώπινο έργο θα έχει αναπόφευκτα την ίδια μοίρα. Ο Μαρξ αντέτεινε σε αυτό κατ’ αρχάς ότι από τη στιγμή που αποδίδουμε ατέλεια στα ανθρώπινα πονήματα θα μπορούσαμε να εικάσουμε ότι ακόμα και ο κακός Τύπος είναι *«ατελώς κακός και άρα καλός ενώ ο καλός Τύπος ατελώς καλός και άρα κακός»*¹¹⁷.» Κατά δεύτερον, καθώς παραδεχόμαστε ότι η ανθρώπινη φύση είναι ατελής, θα μπορούσαμε ακόμη να συμπεράνουμε ότι πέρα από την ελευθεροτυπία,

¹¹⁵ Freedom in General, RZ, 19/05/1842: Το συγκεκριμένο απόσπασμα δεν προέρχεται από τον Μαρξ αλλά πρόκειται για μεταφορά της φωνής ενός από τους υπερασπιστές του Τύπου σε συνεδρίαση του Ρηνανικού Κοινοβουλίου.

¹¹⁶ Στις συνεδριάσεις του 6ου Περιφερειακού Κοινοβουλίου του Ρήνου

¹¹⁷ As a privilege of particular individuals or a privilege of the human mind?, ό.π.

κάθε ανθρώπινος θεσμός είναι ατελής, κάθε ανθρώπινο δημιούργημα είναι ατελές, «κάθε σφαίρα της ανθρώπινης ύπαρξης είναι ατελής. Αν λοιπόν κάποια από τις [ανθρώπινες] σφαίρες δεν θα έπρεπε να υπάρχει λόγω της ατέλειάς της, τότε καμιά δεν θα έπρεπε να υπάρχει λόγω ακριβώς αυτής της ατέλειας, άρα ούτε κι ο ίδιος ο άνθρωπος δεν θα είχε δικαίωμα να υπάρχει.»¹¹⁸ Ο εσφαλμένος αυτός συλλογισμός μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι, ακριβώς επειδή τα πάντα χαρακτηρίζονται από ατέλεια, θα ήταν σε αντίθεση με κάθε λογική να προσδοκούμε από τον Τύπο να είναι τέλειος.

Επιπλέον, σύμφωνα με την παραπάνω κατηγοριοποίηση, αποδίδονται στον μεν ‘καλό’ Τύπο τα χαρακτηριστικά της άμυνας, της σταθεροποίησης και της αυτοσυγκράτησης, ενώ στον ‘κακό’ Τύπο εκείνα της επιθετικότητας και της διάχυσης (πάντοτε φαύλων και κακόβουλων ιδεών). Ωστόσο, καθώς η ίδια η ανθρώπινη ύπαρξη έγκειται στην ανάπτυξη και η ανάπτυξη απαιτεί ώθηση προς τα εμπρός, καθώς αποτελεί η ίδια τον ορισμό της προόδου και της εξέλιξης και άρα της κίνησης, η επιλογή του ‘καλού’ Τύπου, όπως ορίστηκε παραπάνω, θα ήταν μια σισύφεια προσπάθεια με μοναδικό αποτέλεσμα την αποτελμάτωση του ανθρώπινου πνεύματος, αν όχι την οπισθοδρόμησή του. Ο ‘καλός’ Τύπος που είναι πάντοτε αμυντικός και αυτοπεριοριστικός «αντίκειται στην ανάπτυξη και άρα στη ζωή»¹¹⁹. Αντίθετα, ο επιθετικός, ή αλλιώς ‘κακός’ Τύπος, αν και μπορεί να περιπέσει σε πληθώρα σφαλμάτων, τουλάχιστον απελευθερώνει την προοπτική εξέλιξης και παρέχει τη δυνατότητα βελτίωσης. Η πραγματική εκπαίδευση δεν μπορεί να συνίσταται στον περιορισμό ή στον αποκλεισμό: «Μόλις μάθει κανείς να περπατά, μαθαίνει και να πέφτει, και μόνο πέφτοντας μαθαίνει να περπατά.»¹²⁰

Γίνεται λοιπόν φανερό πως μια τέτοια κατηγοριοποίηση είναι αδιέξοδη. Σύμφωνα με τον Μαρξ, αν κάποιος θέλει να διαχωρίσει τον Τύπο σε είδη με σκοπό να επιλέξει εν συνεχεία εκείνο που είναι το καλύτερο, πρέπει να το κάνει «βάσει της εγγενούς του φύσης και όχι βάση θεωρήσεων που βρίσκονται εκτός του»¹²¹. Το κεντρικό ερώτημα που πρέπει να μας αφορά και που συνεπώς θα μας οδηγήσει στο να γνωρίσουμε ποιο είδος Τύπου είναι καλό και ποιο κακό είναι να δούμε ποιο από τα

¹¹⁸ On the Assembly of the estates, RZ, 10/05/1842

¹¹⁹ As a privilege of particular individuals or a privilege of the human mind?, ό.π.

¹²⁰ On the Assembly of the estates, ό.π.

¹²¹ As a privilege of particular individuals or a privilege of the human mind?, ό.π.

δύο, ο λογοκριμένος ή ο ελεύθερος Τύπος, είναι πιο ωφέλιμος για την κοινωνία και τα άτομα, εντέλει να δούμε αν είναι στη φύση του Τύπου να λογοκρίνεται ή όχι. Καθώς ευτελή και ανακριβή κείμενα «απαντώνται και στον ελεύθερο αλλά και στον λογοκριμένο Τύπο [...] η διαφορά μεταξύ τους δεν έγκειται στο είδος των κειμένων που παράγουν· λουλούδια φυτρώνουν και στους βάλτους. Αυτό που μας απασχολεί εδώ είναι η ουσία, ο ενδότερος χαρακτήρας»¹²² του Τύπου. Δεδομένου ότι η ουσία του Τύπου έγκειται στην ελεύθερη διακίνηση ιδεών και πληροφοριών, οποιοδήποτε παράγωγο του Τύπου δεν είναι αποτέλεσμα ελεύθερης έκφρασης και κυκλοφορίας αντίκειται στην ίδια του την ουσία και άρα είναι κακό. Οποιοδήποτε όμως παράγωγο συνάδει με τη φύση του Τύπου, την ίδια την ελευθερία, είναι σίγουρα καλύτερο αφού βρίσκεται σε αρμονία με την ίδια του την ουσία, ακόμα κι αν το παράγωγο από μόνο του δεν είναι ιδανικό.¹²³

2.3 Η ελευθεροτυπία ως κοινωνικό μέσο και ως εργαλείο του κράτους

Ο Τύπος αποτελεί βασικό εργαλείο επικοινωνίας ανάμεσα στα μέλη μιας κοινωνίας, συνιστά δε απαραίτητο όρο για την ύπαρξη των ατόμων. Ο όρος αυτός κρίνεται επιβεβλημένος σύμφωνα με την πάγια αντίληψη του Μαρξ ότι το άτομο διαθέτει δυνατότητα αυτοπραγμάτωσης μόνο κοινωνικά, μόνο δηλαδή σε επίπεδο συνύπαρξης και διάδρασης με τα υπόλοιπα άτομα. Παρά τις εκτενείς αναλύσεις που μας έχουν προσφέρει πολλοί σύγχρονοι μελετητές σχετικά με τη σπουδαιότητα της επικοινωνίας ως κοινωνική διαδικασία, δεν έχει δοθεί η απαιτούμενη έμφαση στο νεανικό έργο του Μαρξ όσον αφορά τη συγκεκριμένη θεματική.¹²⁴ Ωστόσο, ο ίδιος ο Μαρξ υπήρξε σαφής σχετικά με τη σπουδαιότητα της επικοινωνίας και συνεπώς του Τύπου ως εργαλείο αυτής. Όπως χαρακτηριστικά έχει επισημάνει: «Ο Τύπος είναι ο πιο γενικός τρόπος με τον οποίο τα άτομα μπορούν να επικοινωνούν την πνευματική τους ύπαρξη.»¹²⁵

¹²² As a privilege of particular individuals or a privilege of the human mind?, ό.π.

¹²³ Ο συλλογισμός εδώ του Μαρξ φαίνεται να προϋποθέτει αυτό που επιχειρεί να αποδείξει: ότι η φύση του Τύπου είναι η ελευθερία. Ένας αντίλογος της εποχής θα μπορούσε να αντιτάξει παραδείγματα χάριν ότι η ουσία του Τύπου έγκειται στην ρυθμισμένη και ελεγμένη από το κράτος διάδοση πληροφοριών και ιδεών.

¹²⁴ Hardt, 2000, *Communication is Freedom: Karl Marx on Press Freedom and Censorship*, p.86

¹²⁵ Freedom in General, ό.π.

Η δημόσια επικοινωνία και όπως αυτή διαμεσολαβείται από την παραγωγή και κυκλοφορία του Τύπου συνιστά τον απαραίτητο όρο ύπαρξης του ατόμου αλλά και της κοινωνίας. Αποτελεί τον *«παραστατικό και εκφραστικό σύνδεσμο που συνδέει το άτομο με το κράτος και τον κόσμο, την ενσάρκωμένη κουλτούρα που μετασχηματίζει τους υλικούς αγώνες σε διανοητικούς.»*¹²⁶ Η καθημερινότητα των ανθρώπων, τα υφιστάμενα προβλήματα, οι κόποι, οι αγωνίες, οι επιθυμίες τους και οτιδήποτε άλλο παρέπεται αυτών αντανακλάται στο έντυπο υλικό, που αφ' ης στιγμής δημοσιεύεται, επιστρέφει και πάλι στην πραγματική ζωή των ανθρώπων για να την εμπλουτίσει και να της δώσει ώθηση προς τα εμπρός. Έτσι, ο Τύπος αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι ενός σχήματος που συνδυάζει παραγωγικά την υλική με την πνευματική πραγματικότητα των ανθρώπων βοηθώντας την να αναδύεται κάθε φορά με νέα, αναζωογονημένη μορφή, σημάδι προόδου και ενδυνάμωσης της συνείδησης των ατόμων.

Επιπλέον, καθώς η κυκλοφορία του ελεύθερου Τύπου λειτουργεί ως αντανάκλαση των κοινωνικών, πολιτισμικών και πολιτικών δεδομένων και κινήσεων μιας κοινωνίας, συνιστά ταυτόχρονα την άρθρωση και συλλογική έκφραση της φωνής του λαού προς τα έξω. Παρόλο που δεν πηγάζει άμεσα και γενικευμένα από τον λαό αλλά από μεμονωμένα άτομα που αναλαμβάνουν το έργο αυτό της διατύπωσης και δημοσίευσης του αισθήματος και της συνείδησης του λαού, διατηρεί τον ρόλο αυτό χάριν στην αρχή της παγκοσμιότητας βάσει της οποίας λειτουργεί.¹²⁷ Η ελεύθερη και απεριόριστη πρόσβαση αποτελούν απαραίτητο όρο για την ύπαρξη του ελεύθερου Τύπου ως τέτοιο, και ακριβώς λόγω αυτού πρέπει να προστατεύονται με κάθε μέσο, αν είναι βέβαια να παραμείνει ο Τύπος συνεπής προς την εγγενή του φύση, την ελευθερία.

Το επιχείρημα που ορίζει τον Τύπο ως ένα μέσο που βρίθει αδυναμιών και άρα πρέπει να λογοκρίνεται κατά προαίρεση του εκάστοτε αρμόδιου υπαλλήλου κρίνεται σωστό μόνο ως προς την προκειμένη του, και μάλιστα κατά περίπτωση. Ο Τύπος αντανακλά την πραγματική ζωή με όλες τις αντιφάσεις, τις ατέλειες και τα αδυναμίες που μπορεί να τη συνοδεύουν. *«Είναι και δεν θα έπρεπε να είναι τίποτε άλλο από τη δημόσια, ομολογουμένως συχνά παθιασμένη, υπερβολική και άλλοτε*

¹²⁶ Censorship, ό.π.

¹²⁷ Hardt, ό.π., p.91

λανθασμένη έκφραση των καθημερινών σκέψεων και αισθημάτων ενός λαού [...] Όπως η ίδια η ζωή, βρίσκεται πάντοτε στην κατάσταση του γίνεσθαι και ποτέ απόλυτης ωριμότητας»¹²⁸ Συνδιαμορφώνεται και βελτιώνεται παράλληλα με τη συνείδηση του κόσμου. Όσο αναπτύσσεται και προοδεύει το λαϊκό πνεύμα, άλλο τόσο ακολουθεί και ο Τύπος που με τη σειρά του επηρεάζει πάλι τη συνείδηση του κόσμου δημιουργώντας έναν δυναμικό συνδυασμό που προωθεί την κοινωνία συνολικά στην πρόοδό της.

Για τους παραπάνω λόγους, η επιβολή της λογοκρισίας έχει ισχυρό αντίκτυπο σε κάθε κοινωνία όπου επιβάλλεται με μάλιστα ιδιαίτερα επιζήμια παρεπόμενα. Σε πρώτο επίπεδο διαρρηγνύει τη δημόσια επικοινωνία που, όπως προαναφέρθηκε, αποτελεί βασικό όρο για την πολιτική και κοινωνική ευημερία ενός τόπου. Σε περιόδους λογοκρισίας η κυβέρνηση δεν είναι (ή δεν θέλει να είναι) ενήμερη σχετικά με τις απαραίτητες εκείνες πληροφορίες που χρειάζεται και που αφορούν την πραγματική ζωή των ανθρώπων. Οι πληροφορίες αυτές χάνονται ή μένουν στην αφάνεια και άρα δεν μπορούν να λειτουργήσουν ανατροφοδοτικά ώστε να λάβει το κράτος τα απαραίτητα μέτρα προς όφελος των πολιτών. Σε δεύτερο επίπεδο η εσκεμμένη αυτή άγνοια της κυβέρνησης, που προσποιείται ωστόσο ότι αφογκράζεται τα λαϊκά θέματα, οδηγεί τον λαό «μερικώς σε πολιτική προκατάληψη και μερικώς σε πολιτική δυσπιστία ή [τον αναγκάζει να στραφεί] εντελώς μακριά από την πολιτική ζωή και [να μετατραπεί] σε όχλο ιδιωτών»¹²⁹. Έτσι, με την επιβολή λογοκρισίας ο λαός στερείται τη δυνατότητα να κρίνει και να ελέγξει την ασκούμενη εξουσία. Ο Τύπος που λογοκρίνεται είναι ένα ανυπόστατο εργαλείο που δεν ανταποκρίνεται στους εσωτερικούς του σκοπούς, ενώ ο ελεύθερος Τύπος παρέχει και κατοχυρώνει τη δυνατότητα αυτή στους πολίτες καθώς αποτελεί «το πανταχού παρόν μάτι της ψυχής του λαού που πάντοτε επαγρυπνεί, η ενσάρκωση της πίστης του λαού στον εαυτό του.»¹³⁰

Επιπλέον, η ελευθεροτυπία, ως διάλογος επικοινωνίας ανάμεσα στο κράτος και την κοινή γνώμη, αλλά και ανάμεσα στους πολίτες γενικά, αποκαλύπτει και αναδεικνύει την κοινωνική πόλωση σε ανταγωνιστικές μεταξύ τους τάξεις, υπογραμμίζοντας τις πραγματικές διαφορές μεταξύ τους. Πρόκειται για μια

¹²⁸ The Ban on the Leipziger Allgemeine Zeitung Within the Prussian State, RZ, 01/01/1843

¹²⁹ Censorship, ό.π.

¹³⁰ Censorship, ό.π.

διαδικασία που δεν περιορίζεται στη δημιουργία ή στην αμφισβήτηση ιδεών αλλά επεκτείνεται και στην ενδυνάμωση των απαραίτητων εκείνων συγκρούσεων με σκοπό τη θεμελίωση μιας αταξικής κοινωνίας.¹³¹

Αυτό που πλήττεται εντέλει εκτεταμένα σε περιόδους λογοκρισίας είναι το σύνολο της δημόσιας σφαίρας. Η δημόσια σφαίρα αποτελεί τον απαραίτητο εκείνο χώρο στον οποίο συναντώνται το κράτος και οι πολίτες, αλλά και οι πολίτες μεταξύ τους. Κάθε φορά που λόγω κρατικής παρέμβασης ο χώρος αυτός περιορίζεται καθώς η ελεύθερη πρόσβαση σε αυτόν παύει να είναι δεδομένη για όλους, η κοινωνία συνολικά δέχεται ένα πλήγμα. Η λογοκρισία ή ακόμα και η έλλειψη των απαραίτητων προϋποθέσεων για ελεύθερη δημοσιότητα καταστρατηγεί την ίδια την έννοια της επικοινωνίας η οποία αποτελεί απαραίτητο όρο για την συνολική ευημερία μιας κοινωνίας. *«Για τον λόγο αυτό η κοινωνία πρέπει να είναι ανυποχώρητη όσον αφορά στις απρόσκοπτες εργασίες του Τύπου οι οποίες προάγουν τη χειραφέτηση και ενισχύουν την πρόοδο, ενώ παρέχουν τον χώρο για τη δημόσια αλλαγή των ιδεών.»*¹³²

Καθώς λοιπόν η δημόσια επικοινωνία και, σε αυτό που μας ενδιαφέρει εδώ, η ελευθεροτυπία, πρέπει να προστατεύεται με κάθε μέσο, κρίνεται σημαντικό να εξετάσουμε τη βασική αιτία που προκαλεί πλήγματα στη δημόσια σφαίρα, ήτοι το ίδιο το κράτος. Παρόλο που μπορεί να υφίστανται και άλλοι παράγοντες που διαρρηγνύουν τον χώρο της δημοσιότητας, ο ίδιος ο κρατικός μηχανισμός αποτελεί τον βασικό υπεύθυνο για την παραβίασή της αλλά και για την προστασία της, αφού διαθέτει τη δύναμη και τα μέσα για την επιβολή λογοκρισίας, αλλά και για την κατάργησή της.

Το κράτος επικοινωνεί με τους πολίτες και ρυθμίζει τον δημόσιο βίο τους μέσω της θέσπισης νόμων. Το εργαλείο αυτό θεωρητικά προορίζεται για την επίτευξη της γενικής πολιτικής και κοινωνικής ευημερίας, αλλά και για την προάσπιση της γενικής έννοιας της ελευθερίας. Ωστόσο, συχνά χρησιμοποιείται λανθασμένα με σκοπό την ικανοποίηση των ιδιαίτερων συμφερόντων συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων, παρεκκλίνοντας κατ' ουσίαν από τον ρόλο του.

¹³¹ Hardt, ό.π. p.98, n.3

¹³² Hardt, ό.π., p.87

Καθώς όμως το κράτος οφείλει να λειτουργεί ως παράγοντας διευκόλυνσης για την γενική ευημερία και ευτυχία, οφείλει και να προστατεύει μέσω της νομοθεσίας το δικαίωμα όλων των πολιτών στην ελευθερία, αξία που αποτελεί και τον βασικότερο πυλώνα της ανθρώπινης ύπαρξης. Κατά συνέπεια, νομικά θεσπίσματα που περιορίζουν και ενίοτε συρρικνώνουν την ελευθερία αντιβαίνουν στον αρχικό σκοπό, καθώς θίγουν την ίδια την ουσία του ανθρώπου. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο νόμος για την λογοκρισία ο οποίος συνιστά, όπως προαναφέρθηκε, ένα κακό αστυνομικό μέτρο που επιτυγχάνει τα αντίθετα αποτελέσματα από αυτά που υποτίθεται πως επιδιώκει. Σύμφωνα με τον Μαρξ, δεν πρόκειται καν για νόμο, αφού αντιτίθεται στην έννοια της ελευθερίας και οι νόμοι υποτίθεται πως πρώτα απ' όλα προασπίζονται την ανθρώπινη ελευθερία. Ουσιαστικά είναι ένα *«προληπτικό μέσο ενάντια στην ελευθερία [το οποίο] τιμωρεί την ελευθερία σαν να ήτανε η ίδια ένα είδος κατάχρησης.»*¹³³ Ενώ θα έπρεπε να εμποδίζει την αυθαιρεσία, αντ' αυτού *«μετατρέπει την αυθαιρεσία σε νόμο.»*¹³⁴

Επιπλέον, ένας νόμος για τη λογοκρισία δεν μπορεί να θεωρηθεί πραγματικός νόμος γιατί, αντί για να βασίζεται στην ισότητα των πολιτών, αντί για να αποτελεί συνεπή έκφραση της ισονομίας, διαχωρίζει τους πολίτες σύμφωνα με τις πεποιθήσεις τους και τις ιδέες τους. Ωστόσο *«ένα άτομο δεν μπορεί να φυλακιστεί ή να στερηθεί την ιδιοκτησία του ή κάποιο άλλο από τα νόμιμα δικαιώματά του εξαιτίας του ηθικού του χαρακτήρα ή εξαιτίας των πολιτικών ή θρησκευτικών του πεποιθήσεων.»*¹³⁵ Αυτό που καθιστά ένα άτομο παράνομο δεν είναι οι ιδέες του, αλλά οι πράξεις στις οποίες μπορεί αυτές να τον οδηγήσουν. Κατ' αντιστοιχία, ένα κείμενο δεν μπορεί να 'φυλακιστεί' - λογοκριθεί σύμφωνα με τις ιδέες που αποτυπώνονται σε αυτό. Συνολικά, μπορούμε να πούμε ότι ένας νόμος που τιμωρεί τις ιδέες αντί για τις πράξεις, και που αντίκειται στην έννοια της ελευθερίας είναι ένας νόμος που προδίδει την ίδια του την ουσία.

Αντίθετα, ένας νόμος που προασπίζεται και προστατεύει τον Τύπο *«είναι ένας πραγματικός νόμος γιατί αποτελεί τη θετική ύπαρξη της ελευθερίας. Αντιμετωπίζει την ελευθερία ως τη φυσιολογική κατάσταση του Τύπου [...] και ως εκ τούτου έρχεται σε*

¹³³ As a privilege of particular individuals or a privilege of the human mind?, ό.π.

¹³⁴ Censorship, ό.π.

¹³⁵ The Denunciation of the Kölnische Zeitung and the Polemic of the Rhein -und Mosel- Zeitung, RZ, 13/01/1843

αντιπαράθεση με ένα δημοσιογραφικό αδίκημα μόνο με τη μορφή της εξαίρεσης που αντιβαίνει στους ίδιους της τους νόμους και την κάνει να αυτοαναιρεείται.»¹³⁶ Ο νόμος για τον Τύπο υπερασπίζεται την ελευθερία και δεν την θεωρεί υπαίτιο εγκλημάτων αλλά αναγκαίο όρο για την ανθρώπινη ύπαρξη. Για τον λόγο αυτό, θεωρεί ως παράβαση μόνο τα δημοσιεύματα εκείνα που θα μπορούσαν αποτελέσουν απειλή για την ίδια την ελευθερία και άρα για τη γενική ευημερία. Εν αντιθέσει με τον νόμο για τη λογοκρισία που καταστέλλει την ελευθερία και δεν την αφήνει να ευδοκιμήσει, ο νόμος για τον Τύπο αποσκοπεί στην προστασία της, δημιουργώντας τις απαραίτητες εκείνες προϋποθέσεις για την υγιή εκδίπλωση και άνθιση των δυνάμεων του Τύπου. Αντίθετα, ο νόμος για τη λογοκρισία, «το σημείο εκκίνησης της λογοκρισίας είναι ότι η αρρώστια είναι η φυσιολογική κατάσταση ή ότι η φυσιολογική κατάσταση, δηλαδή η ελευθερία, πρέπει να αντιμετωπίζεται ως ασθένεια.»¹³⁷

Στο επιχείρημα αυτό στηρίχτηκε επί αιώνες η μάχη ενάντια στην ελευθεροτυπία, επιχείρημα που στάθηκε συχνά αποτελεσματικό (με την παράλληλη συμβολή βέβαια συνοδευτικών μέτρων) για τη συρρίκνωση των αντίστοιχων κοινωνικών και πολιτικών αντιδράσεων. Όμως καθώς η κοινωνία και τα δεδομένα της αλλάζουν, αντίστοιχα μετασχηματίζονται και οι ανάγκες της ή άλλοτε δημιουργούνται εντελώς καινούριες. Για τον λόγο αυτό, επιβάλλεται να θεσπίζονται καινούριοι νόμοι που να ανταποκρίνονται και να καλύπτουν ακριβώς αυτές τις ανάγκες που θα συνάδουν με την κοινωνική και πολιτική ανάπτυξη και θα προωθούν το γενικότερο καλό. Σύμφωνα με τον Μαρξ, αυτή είναι «η πραγματικά ιστορική άποψη [...που υποτάσσεται στον] Λόγο της Ιστορίας [και που δεν αρκείται στο] να τιμά απλώς τα ιστορικά της λείψανα.»¹³⁸ Έτσι, σημασία δεν έχει η εμμονή και η πίστη στις αξίες του παρελθόντος, αλλά η ικανότητα ευελιξίας και προσαρμοστικότητας στις νέες ανάγκες που δημιουργούνται, σύμφωνα πάντα με το όραμα της ανάπτυξης.

¹³⁶ As a privilege of particular individuals or a privilege of the human mind?, ό.π.

¹³⁷ As a privilege of particular individuals or a privilege of the human mind?, ό.π.

¹³⁸ Freedom in General, ό.π. Πρόκειται για την άποψη ενός ομιλητή στο πλαίσιο των σχετικών συνεδριάσεων του Περιφερειακού Κοινοβουλίου με την οποία ο Μαρξ συντάσσεται με ενθουσιασμό.

2.4 Η ελευθεροτυπία ως είδος της γενικής έννοιας της ελευθερίας

Ένα από τα επιχειρήματα των υποστηρικτών της ελευθεροτυπίας στο πλαίσιο των σχετικών συνεδριάσεων του Περιφερειακού Κοινοβουλίου στηρίχτηκε στην άποψη ότι ο Τύπος πρέπει να είναι ελεύθερος ακριβώς όπως και στο εμπόριο πρέπει να επιτρέπεται να παραμένει σε κάθε περίπτωση ελεύθερο. Το επιχείρημα αυτό είναι περισσότερο παραπλανητικό παρά ενισχύει τη θέση προάσπισης της ελευθεροτυπίας. Κάθε είδος ελευθερίας έχει τη δική του φύση, παρόλο που ανήκει και πηγάζει από τη γενικότερη έννοια της ελευθερίας. Ως μοναδικό είδος έχει τα δικά του χαρακτηριστικά και δεν πρέπει σε καμία περίπτωση να συγχέεται με τις δυναμικές που συνοδεύουν τα άλλα είδη. Πρέπει μάλιστα να γίνεται κατανοητό και να κρίνεται σύμφωνα με τους νόμους της εσωτερικής του φύσης και όχι βάσει των εξωτερικών του σχέσεων.

Επιπλέον, όλες οι μορφές ελευθερίας πρέπει να υφίστανται επί ίσοις όροις, παρά τις διαφορές, που όπως είναι λογικό, τις διακρίνουν. Η μεταξύ τους αυτή ισότητα που ως αξία τις ενώνει κάτω από την ίδια στέγη, αυτή της ελευθερίας, δεν πρέπει να εξομαλύνει τις μεταξύ τους διαφορές, αλλά μάλλον να τις διατηρεί και να τις προστατεύει. *«Η ελευθερία του εμπορίου, της ιδιοκτησίας, της συνείδησης, του Τύπου, των δικαστηρίων είναι όλα είδη ενός και του ίδιου γένους. Αλλά είναι λάθος να παραβλέπουμε τις αναμεταξύ τους διαφορές εξαιτίας αυτής της ενότητας και να παρεκκλίνουμε τόσο ώστε να θεωρούμε ότι κάποιο από αυτά τα είδη αποτελεί το μέτρο, τον κανόνα για τα υπόλοιπα.»*¹³⁹ Αν αυτό ίσχυε τότε θα έπρεπε το κάθε είδος ελευθερίας να απαρνηθεί τη φύση του και να αυτοανακηρυχθεί υποτελής αυτού που θεωρείται ανώτερο. Αυτό που πρέπει να λειτουργεί ως κατευθυντήρια γραμμή είναι μόνο η γενική έννοια της ελευθερίας, χωρίς βέβαια αυτό να ακυρώνει την αξία, τη δυναμική και τους εσωτερικούς νόμους του κάθε είδους ξεχωριστά. *«Όπως στο σύμπαν [και συγκεκριμένα στο ηλιακό σύστημα] κάθε πλανήτης, καθώς περιστρέφεται γύρω από τον άξονά του, κινείται μόνο γύρω από τον ήλιο, έτσι και στο σύστημα της ελευθερίας, κάθε επιμέρους σφαίρα της, καθώς γυρνά γύρω από τον άξονά της, περιστρέφεται μόνο γύρω από τον κεντρικό ήλιο της ελευθερίας.»*¹⁴⁰

¹³⁹ Freedom in General, ό.π.

¹⁴⁰ Freedom in General, ό.π.

Έτσι λοιπόν, δεν πρέπει να συγχέουμε την έννοια της ελευθερίας του Τύπου με κανένα άλλο είδος ελευθερίας, πόσο μάλλον με εκείνο της ελευθερίας του εμπορίου. Η σύγχυση που προκαλείται ανάμεσα στα δύο είδη είναι συχνή και βασίζεται στο επιχείρημα της ανάγκης διάθεσης του Τύπου στην αγορά. Αυτό είναι σωστό στο βαθμό που τα παράγωγα του Τύπου αποτελούν εμπορεύσιμο υλικό, αλλά στην περίπτωση αυτή αναφερόμαστε μόνο στη δραστηριότητα που αναλαμβάνουν να διεκπεραιώσουν οι εκδότες και οι βιβλιοπώλες, όχι οι συγγραφείς. Ο κάθε συγγραφέας πρέπει βέβαια να έχει τη δυνατότητα να προωθήσει τη δουλειά του και να πληρώνεται γι' αυτό ώστε να μπορεί να ζήσει και να συνεχίσει να γράφει αλλά «σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να γράφει και να ζει με σκοπό να κερδίζει χρήματα. [...] Ο συγγραφέας δεν βλέπει ποτέ τη δουλειά του ως μέσο. Είναι γι' αυτόν αυτοσκοπός [και μάλιστα σε τέτοιο βαθμό] που αν χρειαστεί μπορεί να θυσιάσει την ύπαρξή του για να διασώσει την ύπαρξη του έργου του.»¹⁴¹ Η πραγματική ουσία του Τύπου έγκειται ακριβώς στο γεγονός ότι δεν αποτελεί εμπόριο και άρα ουδεμία σχέση έχει με οικονομικούς και ανταλλακτικούς παράγοντες. Στην περίπτωση που παράγοντες τέτοιοι ορίζουν και κατευθύνουν το συγγραφικό έργο, προδίδεται η ίδια του φύση, απομακρύνεται από τις εσωτερικές του αξίες και κανόνες και καθίσταται ένα παράγωγο παραποιημένο και στρεβλό.

Το παραπάνω αυθαίρετο επιχείρημα που συνδέει και εξομοιώνει την ελευθερία του Τύπου με την ελευθερία του εμπορίου οφείλει πιθανώς την αδυναμία του στην άγνοια του φορέα του, παραδόξως ενός υποστηρικτή¹⁴² της ελευθεροτυπίας. Στο πλαίσιο του διαλόγου για την ελευθεροτυπία, οι εχθροί της έχουν ένα σαφές πλεονέκτημα στην αντιπαράθεση των επιχειρημάτων. Μπορούν να ταχθούν εναντίον της με ευφράδεια και παράλληλα να υπερασπίσουν τη λογοκρισία με πάθος και ρητορική δεινότητα επειδή διαθέτουν πλήρη και ρεαλιστική εικόνα της κατάστασης την οποία υπερασπίζονται. Αντίθετα, οι υποστηρικτές της ελευθεροτυπίας δεν έχουν ζήσει ποτέ σε συνθήκες ελευθερίας του Τύπου και στην καλύτερη περίπτωση μπορούν μόνο να φαντάζονται και να διαισθάνονται πόσο διαφορετική θα ήταν η ζωή τους σε συνθήκες ελευθεροτυπίας. Η έλλειψη αυτή εμπειρίας έχει ως επακόλουθο τη διατύπωση ανεπαρκών επιχειρημάτων προς υπεράσπιση της ελευθερίας του Τύπου η οποία διαθέτει «μια ομορφιά που πρέπει κανείς να την έχει αγαπήσει πρώτα για να

¹⁴¹ Freedom in General, ό.π.

¹⁴² Το επιχείρημα αυτό διατυπώθηκε από έναν υποστηρικτή της ελευθεροτυπίας στο πλαίσιο των σχετικών συνεδριάσεων του Περιφερειακού Κοινοβουλίου.

μπορέσει να την υπερασπιστεί»¹⁴³, καθώς επίσης να τη θεωρεί ουσιώδη και αναγκαία για την ύπαρξή του. Όταν αυτό δεν συμβαίνει, τα επιχειρήματα για την υπεράσπισή της αποδεικνύονται ανεπαρκή. Με τη σκέψη αυτή αναδεικνύεται η «στενή σχέση μεταξύ ελευθεροτυπίας και ολοκληρωμένης πνευματικής ζωής, σχέση που βασίζεται στην εγγύτητα της ζωής και της ελευθερίας γενικά.»¹⁴⁴ Όπως ήδη προαναφέρθηκε, η ελευθερία αποτελεί βασικό και απαραίτητο όρο για την ανθρώπινη ύπαρξη. Χωρίς την ελευθερία, και συγκεκριμένα χωρίς ελευθεροτυπία, ο ανθρώπινος βίος αποδεικνύεται ελλιπής και ζοφερός.

Έτσι, καθώς η ελευθερία αποτελεί «ένα φυσικό δώρο του παγκόσμιου φωτός της λογικής»¹⁴⁵, συνιστά συνάμα κι ένα δώρο που ανήκει και πρέπει να ανήκει σε όλους και όχι σε συγκεκριμένα μόνο πρόσωπα ή κοινωνικές ομάδες. Η λογοκρισία σε ισχύ επιβάλλει ακριβώς αυτή τη διάκριση και διαχωρίζει μέσα στην κοινωνία τα άτομα και τις ομάδες που μπορούν να έχουν πρόσβαση στην ελευθεροτυπία (και στην ελευθερία γενικώς), ενώ περιθωριοποιεί τα υπόλοιπα. Καθώς όμως η ελευθερία ανήκει σε όλους και κάθε είδος της «υπήρχε από πάντοτε, άλλοτε σαν ειδικό προνόμιο και άλλοτε σαν παγκόσμιο δικαίωμα [το πραγματικό ερώτημα δεν είναι αν και κατά πόσον] θα έπρεπε να υπάρχει ελευθεροτυπία [αλλά] αν αποτελεί προνόμιο συγκεκριμένων ατόμων ή προνόμιο του ανθρώπινου πνεύματος.»¹⁴⁶ Η επιβολή λογοκρισίας, ως εργαλείο ικανοποίησης ειδικών συμφερόντων, αποτελεί έναν φαύλο μηχανισμό που επιτίθεται ενάντια στο ανθρώπινο πνεύμα, διαρρηγνύει τον κοινωνικό ιστό υπαγορεύοντας εντός της κοινωνίας διακρίσεις και συνιστά συνεπώς ένα σύστημα αναχαίτισης της ανθρώπινης προόδου και ανάπτυξης.

Τέλος, καθώς η ελευθεροτυπία αποτελεί είδος και άρα αναπόσπαστο κομμάτι της ελευθερίας γενικώς, κάθε φορά που ο Τύπος τίθεται υπό περιορισμό, κάθε φορά που λογοκρίνεται, πλήττεται γενικά η ελευθερία, ακριβώς όπως θα γινόταν με την περιστολή κάθε άλλου είδους ελευθερίας. Όποτε μια μορφή ελευθερίας αμφισβητείται και αποδυναμώνεται, τότε αμφισβητείται και αποδυναμώνεται η ελευθερία γενικώς, ακριβώς όπως όταν το ανθρώπινο σώμα στερηθεί «κάποιο μέλος του [τότε εξασθενεί και υπολειτουργεί το ίδιο το σώμα συνολικά. Επιπλέον,] η

¹⁴³ Prussian Censorship, RZ, 05/05/1842

¹⁴⁴ Hardt, ό.π. p.89

¹⁴⁵ On the Assembly of the Estates, ό.π.

¹⁴⁶ As a privilege of particular individuals or a privilege of the human mind?, ό.π.

απουσία ελευθεροτυπίας καθιστά όλες τις άλλες ελευθερίες έννοιες απατηλές»¹⁴⁷ γιατί, όπως θα φανεί παρακάτω, πέρα από μέρος ενός γενικότερου συνόλου, αναλαμβάνει να αναδείξει και να προστατεύσει όλα τα υπόλοιπα είδη, συμβάλλοντας στην ανεμπόδιστη ανάπτυξή τους, και προασπίζοντας την έννοια της ελευθερίας γενικώς.

2.5 Η ελευθεροτυπία ως αστικό δικαίωμα

Τα ανθρώπινα δικαιώματα, όπως αυτά διαμορφώθηκαν στην αστική κοινωνία του δυτικού κόσμου, αποτελούν για τον Μαρξ μια έννοια σχετική και ορίζονται πρωταρχικά βάσει του μοντέλου αναπαραγωγής της κοινωνίας μέσα στην οποία θεσπίστηκαν. Η αντίληψη αυτή έρχεται σε ρήξη με τη γενικά αποδεκτή θεώρηση των ανθρώπινων δικαιωμάτων ως διαχρονικών και διαπολιτισμικών, καθώς καταδεικνύει την εγγενή σχετικότητά τους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν τα βασικά δικαιώματα της ισότητας και της ελευθερίας τα οποία αφενός πηγάζουν από τον εσωτερικό μηχανισμό του καπιταλισμού και αφετέρου τον συντηρούν. Παρόλο που η θεώρηση αυτή συναντάται πιο εμπεριστατωμένα στο ώριμο έργο του Μαρξ, θεωρούμε ότι υπήρχαν ήδη ψήγματα της ακόμα και στη νεότερη σκέψη του.

Πιο συγκεκριμένα και όσον αφορά την ισότητα, παρατηρούμε ότι στο καπιταλιστικό μοντέλο αναπαραγωγής τα άτομα προσδιορίζονται κοινωνικά κατ' αρχήν ως ανταλλαγείς αντικειμενικοποιημένης εργασίας. Πρόκειται για μια εμπράγματη κίνηση όπου καθώς τα άτομα ανταλλάσσουν ισοδύναμα, εξισώνονται μέσα στην κοινότητα *«σαν υποκειμενικοποιημένες ανταλλακτικές αξίες, δηλαδή ζωντανά ισοδύναμα, ισάξια. Σαν τέτοια, όχι μόνο είναι ίσα, ούτε καν ανομοιότητα δεν υπάρχει ανάμεσά τους.»*¹⁴⁸ Όλα τα άτομα είναι ίσα καθώς στη σχέση αγοράς - πώλησης ο καθένας φέρει μαζί του αντικείμενα με κάποια τιμή, ενώ ασκεί στον άλλον εξουσία που θα δεχθεί και ο ίδιος στη συνέχεια. Οποιοσδήποτε ιδιαιτερότητές τους διαλύονται μέσα στην μορφή που παίρνει η αντικειμενικοποιημένη εργασία τους που μεταβαίνει στην μορφή του ανταλλάξιμου προϊόντος κι έτσι παύουν να υπάρχουν. Πρόκειται ωστόσο για μια κατ' επίφαση ισοτιμία, αφού το κράτος αναγνωρίζει μεν όλους τους πολίτες ως ίσους (και εκ πρώτης όψεως έτσι φαίνεται να

¹⁴⁷ Freedom in General, ό.π.

¹⁴⁸ Μαρξ, 1989, σελ.810

είναι), επιτρέπει δε «την ατομική ιδιοκτησία, τη μόρφωση, την απασχόληση να επιδρούν με τον δικό τους τρόπο, δηλαδή ως ατομική ιδιοκτησία, ως μόρφωση, ως απασχόληση, και να επιβάλλουν την ιδιαίτερη ουσία τους»¹⁴⁹, αποκρύπτοντας την κατάφωρη ανισότητα που τους χαρακτηρίζει. Μόνο στην επιφάνεια της αστικής κοινωνίας όλα τα μέλη της μπορούν (και επιβάλλεται) να είναι ίσα, αφού μόνον εκεί και ο μισθωτός και ο κεφαλαιοκράτης έχουν τον ρόλο του ιδιοκτήτη. Ο ρόλος αυτός τους δίνει την δυνατότητα να συναλλάσσονται με τους ίδιους όρους, για την ακρίβεια με ίσους όρους, ώστε αποκλειστικά στο πλαίσιο αυτό της ανταλλαγής να καθίσταται διάφανη και ανόθευτη η έννοια της ισότητας. Κάτω από την επιφάνεια όμως, στην παραγωγή, οι παγωμένοι ρόλοι που τους αντιστοιχούν είναι αυτοί του εργάτη και του μη εργάτη-κεφαλαιοκράτη. Η σχέση αυτή δεν μπορεί να διέπεται από ισότητα αφού για τον κάθε ρόλο προϋποτίθεται διαφορετικό υπόβαθρο, ενώ τα συμφέροντα που τους οδηγούν είναι επίσης διαφορετικά και μάλιστα αντιθετικά.

Ούτε όμως η αστική ελευθερία χαρακτηρίζεται ως έννοια από την καθαρότητα και καθολικότητα που κατά γενική ομολογία ευαγγελίζονται τα ανθρώπινα δικαιώματα. Αυτό συμβαίνει γιατί στην διατομική ανταλλακτική σχέση, όπως αυτή διαμορφώνεται στον καπιταλισμό και στην αστική κοινωνία, «η αντικειμενικοποίηση του ατόμου δεν είναι αντικειμενικοποίηση του στον φυσικό του καθορισμό, αλλά αντικειμενικοποίηση του ατόμου σαν τοποθετημένου σ' ένα κοινωνικό προσδιορισμό (σχέση) που είναι ταυτόχρονα εξωτερικός προς το άτομο.»¹⁵⁰ Σύμφωνα με αυτή την άποψη, το άτομο, αναλαμβάνοντας αναγκαστικά έναν ρόλο που είναι έξω από την εγγενή του φύση, οδηγείται ουσιαστικά στο να απολέσει μέρος του δικαιώματός του να αυτοκαθορίζεται και συνεπώς να είναι ελεύθερο για τις επιλογές του. Ο ρόλος του ως φορέας ανταλλακτικής αξίας αποκτά προτεραιότητα έναντι της πρωταρχικής του ουσίας, αυτής του ανθρώπου, και εντέλει την υποσκελίζει. Επιπλέον, ο τρόπος με τον οποίο ορίζεται η ελευθερία στο αστικό Σύνταγμα συνίσταται στο δικαίωμα του ανθρώπου να κάνει οτιδήποτε δεν βλάπτει τον άλλον. Άλλωστε συνηθίζουμε να λέμε μέχρι και σήμερα ότι η ελευθερία μας σταματά εκεί που αρχίζει η ελευθερία των άλλων. Η διατύπωση αυτή μας φέρνει εξ ορισμού αντιμέτωπους με τους άλλους, καθιστά τα συμφέροντά μας αντιθετικά μεταξύ τους και δημιουργεί ανάμεσα στα μέλη της κοινωνίας ένα είδος αποξένωσης, αν όχι έχθρας. «Κάθε άνθρωπος βρίσκει

¹⁴⁹ Για το Εβραϊκό Ζήτημα, 2014, *KARL MARX κείμενα από τη δεκαετία του 1840, μια ανθολογία*, σελ.168

¹⁵⁰ Μαρξ, 1989, σελ. 161

στον άλλο άνθρωπο όχι την πραγματοποίηση της ελευθερίας του αλλά πολύ περισσότερο τον φραγμό της. [...] Ο μοναδικός δεσμός που [τους] συνέχει είναι η φυσική αναγκαιότητα, η ανάγκη και το ατομικό συμφέρον, η συντήρηση της ιδιοκτησίας τους και του εγωιστικού προσώπου τους.»¹⁵¹ Η έννοια της ελευθερίας στην περίπτωση αυτή λαμβάνει έναν ρόλο ξένο προς την ίδια, προδίδοντας την εσωτερική της ουσία και εξυπηρετώντας μια αλλότρια προς τη φύση της σκοποθεσία.

Καθώς λοιπόν τα ανθρώπινα δικαιώματα αποτελούν κατασκεύασμα του καπιταλισμού, λογικό είναι να εξυπηρετούν και την πιο αποτελεσματική λειτουργία του μηχανισμού του. Αυτό βέβαια δεν ισχύει για όλα τα αστικά δικαιώματα. Ο Μαρξ ανέλυσε σε βάθος τις αδυναμίες του θεσμού βασικών αστικών δικαιωμάτων, δεν τάχθηκε όμως ποτέ ενάντια στο δικαίωμα «της ελευθερίας του φρονήματος και του τύπου, της προσωπικής ελευθερίας, του ασύλου της κατοικίας, ως ατομικών ελευθεριών που αξίζει να διαφυλαχθούν σε οποιαδήποτε κοινωνία και όχι μόνο την αστική.»¹⁵² Ειδικά για το δικαίωμα στην ελευθεροτυπία, όχι απλά δεν τάχθηκε εναντίον της, αλλά την υπεράσπισε, όπως είδαμε σε προηγούμενα κεφάλαια, με πολύ μεγάλη θέρμη. Η αιτία γι' αυτό έγκειται στην αντίληψη ότι, ενώ τα δικαιώματα της ισότητας και της ελευθερίας, όπως αυτά έχουν διαμορφωθεί στην αστική κοινωνία, αποκρύπτουν το γεγονός της ανισότητας και ανελευθερίας που οι ίδιες κυφορούν, η ανεμπόδιστη ελευθεροτυπία και γενικά η ελευθερία της έκφρασης έχει τη δυνατότητα να το αποκαλύψει. Οι άνθρωποι ζουν με την ψευδαίσθηση πως όσο διευρύνεται και απελευθερώνεται η αγορά, αυξάνεται και η δική τους ελευθερία, ενώ η ελευθεροτυπία μπορεί μέσω της διάδοσης και ανταλλαγής ιδεών και πληροφοριών να διαλύσει αυτή τη λανθασμένη εντύπωση.

Ο ελεύθερος Τύπος αποδεικνύεται απαραίτητος για να γνωρίσει και να κατανοήσει σε βάθος ο λαός τις πραγματικές οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες μέσα στις οποίες ζει, για να αναγνωρίσει τις διαστάσεις των προβλημάτων που τις διέπουν αλλά και για να σχεδιάσει και να εφαρμόσει τρόπους προς επίλυση των προβλημάτων αυτών. «Η πρώτη ουσιαστική συνθήκη για ελευθερία είναι η αυτογνωσία και η αυτογνωσία είναι αδύνατη χωρίς αυτοπαραδοχή.»¹⁵³ Οποιοδήποτε όμως παράγωγο αυτής της ενδοσκόπησης πρέπει να μπορεί να διαχέεται ανεμπόδιστα

¹⁵¹ Για το Εβραϊκό Ζήτημα, ό.π., σελ.177-178

¹⁵² Σταμάτης, 1996, σελ.111

¹⁵³ Prussian Censorship, ό.π.

μέσα στην κοινωνία ώστε όλοι ανεξαιρέτως να έχουν πρόσβαση σ' αυτό, και μέσω της παρεπόμενης αλληλεπίδρασης να έχουν εν συνεχεία πρόσβαση στα παράγωγα της επικοινωνίας που προκύπτουν εκ νέου. Ο Τύπος λειτουργεί έτσι ως εργαλείο πολιτικής ενημέρωσης, εκπαίδευσης και διάδρασης, αλλά πρώτα απ' όλα ως όργανο πολιτικής συνειδητοποίησης. Με την έννοια αυτή, μπορεί να επιφέρει σταδιακά σημαντικές κοινωνικές αλλαγές καθώς ανάλογα με τον βαθμό ανταπόκρισης του αναγνωστικού κοινού και ανάλογα με την ανατροφοδότηση του συγγραφικού κόσμου (διαδικασίες που βρίσκονται αναπόφευκτα σε διαρκή αλληλεπίδραση) ο λαός μπορεί να οδηγηθεί τελικά σε δράση.

Η μεταστροφή και σε βάθος αλλαγή των συνειδήσεων με τη συνοδεία ανάλογης δράσης αποτελούν απαραίτητες προϋποθέσεις για την επίτευξη της κοινωνικής αναδόμησης. Αναγκαίο όμως όρο για την επίτευξη των παραπάνω προϋποθέσεων αποτελεί η ανθρώπινη χειραφέτηση που πρέπει να στηρίζεται στις ίδιες της τις δυνάμεις, δηλαδή στον ίδιο τον άνθρωπο που οφείλει να είναι, πριν από κάθε άλλη ιδιότητα, πρωτίστως άνθρωπος. Ακόμα κι αν το κράτος παρέχει και κατοχυρώνει πλήρεις ελευθερίες (με τον τρόπο βέβαια που είδαμε ότι το κάνει, παραμορφώνοντάς τις ως προς την ίδια τους την ουσία) το άτομο μπορεί ακόμα – και είναι λογικό - να μην χειραφετείται: *«το κράτος μπορεί να είναι ένα ελεύθερο κράτος χωρίς ο άνθρωπος να είναι ένας ελεύθερος άνθρωπος.»*¹⁵⁴ Καθοριστικό ρόλο και όπλο στα χέρια του ανθρώπου-πολίτη προς την κατεύθυνση της χειραφέτησης αποτελεί η ελευθεροτυπία που αφενός επενεργεί στην κοινωνική επικοινωνία και προωθεί την κοινωνική συνοχή και ενδυνάμωση, και αφετέρου συμβάλλει στον καθημερινό προσωπικό συνειδησιακό κόπο που οφείλει να καταβάλει το κάθε άτομο καθημερινά στοχεύοντας στη χειραφέτησή του. Μόνο λοιπόν *«όταν ο πραγματικός ατομικός άνθρωπος προσλάβει ξανά τον αφηρημένο πολίτη μέσα του [και μόνο όταν] αναγνωρίσει και οργανώσει τις «forces propres» του ως κοινωνικές δυνάμεις, και συνεπώς όταν δεν θα χωρίζει από τον εαυτό του την κοινωνική δύναμη με τη μορφή της πολιτικής δύναμης, μόνο τότε θα έχει ολοκληρωθεί η ανθρώπινη χειραφέτηση.»*¹⁵⁵

Στην αστική κοινωνία η ελευθεροτυπία βρίσκεται πολύ συχνά σε θέση αντιμέτωπη με την έννοια της ελευθερίας, όπως αυτή έχει διαμορφωθεί βέβαια στο

¹⁵⁴ Για το Εβραϊκό Ζήτημα, ό.π., σελ.166-167

¹⁵⁵ Για το Εβραϊκό Ζήτημα, ό.π., σελ.182

πλαίσιο του καπιταλιστικού μοντέλου αναπαραγωγής. Ενώ, όμως, θεωρητικά, η ελευθερία του Τύπου απορρέει από το γενικό δικαίωμα της ελευθερίας, και λογικά θα έπρεπε να συντάσσεται μαζί της, ακριβώς όπως το είδος συντάσσεται πάντα με το γένος, παρατηρούμε ότι «*ακυρώνεται πλήρως όταν 'προσβάλλει τη δημόσια ελευθερία' [όταν δηλαδή έρχεται] σε σύγκρουση με τον πολιτικό βίο, ενώ, σύμφωνα με τη θεωρία, ο πολιτικός βίος αποτελεί μόνο την εγγύηση των ανθρώπινων δικαιωμάτων, των δικαιωμάτων του ατομικού ανθρώπου, άρα θα πρέπει να εγκαταλειφθεί από τη στιγμή που αντιφάσκει στον σκοπό του, σ' αυτά τα ανθρώπινα δικαιώματα.*»¹⁵⁶ Όπως αποδεικνύεται όμως από την πραγματικότητα, η δημόσια ελευθερία όχι απλά δεν εγκαταλείπεται, αλλά της επιτρέπεται να υπερισχύσει, με έναν τρόπο μάλλον βίαιο που εκτοπίζει και τα ίδια τα ατομικά δικαιώματα. Έτσι, δεν πρόκειται απλώς για την υπερίσχυση της μιας ελευθερίας έναντι της άλλης, αλλά μάλλον για ένα είδος σύγκρουσης όπου η μια ελευθερία διακυβεύει την ύπαρξη της άλλης. Συγκεκριμένα για την ελευθερία του Τύπου, αυτό συμβαίνει γιατί, ενώ η ίδια έχει ως βάση της την ελευθερία του πνεύματος εν γένει, η αστική ελευθερία φαίνεται να έχει ως βάση της την ελευθερία συγκεκριμένων ατόμων ή ομάδων, συνιστώντας εντέλει προνόμιο και όχι καθολικό δικαίωμα.

¹⁵⁶ Για το Εβραϊκό Ζήτημα, ό.π., σελ.179

ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ

Ξεκινάμε από την παρατήρηση ότι κάθε σύγκριση μεταξύ των θέσεων των δύο φιλοσόφων θα αποτελούσε αναχρονιστικό παράπτωμα. Η κορύφωση της ανάλυσης του Καντ για την έννοια της δημοσιότητας έρχεται με τη δημοσίευση της *Διένεξης* το 1798, ενώ τα άρθρα του Καντ για την ελευθεροτυπία βλέπουν το φως της δημοσιότητας το 1842, περίπου μισό αιώνα αργότερα. Εντούτοις, λόγω της κοινής θεματολογίας που αναπτύχθηκε αναλυτικά και από τους δύο και μάλιστα στην ίδια γεωγραφική περιοχή, καθώς και λόγω της απουσίας συναφούς βιβλιογραφίας που να στοχάζεται κριτικά πάνω στις ιδέες και των δύο σχετικά με την έννοια της δημοσιότητας, η απόπειρα μιας παράλληλης συζήτησης – με τη μορφή ενός πρώτου προβληματισμού – θα μπορούσε να αποτελέσει την έναρξη για ένα συνολικότερο εγχείρημα με ιδιαίτερο επιστημονικό ενδιαφέρον.

Το βασικό ιστορικό πλαίσιο μέσα στο οποίο αναπτύσσεται η επιχειρηματολογία του Καντ σχετικά με τη δημοσιότητα διαπερνάται από τις αρχές του διαφωτιστικού κινήματος. Με την ίδια παράδοση συνδέεται και ο Μαρξ, ο οποίος αξιοποιώντας τις ίδιες αρχές, επιχειρεί να τις ξεδιαλύνει με τη σκληρή κριτική του. Βασικό όρο του Διαφωτισμού, αλλά και σημείο εκκίνησης της περαιτέρω ανάλυσης των δύο φιλοσόφων σχετικά με την έννοια της δημοσιότητας, συνιστά η βαθιά πίστη στον ορθό Λόγο. Πρώτα, ίσως, για τον Καντ, ο οποίος επέδειξε τον μεγαλύτερο δυνατό ζήλο προς υπεράσπισή του και προς ανάδειξη της αξίας του ως μέτρο των πάντων, αλλά και για τον Μαρξ, ο οποίος επέμεινε με θέρμη στην υπακοή στον Λόγο έναντι της υπακοής στην εξουσία της εκκλησίας και του κράτους, η χρήση του ορθού Λόγου αποτελεί και για τους δυο το σημαντικότερο εργαλείο για την ορθή ανάπτυξη της συνείδησης, αλλά και για τη διαμόρφωση σωστής πολιτικής συμπεριφοράς. Ως απόρροια αυτής της ορθολογικότητας υποστηρίχθηκε εμφατικά και από τους δύο ότι η γνώση πρέπει να διαμοιράζεται, ήτοι να δημοσιεύεται ώστε να υφίσταται και να αναπτύσσεται *από κοινού*, ειδάλλως παύει να είναι σύμφωνη με τον ορθό Λόγο.

Αλλά και η αξία της ελευθερίας, ως πρόταγμα του Διαφωτισμού, λαμβάνει σημαντικό ρόλο στην ανάλυση και των δύο. Συγκεκριμένα για τον Καντ, η ελευθερία τίθεται υπό περιορισμούς που σταδιακά αίρονται καθώς ο πολίτης βαδίζει από την ελευθερία της σκέψης προς την κατάκτηση της ελευθερίας του πράττειν. Ακρογωνιαίο λίθο για τη μετάβαση αυτή αποτελεί η συνετή αξιοποίηση του

διαχωρισμού σε δημόσια και ιδιωτική χρήση του λόγου, με τους αποκλεισμούς βέβαια που αυτός ο διαχωρισμός συνεπάγεται. Διαφορετική είναι η θέση του Μαρξ, σύμφωνα με την οποία, η ελευθερία του λόγου και η αντίστοιχη δυνατότητα δημοσίευσης πρέπει να γίνεται ανεμπόδιστα και ελεύθερα σε κάθε περίπτωση, ακόμα κι αν αυτή η γνώση ή πληροφορία που δημοσιεύεται εμπεριέχει σφάλματα ή ανακρίβειες. Η δυνατότητα δημοσίευσης για τον Μαρξ, πέρα από την αξία που έχει καθαυτή, αποτελεί εργαλείο για τη βελτίωση της ίδιας της γνώσης, αλλά και για τον θετικό μετασχηματισμό της δημόσιας σφαίρας, καθώς μόνο μέσω της αλληλεπίδρασης μπορεί να επιτευχθεί πνευματική πρόοδος και επαύξηση του βαθμού επικοινωνίας.

Αν και γίνεται φανερό ότι υπάρχει μεγάλη απόσταση στις απόψεις των δύο φιλοσόφων σχετικά με την ελευθερία, δεν πρέπει να ξεχνάμε, όπως ήδη αναφέρθηκε, το διαφορετικό ιστορικό πλαίσιο μέσα στο οποίο ο καθένας συνέγραψε τα σχετικά έργα του. Ταυτόχρονα, παρά την ιστορική απόσταση που τους χωρίζει, είναι σημαντικό να επισημάνουμε μια θέση που και στους δυο φαίνεται να είναι κοινή: Η κατάκτηση της ελευθερίας του λόγου (αλλά και εν γένει), αν και σαφώς επιζητούμενη, δεν μπορεί να επιτευχθεί στην ουσία της απότομα, παρά αποτελεί καρπό μιας μακράς και κοπιαστικής διαδικασίας. Κάθε στάδιο της διαδικασίας αυτής (είτε πρόκειται για την πρόταση του Καντ είτε για του Μαρξ) φέρνει τα άτομα, αλλά και συνολικά την κοινότητα, πιο κοντά στην ουσία της ελευθερίας, απομακρύνοντας τους από την προηγούμενη κατάσταση, ήτοι, όσον αφορά τον Καντ, μακριά από το φεουδαλικό καθεστώς και τα παρεπόμενα προνόμιά του, ενώ, όσον αφορά τον Μαρξ, μακριά από την επιφάνεια της κυκλοφορίας όπου οι ατομικές ελευθερίες δεν αποτελούν παράγωγα ουσίας αλλά υφίστανται διαστρεβλωμένες.

Η διαδικασία αυτή ανέλιξης προς την ουσία της ελευθερίας απαιτεί διαφορετική πορεία σύμφωνα με την προοπτική που δίνει ο Καντ από εκείνη που δίνει ο Μαρξ. Ακολουθούν, θα λέγαμε, πορείες μεταξύ τους αντιθετικές. Σύμφωνα με τον Καντ, η ελευθερία του δημόσιου λόγου προσεγγίζεται με πορεία από πάνω προς τα κάτω με το κράτος να κρατά τα ηνία της αυτονόμησης των ατόμων. Έτσι, η πραγματική ελευθερία κατακτάται παράλληλα με τη διαμόρφωση του νομικού πλαισίου καθώς το κράτος σταδιακά επιτρέπει ολοένα και μεγαλύτερες ελευθερίες στους πολίτες - υπηκόους, όταν βέβαια αυτό καθίσταται σκόπιμο. Παράλληλα με τον

νομικό αυτόν καθορισμό, το κράτος οφείλει να φροντίζει και για τον διαφωτισμό των ατόμων, αλλά και για τον εξορθολογισμό του ίδιου του κρατικού μηχανισμού, (πάντοτε φυσικά με την καθοριστική συμβολή των λογίων της κοινοπολιτείας) ορίζοντας έτσι πρώτα το ίδιο τα όρια της δημόσιας σφαίρας επικοινωνίας. Αντίθετη είναι η πορεία στην περίπτωση του Μαρξ, καθώς η διαχείριση του δημόσιου λόγου ανατίθεται απευθείας στα άτομα, ελεύθερα και ανεμπόδιστα. Τα άτομα οφείλουν από μόνα τους να κατακτήσουν την πραγματική ελευθερία, χωρίς εξωτερικές παρεμβάσεις και περιορισμούς. Η διεργασία αυτή δεν συνεπάγεται βέβαια έναν ασύδοτο δημόσιο λόγο, ή και έναν άναρχο Τύπο, αλλά προϋποθέτει ένα ορθολογικά ρυθμισμένο νομικό πλαίσιο που πρωταρχικό στόχο θα έχει την προστασία της ελευθερίας του δημόσιου λόγου και όχι την περιστολή της.

Η διαφύλαξη της δημόσιας σφαίρας κρίνεται απαραίτητη και από τους δύο φιλοσόφους για λόγους που αφορούν συνολικά μια κοινωνία, αλλά και τα μέλη της μεμονωμένα. Πρώτα απ' όλα, λειτουργεί στα χέρια της κοινωνίας ως εργαλείο ελέγχου της εξουσίας, καθώς μέσω της δημοσιότητας δίνεται η δυνατότητα στο κοινό να εκφράζει τις ανησυχίες και τις αντιρρήσεις της σχετικά με τις αποφάσεις και τη δράση των αρχών, ήτοι να επικοινωνεί με την κυβέρνηση, όπως άλλωστε κάνει και η ίδια δημοσιεύοντας τις αποφάσεις της. Αποτελεί επίσης εργαλείο ελέγχου και της ατομικής πολιτικής συμπεριφοράς, καθώς, σύμφωνα με τον αρχή του καντιανού ελέγχου, το άτομο μπορεί να προσδιορίσει τουλάχιστον ποια συμπεριφορά δεν θα ήταν πολιτικά ορθή.

Επιπλέον, ο χώρος της δημοσιότητας αποτελεί το πεδίο εκείνο όπου τα άτομα συναντώνται και επικοινωνούν την πολιτική τους ύπαρξη. Χωρίς την ελευθερία του δημόσιου λόγου, τα άτομα αναγκαστικά απομονώνονται και στερούνται της δυνατότητας να συνυπάρξουν και να αλληλεπιδράσουν ως πολιτικά όντα, αφού η επικοινωνία τους περιορίζεται αποκλειστικά στις διαπροσωπικές σχέσεις. Πέρα όμως από την επικοινωνία, και η ίδια η γνώση περιορίζεται, αφού χωρίς τη δυνατότητα αλληλεπίδρασης μένει στάσιμη και στείρα. Είτε λοιπόν το επιζητούμενο είναι ο γενικός διαφωτισμός των ατόμων (σύμφωνα με τον Καντ) είτε είναι η ανθρώπινη χειραφέτηση (σύμφωνα με τον Μαρξ) η ύπαρξη και διασφάλιση ενός ελεύθερου δημόσιου χώρου επικοινωνίας αποτελεί θεμελιώδη προϋπόθεση. Η απουσία δημοσιότητας συνεπάγεται απουσία πνευματικής ανάπτυξης, ελλείψει της οποίας

κάθε απόπειρα για αυτονόμηση, καθώς διαθέτει περιορισμένα διανοητικά εφόδια, είναι προορισμένη να αποτύχει. Ακόμα και για τις περιπτώσεις όμως στις οποίες μεμονωμένα άτομα επιτυγχάνουν τον προσωπικό τους διαφωτισμό ή τη χειραφέτηση, απομένει ακόμα η ολοκλήρωση αυτή της διαδικασίας και για τα υπόλοιπα μέλη της κοινωνίας. Η μη ολοκλήρωση αυτής της κοινωνικής διαδικασίας συνιστά αποτυχία αφού προτασσόμενο σκοπό αποτελεί η γενική αυτονόμηση όλων των ατόμων και συνολικά της κοινωνίας.

Αυτό που θα είχε ιδιαίτερο επιστημονικό ενδιαφέρον είναι να διερευνηθεί σε περισσότερο βάθος το πώς μεταλλάσσονται αλληλοδυναμικά μέσα στον χρόνο τα μέσα και οι επιμέρους σκοποί προς τον γενικότερο στόχο, την ανθρώπινη αυτονόμηση. Όπως έχουμε δει μέχρι τώρα, στοιχειώδες μέσο στα χέρια της ανθρωπότητας για τον στόχο αυτό αποτελεί η δημοσιότητα, ενώ ως σκοπός θεωρείται η αυτονόμηση του ατόμου, και συγκεκριμένα, ο διαφωτισμός για τον Καντ και η ανθρώπινη χειραφέτηση για τον Μαρξ. Αυτό που παρατηρούμε στις αναλύσεις και των δύο φιλοσόφων είναι ότι το μέσο, παρόλο που συνίσταται από συγκεκριμένο περιεχόμενο, δεν υφίσταται στην πραγματικότητα ως ολοκληρωμένη έννοια, παρά μετασχηματίζεται και τείνει προς την ίδια του την ουσία καθώς προσεγγίζει τον σκοπό για τον οποίο αξιολογείται. Ειδικά για τον Καντ, καθώς το άτομο πλησιάζει προς τον διαφωτισμό του, το ίδιο το μέσο, η δημοσιότητα, με την έννοια των κειμένων που δημοσιεύονται αλλά και με την έννοια του πλαισίου μέσα στο οποίο τα κείμενα αυτά δημοσιεύονται, μεταβάλλεται ώστε να προσήκει περισσότερο στις αρχές του ορθού λόγου. Επίσης, σύμφωνα με τον Μαρξ, ενώ η απεριόριστη ελευθερία του Τύπου και γενικά η ελεύθερη δημοσιοποίηση τίθεται εξ αρχής ως όρος και προϋπόθεση της ανθρώπινης χειραφέτησης, γίνεται φανερό πως η ίδια αυτή κατάσταση, ακόμα και στην περίπτωση που είναι κατοχυρωμένη, παραμένει ακόμα ένας στόχος προς κατάκτηση. Η ελευθεροτυπία πρέπει να είναι αδιαπραγμάτευτη, αλλά έστω κι έτσι, το ίδιο το μέσο της δημοσιότητας αλλάζει διαρκώς μορφή και βελτιώνεται καθώς ενδυναμώνονται στην ποιότητά τους τα παράγωγα του λόγου χάρη στη μεταστροφή των συνειδήσεων κάθε φορά σε μια πιο ελεύθερη ύπαρξη. Μια σημαντική διαφορά βέβαια στις απόψεις των δυο φιλοσόφων αποτελεί το γεγονός ότι στον Καντ η διατήρηση της σταθερότητας της κοσμοπολιτείας τίθεται ως απαρέγκλιτος όρος, ενώ στον Μαρξ η αλλαγή πολιτικής και κοινωνικής δομής όχι απλά δεν αποτελεί πρόβλημα, αλλά μάλλον επιζητούμενο. Σε κάθε περίπτωση, όμως,

δημοσιότητα και αυτονόμηση τείνουν να δημιουργούν έναν αλληλοτροφοδοτικό κύκλο όπου μέσο και σκοπός ανταλλάσσουν ρόλους μεταξύ τους. Το μέσο ενισχύει τον σκοπό και ο σκοπός το μέσο με τρόπο που κάθε βήμα εξέλιξης για το ένα μέρος συντελεί στην πρόοδο του άλλου καθιστώντας έτσι τη δημοσιότητα και την αυτονόμηση έννοιες αλληλένδετες και κατ' ουσίαν αλληλοϋποστηριζόμενες.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική Βιβλιογραφία

- Badiou, A. (2006) «Προσωρινή Ηθική» Διαθέσιμο στο:
<http://waltendegewalt.wordpress.com/2011/12/09/προσωρινή-ηθική-a-badiou/>
(πρόσβαση στις 19/02/2013)
- Καντ, Ιμ. (1984) *Τα θεμέλια της Μεταφυσικής των ηθών*. μτφ. Γ. Τζαβάρια, Αθήνα – Γιάννινα: Δωδώνη
- Kant, Im. (2004) *Η Διένεξη των Σχολών*. Εισαγωγή – μετάφραση – επιμέλεια: Θ. Γκιούρας, Αθήνα: Σαββάλας
- Kant, Im. (1971). Απόκριση στο ερώτημα: τι είναι Διαφωτισμός. *Δοκίμια* σελ.42-51 μτφ. Ε.Π. Παπανούτσου, Αθήνα: Δωδώνη
- Kant, Im. (1971) Τι σημαίνει: προσανατολίζομαι στη σκέψη. *Δοκίμια* σελ.71-89 μτφ. Ε.Π. Παπανούτσου, Αθήνα: Δωδώνη
- Kant, Im. (1971) Απάνω στο κοινό απόφθεγμα: «Τούτο μπορεί να είναι ορθό στη θεωρία αλλά για την πράξη δεν ισχύει». *Δοκίμια* σελ.111-159 μτφ. Ε.Π. Παπανούτσου, Αθήνα: Δωδώνη
- Μαρξ, Κ. (1989) *Βασικές Γραμμές της Κριτικής της Πολιτικής Οικονομίας*. (Τόμοι Α' & Γ') μτφ. Δ. Διβάρης, Αθήνα: Στοχαστής
- Μαρξ, Κ. (2014) Παρατηρήσεις για την πρόσφατη πρωσική Οδηγία περί Λογοκρισίας [Από έναν Ρηνανό] *KARL MARX κείμενα από τη δεκαετία του 1840, μια ανθολογία* σελ.55-76 Επιλογή – μετάφραση – επιμέλεια: Θ. Γκιούρας, Αθήνα: ΚΨΜ
- Μαρξ, Κ. (2014) Για το Εβραϊκό Ζήτημα. *KARL MARX κείμενα από τη δεκαετία του 1840, μια ανθολογία* σελ.161-188 Επιλογή – μετάφραση – επιμέλεια: Θ. Γκιούρας, Αθήνα: ΚΨΜ
- Σταμάτης, Κ.Μ. (1996) Ελευθερία και δικαιώματα του ανθρώπου στη σκέψη του Μαρξ *Αξιολογικά* τευχ.9 σελ.104-119 Διαθέσιμο στο:
<http://electra.lis.upatras.gr/index.php/axiologika/article/view/1191/1067> (πρόσβαση στις 20/05/2014)
- Ψυχοπαίδης, Κ. (1995) Πολιτική Δημοσιότητα και η Ιδέα ενός Πανεπιστημίου *Σύγχρονα Θέματα* τευχ.56, σελ.49-54. Διαθέσιμο στο:
<http://pandemos.panteion.gr/index.php?op=record&pid=iid:4378&lang=en>
(πρόσβαση στις 25/03/2013)

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

Hutt, A. (1996) Karl Marx as a Journalist. *Marxism Today*, pp. 144-153 Διαθέσιμο στο: <http://www.unz.org/Pub/MarxismToday-1966may-00144> (πρόσβαση στις 14/04/2014)

Chambers, S. (2004) Behind Closed Doors: Publicity, Secrecy and the Quality of Deliberation. *Journal of Political Philosophy*, 12:4 pp. 389-410 Διαθέσιμο στο: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1467-9760.2004.00206.x/pdf> (πρόσβαση στις 15/02/2014)

Davis, K.R. (1981) Kantian 'Publicity' and Political Justice. *History of Philosophy Quarterly*, 8:4 pp. 409-421 Διαθέσιμο στο: <http://www.jstor.org/stable/27743995> (πρόσβαση στις 21/02/2013)

Hardt, H. (2000) Communication is Freedom: Karl Marx on Press Freedom and Censorship. *Communication, Freedom and Change*, 7:4 pp.85-100 Διαθέσιμο στο: <http://javnost-thepublic.org/article/pdf/2000/4/6/> (πρόσβαση στις 29/03/2014)

Laursen, J.C. (1986) The Subversive Kant: The Vocabulary of 'Public' and 'Publicity'. *Political Theory*, 14:4 pp.584-603 Διαθέσιμο στο: <http://www.jstor.org/stable/191281> (πρόσβαση στις 11/04/2013)

Lestition. S. (1993) Kant and the End of the Enlightenment in Prussia. *The Journal of Modern History*, 65:1 pp. 57-112 Διαθέσιμο στο: <http://home.lu.lv/~ruben/2006%20rudens/apg.pdf> (πρόσβαση στις 18/01/2014)

Luban, D. (1996) The Publicity Principle. In Goodin, R. E. (ed.), *The Theory of Institutional Design* pp. 154-198 Cambridge: Cambridge University Press Διαθέσιμο στο: <https://www.law.upenn.edu/institutes/cerl/conferences/ethicsofsecrecy/papers/reading/Luban.pdf> (πρόσβαση στις 10/01/2014)

Marx, K. (1842) Prussian Censorship, *Rheinische Zeitung*, MECW, Vol.1 05/05/1842 Διαθέσιμο στο: <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1842/free-press/ch01.htm> (πρόσβαση στις 10/03/2013)

Marx, K. (1842) On the Assembly of the Estates, *Rheinische Zeitung*, MECW, Vol.1 10/05/1842 Διαθέσιμο στο: <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1842/free-press/ch03.htm> (πρόσβαση στις 10/03/2013)

Marx, K. (1842) As a privilege of particular individuals or as a privilege of the human mind? *Rheinische Zeitung*, MECW, Vol.1 12/05/1842 Διαθέσιμο στο: <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1842/free-press/ch04.htm> (πρόσβαση στις 10/03/2013)

Marx, K. (1842) Censorship, *Rheinische Zeitung*, MECW, Vol.1 15/05/1842 Διαθέσιμο στο: <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1842/free-press/ch05.htm> (πρόσβαση στις 10/03/2013)

Marx, K. (1842) Freedom in General, *Rheinische Zeitung*, MECW, Vol.1 19/05/1842 Διαθέσιμο στο: <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1842/free-press/ch06.htm> (πρόσβαση στις 10/03/2013)

Marx, K. (1843) The Ban on the Leipziger Allgemeine Zeitung Within the Prussian State, *Rheinische Zeitung*, MECW, Vol.1 01/01/1843 Διαθέσιμο στο: <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1842/12/31.htm> (πρόσβαση στις 17/04/2013)

Marx, K. (1843) The Denunciation of the Kölnische Zeitung and the Polemic of the Rhein -und Mosel- Zeitung, *Rheinische Zeitung*, MECW, Vol.1 13/01/1843 Διαθέσιμο στο: <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1842/12/31.htm> (πρόσβαση στις 17/04/2013)

Marx K. (1843) Letter from Marx to Arnold Ruge, MECW, Vol 1 25/01/1843 Διαθέσιμο στο: https://marxists.anu.edu.au/archive/marx/works/1843/letters/43_01_25.htm (πρόσβαση στις 22/05/2014)

Marx & Engels Collective Works (1996) General Introduction: On Freedom of the Press Διαθέσιμο στο: <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1842/free-press/> (πρόσβαση στις 10/03/2013)

Peterson, J. (2008) Enlightenment and Freedom. *Journal of the History of Philosophy*, 46:2 σελ.223-244 Διαθέσιμο στο: <http://individual.utoronto.ca/peterson/enlightenment.pdf> (πρόσβαση στις 29/7/2013)

Reiss, H. S. (1956) Kant and the right of Rebellion. *Journal of the History of Ideas*, 17:2, σελ.179-192 Διαθέσιμο στο: <http://www.jstor.org/stable/2707741> (πρόσβαση στις 13/07/2013)